

Historická demografie

2010/34 [2]

Vývoj sňatečnosti ve farnosti Libčany v „dlouhém“ 19. století (1785–1914) ALEXANDRA ŠIKULOVÁ	114
Sociální a regionální původ řeholnic v 19. a první polovině 20. století na příkladu tří kongregací školských sester DANA JAKŠICOVÁ	176
Podíl žen na stávkovém hnutí v Rakouském Slezsku na přelomu 19. a 20. století STANISLAV KNOB	197
MATERÁLY Závěrečné práce z problematiky historické demografie a dějin rodiny na katedře historie Ostravské univerzity v Ostravě v letech 1991–2010 RADEK LIPOVSKI.	208
RECENZE	223

VÝVOJ SŇATEČNOSTI VE FARNOSTI LIBČANY V „DLOUHÉM“ 19. STOLETÍ (1785–1914)^[1]

Alexandra Šikulová

The development of nuptiality in the parish of Libčany in the „long“ 19th century (1785–1914)

ABSTRACT: The present study describes the history of the parish of Libčany in the years 1785–1914 from the perspective of historical demography and cultural history. Eleven villages located in East Bohemia near to the town Hradec Králové in the fertile region formed this parish. Their inhabitants worked mostly in agriculture and handicraft industry. The aim of this study is to give a summary of the development of nuptiality. The dates are based on records from parish registers of wedding. By processing was used the method of anonymous aggregative excerption. Results were compared with situation in the Czech Lands.

Historická demografie, 2010, 34:2:114–175

KEYWORDS: historical demography, population development, nuptiality, parish of Libčany

CONTACT: Mgr. Alexandra Šikulová, Ústav historických věd Filozofické fakulty Univerzity Pardubice, Studentská 84, 532 10 Pardubice; Poděbradova 653, 500 02 Hradec Králové; alexandra.sikulova@seznam.cz

1. Úvod

Cílem této studie je nastínit vývoj sňatečnosti ve farnosti Libčany v „dlouhém“ 19. století. Jedná se o sondu do populačního vývoje českých zemí, který byl regionálně značně diferencovaný a lišil se i podle typů obcí. Díky mikrohistorickému náhledu na danou problematiku můžeme postihnout demografický vývoj jedné farnosti s jejími zvláštnostmi a porovnat získaná data s celozemským vývojem, popř. s výsledky jiných zpracovaných lokalit.^[2] V posledních několika málo letech se rozšířil počet autorů, kteří se věnovali demografickému vývoji určité lokality

[1] Tato studie je část diplomové práce věnované demografickému vývoji libčanské farnosti v 19. století. Práce se zaměřila na vývoj přirozené měny (sňatečnost, porodnost a úmrtnost) a migrace; Alexandra ŠIKULOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Libčany v „dlouhém“ 19. století (1785–1914)*. Diplomová práce, Univerzita Pardubice, Filozofická fakulta, Katedra historických věd 2009.

[2] Výsledky byly porovnávány převážně se čtyřmi pracemi: Věra KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Lochenice v letech 1784–1900*. In *Historická demografie* 30, 2006, s. 67–143; Markéta VAŇKOVÁ, *Demografický vývoj Žitenic v 19. století*. In *Historická demografie* 30, 2006, s. 145–194; Sabina DUŠKOVÁ, *Demografický vývoj Ústí nad Labem v 19. století*. In *Historická demografie* 24, 2000, s. 109–162; Pavla VONDRÁČKOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Hoříčky*

v 19. století. I přesto není tato problematika v tomto období příliš rozpracována. Jedním z důvodů může být značná časová náročnost zpracování dat z církevních matrik.

Práce je teritoriálně omezena na farnost Libčany, která se nachází v těsné blízkosti města Hradce Králové. Od konce 19. století byla tvořena jedenácti různě velkými obcemi. Libčany se nacházejí v úrodné oblasti s rozvinutou zemědělskou výrobou. Obyvatelé se většinou živili zemědělstvím, které bylo doplněno řemeslem a obchodem.^[3] Typickým představitelem zemědělského průmyslu na Královéhradecku se stalo sušárenství; převážně byly vybudovány sušárny na čenkanku, k jejichž rozmachu došlo na přelomu 19. a 20. století. Ostatní průmysl se zde začal rozvíjet až na přelomu 19. a 20. století, ale většího významu dosáhl až kolem poloviny 20. století. Na místě je zmínit vznik první továrny v Libčanech, kterou založil Josef Včelák. Lze ho považovat za průkopníka moderního podnikání v nechanickém okrese. Významnou roli hrála i těsná blízkost města Hradce Králové, které bylo původně obehnané hradbami. Po zrušení pevnosti v 80. letech 19. století se otevřely nové možnosti (převážně pracovní) i pro okolní vesnice, tedy i pro Libčany. Lepší dostupnost zajišťovaly silnice a železnice, které se nacházely v blízkosti téměř všech obcí libčanské farnosti.

Volba časového rozpětí byla ovlivněna dochováním základních pramenů, kterými jsou matriky. Nejstarší libčanská matrika pochází z roku 1683.^[4] Za počátek sledování však byl vybrán až rok 1785, od kdy začíná nová řada matrik vedených dle reformy Josefa II. z roku 1784. Druhou hranici pak tvoří rok, kdy vypukla 1. světová válka. Práce byla posunuta do začátku 20. století záměrně, aby bylo možné sledovat některé charakteristické rysy populačního vývoje; např. omezování počtu uzavíraných sňatků. Posunutí druhého mezníku až do 20. století bylo možné díky ochotě zaměstnanců Státního okresního archivu v Hradci Králové, kteří mi umožnili pracovat s dosud zpracovávanými druhopisy matrik okresu Hradec Králové. 19. století bylo vybráno také z toho důvodu, že se objevily i nové zdroje zachycující obyvatelstvo (sčítací operáty). Tento velký časový rozsah dovolí sledovat zásadní proměny demografického vývoje, neboť zachycuje libčanskou

---

v 19. století. Diplomová práce (ved. prof. PhDr. Eduard Maur, CSc.). Univerzita Pardubice, Filozofická fakulta, Katedra historických věd 2008.

[3] O druzích řemesel provozovaných v Libčanech spravuje J. G. Sommer: pekař, sládek, výrobce lihovin, bednář, řezník, zahradník, krupař, podkovář, tkadlec, zedník, mlynář, zámečnický, krejčí, obuvník, mydlář, truhlář, sklenář, řemenář, kovář, provazník, kolář, hokynář, výčepník, majitel obchodu se smíšeným zbožím a obchodník s metrovým zbožím. Johann Gottfried SOMMER, *Das Königreich Böhmen, statistisch-topographisch dargestellt, 4. Band – Königsgützer Kreis* (dále *Das Königreich, 4. Band*). Prag 1836, s. 34 a 38.

[4] Tato matrika obsahuje záznamy o narozených, oddaných a zemřelých ze všech obcí farnosti. Vedle toho se v ní ještě nachází výkaz biřmovanců.

populaci jak před úplným vymizením demografických krizí, tak i v době nastupující demografické revoluce.

2. Prameny

Při sledování přirozené měny obyvatelstva v 18. a 19. století se stávají hlavním pramenem pro badatele matriky,^[5] tedy prameny církevní evidence. Proto i základní tendence sňatečnosti jsou sledovány na základě studia církevních matrik, a sice agregativní metodou.

Nařízení vést katolické matriky bylo vydáno na Tridentuském koncili (1545–1563); jejich formu zápisu pak následně předepisoval římský rituál z roku 1614. Ale jen zřídka se stávalo, že by předepsaná forma byla dodržována. Nejstarší matriky na území Čech pocházejí z 1. poloviny 16. století, převážně z luterského Krušnohoří. V našich zemích bylo vedení katolických matrik nařízeno olomouckou synodou v roce 1591 a pražskou synodou v roce 1605.

Zápisy do matrik byly většinou ve formě větných záznamů a jejich formulace byla velmi jednoduchá. Můžeme se ale setkat i se zápisem do rubrik, čímž si farář ulehčoval práci, poněvadž nemusel opisovat stále se opakující výrazy. Dokonce ani jazyk nebyl jednotný. Setkáváme se s latinou, češtinou a němčinou. S nejmenší pečlivostí byly vedeny úmrtní matriky.

Do zkvalitnění vedení matrik zasáhla reformní činnost osvícenského absolutismu. Za vlády Marie Terezie bylo vydáno několik nařízení. Za nejdůležitější je považováno vydání dvorského dekretu ze 6. října 1770, který v celé monarchii zaváděl nové matriční formuláře a předepisoval použití latinského jazyka při zapisování do rubrik.

Ke stěžejním změnám došlo za vlády Josefa II. Dne 1. května 1781 byly matriky prohlášeny za veřejné listiny. O tři roky později, 20. února 1784, byl vydán nový patent, který předepisoval nový, podrobnější formulář, sloužící až na menší úpravy do roku 1949. Bylo přikázáno vést tři samostatné knihy – knihy sňatků, narozených a zemřelých.

---

[5] Problematikou matrik se v hojně míře zabývali E. Maur, K. Doskočil či V. Bartůněk. Pokud není uvedeno jinak, jsou následující informace o vývoji matrik čerpány z těchto prací: Eduard MAUR, *O počátcích a vývoji církevních matrik se zvláštním zřetelem k českým poměrům*. In *Historická demografie* 3, 1969, s. 4–19; TÝŽ, *Církevní matriky jako historický pramen (se zvláštním zřetelem k historické demografii)*. In *Sborník archivních prací* 20, 1970, č. 1, s. 425–457; TÝŽ, *Vývoj matričního zápisu v Čechách*. In *Historická demografie* 6, 1972, s. 40–58; TÝŽ, *Základy historické demografie*. Praha 1983, s. 52–57, 72–76; Václav BARTŮNĚK, *Historický vývoj matrik*. Časopis Rodopisné společnosti 12, 1940, č. 1, s. 6–17; Karel DOSKOČIL, *Vývoj farních matrik v českých zemích ve světle právních předpisů*. Časopis Rodopisné společnosti 12, 1940, č. 2, s. 41–50; Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Reprodukce kulturně odlišných skupin obyvatelstva jižní Moravy v novověku na příkladu křesťanů a židů*. Praha 2003, s. 16–20.

„§. 1. Každý farář na své osadě tři rozdílné knihy povede: jednu pro vdavky, druhou k zaznamenání narozených a třetí pro zápis zemřelých. Kniha vdavek musí (...) následující rubriky míti. Rok, měsíc a den vykonaných vdavek, numero domu, jméno a příjmení ženicha, náboženství a stáří jeho, zdalíž on svobodný aneb vdovec jest; jméno a příjmení nevěsty, její náboženství, věk, svobodná neb vdova. Jméno a příjmení svědků, a stav jejich.

§. 2. Rubriky ženicha a nevěsty zapíše ten, jenž je odává. Svědkové ale, když psáti umějí, mají se po každý vlastní rukou zapsati, pakli by neuměli, tehdy je zapíše školní mistr neb někdo jiný, však musejí oni ten místo nich vykonaný zápis s křížkem neb jiným znamením jejich ruky na takový způsob se při posledních vůlech aneb urovnáních děje, dotvrditi (...)“^[6]

Velice významné je nařízení z 21. září 1799, na jehož základě bylo přikázáno ve všech zemích monarchie vést matriční duplikáty, které měly být zasílány konsistoři.

Na základě povolení občanských sňatků v roce 1868 se začaly objevovat civilní matriky. Zprvu byly sice vedeny jenom matriky oddací, později k nim ale přibýly i matriky narozených a zemřelých.

Teprve až zákonem ze 7. prosince 1949 byl zaveden jednotný systém státních matrik. Vedly je národní výbory, pod jejichž správou přešly i veškeré církevní matriky.

Všechny demografické údaje, důležité pro sepsání této studie, byly získány z katolických matrik, které jsou uloženy ve Státním okresním archivu v Hradci Králové v dosud nezpracovaném fondu Druhopyisy matrik okresu Hradec Králové^[7] a ve Státním oblastním archivu v Zámrsku ve Sbírcce východočeských matrik.^[8] Díky lepší dostupnosti byly převážně využity matriky z okresního archivu v Hradci Králové. Dochované originály matrik pro farnost Libčany začínají rokem 1683. Matriky narozených končí rokem 1906, oddaných rokem 1918 a zemřelých rokem 1880. Jsou vedeny za celou farnost, od roku 1785 jsou členěny podle jednotlivých obcí. Součástí některých matrik jsou indexy na konci matrik. Jedná se o jmenné seznamy vedené abecedně, které udávají datum události a odkazují na stránku, na které se tento údaj nachází. Originály matrik jsou k dispozici i na mikrofilmech, s nimiž jsem také měla možnost pracovat.

Díky výše zmíněnému nařízení z roku 1799 se vyskytují opisy libčanské farnosti již od roku 1800 a sahají až do poloviny 20. století. Zpočátku jsou vedeny

[6] Státní okresní archiv Hradec Králové (dále SOKA HK), Farní úřad (dále FÚ) Libčany, inv. č. 52, kart. č. 1, Vyšší státní úřady (oběžníky, nařízení) 1783–1936.

[7] SOKA HK, Druhopyisy matrik okresu Hradec Králové – farnost Libčany (nezpracovaný fond) (dále Druhopyisy matrik – Libčany).

[8] Státní oblastní archiv Zámrsk, Sbirka matrik východočeského kraje – FÚ Libčany, inv. č. 4 985–5 029.

podle roků a dále podle jednotlivých vesnic. V pozdější době jsou záznamy všech obcí spojeny a vedeny chronologicky. Většinou jsou zápisy o narozeních, sňatcích i o úmrtích v jedné knize (resp. složce sešitých listů).

V opisech občas chyběly některé údaje – např. věk či rodinný stav snoubenců. Proto bylo nutné zkombinovat oba druhy pramenů. Přesto můžeme tvrdit, že i opisy byly vedeny velice pečlivě. Dosvědčuje to také poslední věta u každého roku, která zní: „*Že tyto opisy doslova s původní matrikou souhlasí, tímto dosvědčuje ... farář.*“

Ve sledovaném období jsou matriky vedeny již rubrikovým záznamem. Jejich úprava záležela na tom, kdo matriky vedl. Většinou jsou zápisy přehledné, bez škrťů. Přesto se vyskytlo několik případů, kdy byly záznamy těžko čitelné. V matrikách oddacích farář vyplňoval údaje do následujících kolonek: měsíc, číslo domu, ženich – jméno, náboženství (katolické, protestantské), věk, stav (svobodný, vdovec), nevěsta – jméno, náboženství (katolické, protestantské), věk, stav (svobodná, vdova), svědkové (jméno a stav). Matriční záznamy byly průběžně číslovány. Patent z roku 1784 toto číslování nenařizoval, ale guberniální nařízení z roku 1811 s ním již počítalo. Ministerské výnosy z počátku 80. let 19. století pak definitivně upravily numerotáž. Pod pořadovým číslem se zapisovala narození, sňatky a úmrtí, která se udála v příslušné farnosti. Bez čísel byly zápisy pokřtěných dětí narozených v jiné farnosti, zemřelých v jiné farnosti a následně převezených do Libčan k pohřbení a sňatků v jiné farnosti. Pro statistické zpracování nebyly neočíslované zápisy brány v potaz. Od roku 1860 byly v libčanské farnosti číslovány originální matriky narozených a od roku 1895 matriky oddaných. U matrik zemřelých nebylo zaznamenáno žádné číslování, neboť končí rokem 1880. Číslování zápisů v druhopisech začíná až v roce 1892, a to jenom v matrice narozených. U sňatků začal farář číslovat v roce 1900 a u zemřelých teprve v roce 1908.

Matriky byly psány kurentem v jazyce českém, německém a latinském.

Z literatury a z pramenů se dozvídáme, že v obcích libčanské farnosti žili i lidé jiného vyznání. Byli zde zaznamenáni jak evangelíci,^[9] tak obyvatelé židovského vyznání. Počet byl nízký, a proto nebylo možné provést případné srovnání s katolickým obyvatelstvem. Zápisy o uzavření sňatků nekatolíků, které byly zaznamenány v katolických matrikách, byly vyjmuty ze studovaného souboru.

Důležité informace byly také získány z archivního fondu Farní úřad Libčany 1651–1949, který je uložený ve Státním okresním archivu v Hradci Králové. Ve fondu se sice nachází jenom jedna pamětní kniha, a to ještě neúplná, ale neobvykle hojná a kompletní jsou dochovaná matrimonia z let 1789–1949 (kromě protokolů obsahují křestní listy, ohlášky, povolení ke sňatku, občas i potvrzení od lékaře o těhotenství ženy) a méně kompletní úmrtní a ohledací listky z let 1827–1945. V rámci tohoto fondu se nacházejí i knihy snubních protokolů, kni-

---

[9] Nekatolíci z obcí katolické farnosti Libčany spadali pod farní úřady Bukovka a Černilov.

hy ohlášek snoubenců, soupis duší farnosti z roku 1818, křestní listy.^[10] Přestože farnost nepatří k těm největším farním obvodům, svým materiálem je řazena k cenným regionálním fondům.

3. Dějiny farnosti Libčany

Obec Libčany leží 10 kilometrů jihozápadně od města Hradec Králové. I ostatní obce jsou v těsné blízkosti tohoto města – nejbliže se vyskytuje Hřibsko (6 kilometrů), nejdálčenější je obec Roudnice (13 kilometrů).^[11] V období, kterému se tato studie věnuje, náleželo k libčanské farnosti 11 obcí – Hřibsko (Řípsko, Říbsko), Hvozdnice (Voznice), Hubenice (Biednice, Bídnice), Lhota pod Libčany, Libčany, Radíkovice, Radostov (Starý a Nový Radostov),^[12] Roudnice, Těchlovice, Urbanice a Želí (Žely, Želá). V dřívějších dobách do této farnosti patřily ještě obce Homyle a Boharyně, které nejsou do této práce zahrnovány.^[13] Obce nespádaly pod stejné statky a panství. K libčanskému statku patřily Libčany, Hvozdnice (některé domy ale náležely k panství Pardubice), Želí a Urbanice. Pod stěžerské panství spadaly obce Hřibsko, Radíkovice, Radostov a Těchlovice. Zbylé obce, Hubenice, Lhota pod Libčany (2 domy spadaly pod statek Libčany) a Roudnice patřily pod komorní panství Pardubice.^[14]

Domovským kostelem libčanské farnosti byl a stále je kostel Nanebevzetí Panny Marie v Libčanech. Roku 1350 se uvádí jako farní, v dobách náboženských válek býval filiálním a spadal pod Hradec Králové, později k Novému Bydžovu. Po zřízení farní správy v Dobřenicích náležel k této farnosti od roku 1655 i libčanský kostel. V letech 1673–1683 byl kostel filiální. Zasluhou patrona hraběte Jana Petra Straky z Nedabylic byla fara roku 1683 opět obsazena, a sice Janem Schimánkem. Kostel se tak stal znovu farním.^[15] V roce 1683 spadl pod zdejší farnost

---

[10] SOka HK, FÚ Libčany, např. inv. č. 28, kn. č. 28, Knihy ohlášek snoubenců 1864–1884; inv. č. 102, kart. č. 12, Překážky v manželství 1791–1914; inv. č. 103, kart. č. 12, Ohlášky 1845–1945; inv. č. 187, kart. č. 43, Matrimonalia 1872/1–41.

[11] Václav HORYNA, *Vlastivěda Královéhradecka. Kulturní a hospodářský snímek okresu*. Hradec Králové 1968, s. 168–468.

[12] Radostov se dělí na Starý a Nový Radostov. Nový Radostov vznikl po rozdělení panského dvora ve Starém Radostově. Vrchnost pronajala část pozemků svým třinácti poddaným, kteří si zde postavili menší chalupy.

[13] Boharyně sem spadaly až do roku 1786. V rámci sledovaného období byla tato obec součástí libčanské farnosti jenom dva roky, a proto byla ze souboru vyřazena.

[14] František PALACKÝ, *Popis království českého*. Praha 1848, s. 135 a 169; J. G. SOMMER, *Das Königreich, 4. Band*, s. 39; TÝŽ, *Das Königreich Böhmen, statistisch-topographisch dargestellt, 5. Band – Chrudimer Kreis* (dále *Das Königreich, 5. Band*). Prag 1837, s. 84.

[15] SOka HK, Inventář č. 1 722, FÚ Libčany 1651–1949, str. VI. Dva roky po 2. světové válce byl libčanský patronát (patronem byl Jan Harrach) zkonfiskován a při té příležitosti byl změněn

filiální kostel v Boharyni, který sem patřil až do roku 1787, kdy byla tamější fara znovuobsazena knězem a kostel se tak stal farním.^[16]

První písemná zmínka o Libčanech pochází z roku 1073. První doložitelné informace o majitelích lze datovat do 50. let 13. století, kdy se od roku 1252 Libčany uvádějí jako vladyčí statek, na kterém seděli páni z Libčan. Jako první majitel je zmiňován Časta z Libčan.^[17]

Zmiňovat všechny majitele a dějiny jednotlivých panství a farnosti není nutné.^[18] Přesto by bylo dobré zmínit alespoň nejdůležitějšího držitele libčanského statku. Za nejznámějšího majitele lze bezpochyby považovat Jana Petra Straku z Nedabylic. Během svého života působil jako císařský tajný rada, místodržící Koruny české a královský komorník. Po smrti posledního zástupce rodu Straků, Ladislava, se roku 1771 stal zámek sídlem vrchnostenské správy Strakovské nadace, která zde sídlila až do roku 1886.^[19] V tomto roce prodal český zemský výbor, spravující Strakovskou akademii, velkostatek Libčany hraběti Janu Harrachovi.^[20]

4. Sňatečnost

Při studiu vývoje sňatečnosti je věnována pozornost počtu sňatků a jejich sezónnosti, průměrnému věku snoubenců (svobodných a ovdovělých). Dalším rozbořením lze zjistit rodinný stav, sociální původ a místo bydliště či rodiště snoubenců. Díky tomu lze sledovat sociální mobilitu a geografickou mobilitu. Na počátku 20. století umožňují matriky také studovat definitivní celibát. Jistým specifikem Nechanicka, kam spadá i farnost Libčany, jsou výpravy harfeníků a potulných muzikantů nejen po českých zemích, ale i do vzdálené ciziny. Protože tento fenomén zasahuje okrajově i do tematiky uzavírání sňatků, je v závěru studie vložena samostatná podkapitola, která se stručně zabývá tímto tématem.

---

počet přiřazených obcí. Farnost ztratila Hřibsko, Hubenice a Urbanice. Ale již roku 1949 byly tyto obce znovu přiřazeny k Libčanům.

[16] František PRAŽÁK, *Panství Stěžery, II. díl Historie obce Boharyně a osady Homyle na Nechanicku*. Syrovátka 1947, nestr.

[17] Antonín PROFOUS, *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny*. Praha 1949, s. 577.

[18] Pro zájemce doporučuji následující literaturu: František PRAŽÁK, *Příspěvek k dějinám panství libčanského*. Syrovátka 1943; August SEDLÁČEK, *Místopisný slovník historický království českého*. Praha 1909, s. 529; TÝŽ, *Hrady, zámky a tvrze království českého, V. díl Podkrkonoší*. Praha 1995³; A. ŠIKULOVÁ, *Demografický vývoj*, s. 13–50.

[19] F. PRAŽÁK, *Příspěvek k dějinám*, s. 4.

[20] Paměti obce Libčany, s. 40. (Pamětní kniha obce Libčany je uložena na Obecním úřadě v Libčanech. Její kopie se nachází v soukromých rukách pana Jiřího Včeláka z Libčan. V roce 2005 byla provedena její digitalizace. CD lze získat v Obecní a školní knihovně obce Libčany.)

4.1 Manželské právo a svatební veselí

Sňatek hrál v dřívější době rozdílnou roli, než je tomu dnes. Lidé uzavírali sňatek velice často z pragmatických důvodů v zájmu zajištění lepší budoucnosti. Tvrdí se, že láska nehrála příliš velkou roli. Osobně bych se přikláněla k názoru, že svatby z lásky byly i v 19. století, ale pravděpodobně v menší míře, než je tomu dnes. Stejně tak nelze generalizovat vztahy mezi manžely. Záleželo na lokalitě, kultuře, zvyklostech a samozřejmě i na charakteru jednotlivců. V současné době je mnoho párů, které spolu mají děti, ale nejsou sezdány. I v 18. a 19. století docházelo k těmto vztahům, ale v mnohem menší míře. Sice se vyskytovaly konkubináty, ale často z příčin, že pár z nějakých důvodů nedostal od vrchnosti povolení k sňatku (do roku 1781) nebo existovaly jiné překážky uzavření manželství. Sňatek hrál důležitou roli, neboť stál na začátku založení vlastní rodiny a domácnosti. Konání svatby bylo společenskou událostí a veřejnou záležitostí. Netýkalo se to jenom úzké a uzavřené společnosti, ale většinou se slavností zúčastnila celá vesnice.

Manželství bylo velice úzce propojeno s kanonickým právem. Na uzavírání sňatku pohlíželo prvotní křesťanství jako na nutné zlo. „*Ženit se je dobré (...), ale neženit se je lepší.*“^[21] Církevní učení o manželství se ale brzo začalo měnit. Základem katolického dogmatu o manželství se stala svátostná povaha manželství, monogamie a nerozlučitelnost manželů. Církev velice důsledně rozlišovala smluvní stránku manželství, kterou ponechávala světskému právu, a svátostnou stránku, která náležela do pravomocí církve. K velkým změnám došlo v 16. století. Katolická církev musela reagovat na novou podobu manželství, která se utvářela společně s rozšířením reformace, humanismu a renesance. Protestanti chápali sňatek jako světský, tělesný a společenský svazek mezi mužem a ženou, který lze kdykoliv ukončit. Reakcí katolíků bylo zasedání Tridentského koncilu, který si vyhradil celý rok na řešení otázek manželství. Stalo se tak roku 1563. Výsledkem bylo potvrzení tradičních principů manželství – posvátnost sňatku, monogamie, stanovení překážek, nerozlučitelnost, nadřazenost panictví a celibátu nad manželstvím. Uzavření sňatku se mohlo konat jenom za přítomnosti faráře a dvou nebo tří svědků.^[22] Přesto bylo prosazování těchto závěrů dlouhodobou záležitostí a ještě na začátku 17. století byl sňatek uzavírán bez přítomnosti faráře.

Ze závěrů vzešlých na koncilu vycházela i ustanovení pražské synody v roce 1605. Hlavním cílem bylo změnit myšlení lidí, kteří dosud brali církevní obřad jako druhotnou záležitost a za potvrzení uzavření sňatku považovali sepsání svatební smlouvy a následnou svatební veselici.^[23] Církev se snažila povýšit manželství mezi

---

[21] Výrok pochází od sv. Pavla. (Jiří KLABOUCH, *Manželství a rodina v minulosti*. Praha 1962, s. 61.)

[22] L. NESLÁDKOVÁ, *Reprodukce*, s. 112.

[23] Josef GRULICH, „*Slavnostní okamžiky*“ – *Svatební a křesťanský obřad v období raného novověku*. In *Historická demografie* 24, 2000, s. 73.

křesťanské svátosti. K uzavření sňatku mohlo dojít jenom církevním požehnáním a pouze v kostele.

Do uzavírání sňatků mluvila i vrchnost. Pokud se chtěl někdo oženit nebo vdát mimo území panství, ke kterému náležel, musel získat svolení vrchnosti. Dokonce docházelo k případům, kdy si poddaní museli vyžádat povolení, i pokud došlo ke sňatkům v rámci panství, ale snoubenci pocházeli z různých vesnic. Církev tuto praxi podporovala. Dokonce byl vydán zákaz, aby faráři oddávali poddané, kteří by neměli povolení vrchnosti. Nařízení bylo vydáno pražskou konzistoří roku 1680.^[24] I po zrušení nevolnictví v roce 1781, které mj. rušilo povinnost snoubenců předkládat povolení vrchnosti, jej faráři často vyžadovali až do zrušení poddanství v roce 1848. Tehdy byl nahrazen konsensem politickým.^[25]

Při uzavírání sňatků hrálo roli i náboženské vyznání snoubenců. Po vydání tolerančního patentu v roce 1781 bylo možné, aby si nekatolík vzal katolíka. Musel se ale zavázat, že nebude bránit partnerovi ve své víře. Pokud byl otec katolík, byly děti vychovávány podle víry otce. Pokud byl ale otec evangelík, chlapec získal víru otce a dcera víru matky. Takovýto sňatek uzavřela v Libčanech v roce 1877 Anna Nováková, katolická dcera rolníka z Roudnice, která se provdala za evangelíka Františka Slavíka, rolníka z Křičně.^[26] K druhému sňatku, při kterém byli snoubenci rozlišného vyznání, došlo až na konci 19. století, v roce 1898. Katolička Marie Novotná, služka v Libčanech, se provdala za Josefa Kučeru, čeledína v Libčanech, jehož oba rodiče byli helvétského vyznání a pocházeli z přeloučského okresu. I on se hlásil k evangelické víře.^[27] Další případy nebyly v matrikách libčanské farnosti nalezeny. Bylo to dáno tím, že ve zdejší farnosti byl minimální počet nekatolíků. A jak je patrné z těchto dvou případů, oba ženichové pocházeli z jiné farnosti.

V období, kterému se věnuje tato studie, došlo k dalším významným změnám, které se týkají manželského práva. Tyto změny jsou spojeny s císařem Josefem II. Již bylo zmíněno zrušení nevolnictví a vydání tolerančního patentu. Obě nařízení hrála roli i v otázkách uzavírání sňatků. Třetím císařským nařízením, které se věnovalo jenom manželství, byl tzv. manželský patent ze 16. ledna 1783. Na jeho základě bylo přeneseno rozhodování o manželských sporech na státní soudy. Tím byla zrušena církevní jurisdikce v manželských věcech.^[28] Místo pojmu manželství byl používán termín světská smlouva.^[29] Mohli bychom říci, že principy tohoto

---

[24] J. KLABOUCH, *Manželství*, s. 82.

[25] Ludmila FIALOVÁ a kol., *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha 1996, s. 160–161.

[26] SOKa HK, Druhohyby matrik – Libčany, inv. č. 4 090, kn. č. 4 090, Matrika oddaných 1877.

[27] Tamtéž, inv. č. 4 004, kn. č. 4 004, Matrika narozených, oddaných a zemřelých 1898.

[28] J. KLABOUCH, *Manželství*, s. 120.

[29] Jana MRÁZKOVÁ, „*Prislibujou sobě věrnost, lásku a upřímnost až do smrti zachovati. “ Vliv rodiny a „přátel“ na volbu životního partnera – panství Třeboň na konci 18. a počátkem 19. století.* In *Historická demografie* 29, 2005, s. 62.

manželského práva byly na našem území zachovány až do roku 1919. Byly tedy platné po celé námi sledované období.

V roce 1811 byl vyhlášen Všeobecný občanský zákoník, který začal u nás platit od roku 1812. Zabýval se i právem manželským. Všichni získali právo uzavírat sňatek; nezáleželo na stavovské příslušnosti, národnosti a vyznání. Při řešení manželských sporů považoval za základ občanské právo a uznával jenom ty překážky, které sám stanovil. Například se to týkalo věku. Pokud byl snoubenec/snoubenka mladší 24 let, byl vyžadován souhlas zákonných zástupců.^[30] Potvrzují nám to i záznamy v libčanských matrikách. Například v květnu roku 1845 musela získat osmnáctiletá Marie souhlas od svého otce. „*Otec dceři neploleté povolení k sňatku dává, což stvrzuje svým vlastnoručním podpisem.*“^[31] Manželské právo dále setrvalo u církevního sňatku, i když připouštělo civilní sňatek a jeho zrušení rozvodem. Církev ale takto uzavřený sňatek a rozvod neuznávala.

19. června 1849 byla vydána nová směrnice pro uzavírání sňatků, která souvisela se zrušením poddanství. Tímto nařízením se rušily ohlašovací a výhostní listy. Předpokladem pro uzavření sňatku se stalo potvrzení politického úřadu, stvrzující neexistenci zákonných překážek.^[32] Do roku 1855 spadalo právo udělovat povolení ke sňatku do kompetence obecní správy. V letech 1856–1868 přešlo toto právo do rukou okresního úřadu a teprve až roku 1869 bylo definitivně odstraněno.^[33]

Dne 18. srpna 1855 byl ve Vídni podepsán konkordát a následně 8. října 1856 císařský patent, na jehož základě přešly manželské záležitosti opět do rukou církve. Byla zrušena platnost občanského práva pro katolíky, pravomoc byla přenesena na církevní soudy.^[34] Kanonické právo se tak opět stalo určujícím faktorem při uzavírání sňatků.

K velkým debatám, které se týkaly manželského práva, docházelo v 60. letech a na začátku 70. let 19. století. Převážně se jednalo o odstranění konkordátního manželského režimu a politických konsensů k sňatku. Konkordát byl nakonec vypovězen samotným papežem v roce 1870.

Při uzavírání sňatků se zkoumala i pokrevní příbuznost a duchovní příbuzenství ve formě křestního kmotrovství. V libčanské farnosti se můžeme setkat s několika žádostmi o povolení ke sňatku, kterému bránila příbuznost snoubenců. Důvodů, proč by jim mělo být umožněno uzavřít sňatek, bylo uváděno několik. Např. v žádosti vdovce Antonína z Těchlovic z roku 1873 bylo napsáno: „*Zanechala předešlá manželka (...) dcerušku Annu (...) nyní 3 léta starou. Otec, co dělník, jsa*

[30] L. NESLÁDKOVÁ, *Reprodukce*, s. 115.

[31] SOkA HK, Druhohpisy matrik – Libčany, inv. č. 3 951, kn. č. 3 951, Matrika narozených, oddaných a zemřelých 1845.

[32] Iva HEROLDOVÁ, *Uzavírání sňatků a svatební obyčeje v Čechách ve 2. polovině 18. a v 1. polovině 19. století*. Český lid 62, 1975, č. 3, s. 130.

[33] L. FIALOVÁ a kol., *Dějiny obyvatelstva*, s. 161.

[34] J. KLABOUCH, *Manželství*, s. 132.

celý týden v práci, musí dítko toto zcela a jedině svěřiti budoucí manželce své, a tu se vším právem obává, že by v rukou manželky z krve cizí zkázu na těle i duši utrpělo. Bude-li však druhou matkou dítko tohoto vlastní jeho teta, zmizí veškeré obavy tyto.^[35] Mimo jiného je v dopise zaznamenáno, že nevěsta je chudá a „v stáří značně pokročilá žádně naděje s jiným v stav manželský vstoupiti“.^[36] Potenciální manželce bylo v této době 27 let! V jiných žádostech bylo často poukazováno na fyzický vzhled (přihrblá, červená skvrna ve tváři) a na „vysoký“ věk ženy, díky kterému by tak nenašla žádného manžela.

Svatba byla významným mezníkem v životě lidí. Sňatkem se muž a žena stali plnoprávními občany společnosti. Původně docházelo k uzavření sňatku v okamžiku sepsání svatební smlouvy, jejím zveřejněním a následným svatebním veselím. Od dávky v kostele tento akt jenom potvrzovaly. Po Tridentském koncilu začínala být čím dál více ovlivňována církevním obřadem, který se ale vžíval velice pomalu.

Mladí lidé měli možnost seznámit se například o poutích, zábavách, na trhu či při návštěvě kostela. Přesto velkou roli při výběru partnera hrála rodina a příbuzní.

Na počátku předsvatebního období stály námluvy, které se konaly v domě nevěsty. Přítomni byli rodiče z obou stran, námluvčí, popř. svědkové. Většinou se tak konalo v neděli nebo o svátcích odpoledne.^[37] Základem se stala dohoda o nevěstině věnu, byly ujednány podmínky svatební smlouvy. Pokud se obě strany domluvily, nic již nebránilo přípravám svatby. Oba mladí lidé byli od této doby bráni jako snoubenci.

Vlastnímu uzavření sňatku předcházely trojí ohlášky, které oznamoval farář v průběhu tří církevních svátků následujících po sobě. Závazně byly zavedeny v roce 1215.^[38] Pokud pocházeli snoubenci z rozdílných farností, probíhaly ohlášky jak ve farnosti nevěsty, tak ženicha. Důvodem bylo zveřejnění svatby, ale hlavní příčinou bylo poskytnutí možnosti, aby lidé mohli upozornit na překážky, které by bránily uzavření sňatku. „*Při tom se jeden každý, komuž by překážka nějaká manželství toto rušící povědoma byla, vzbuzuje, aby překážku tuto bez prodlení na patřičném místě oznámil.*“^[39] Překážkou mohlo být již založené manželství jednoho ze snoubenců, nedostatečný věk, příbuzenství a pokrevnost. Ale mezi další důvody bychom mohli počítat například nemoc, tělesné znetvoření či chudobu. Sňatek bylo možné uzavřít i v případě, pokud existovala

[35] SOKA HK, FÚ Libčany, inv. č. 102, kart. č. 12, Překážky v manželství 1791–1914.

[36] Tamtéž. Dle záznamů v matrice oddaných z roku 1873 byl tomuto páru udělen dispens z tří měsíce po odeslání žádosti byl oddán. (SOKA HK, Druhohopisy matrik – Libčany, inv. č. 4 086, kn. č. 4 086, Matrika oddaných 1873.)

[37] Vincenc PAULUS, *Svatba v okolí Chrastí (na Chrudimsku)*. Český lid 3, 1894, s. 103–104.

[38] J. KLABOUC, *Manželství*, s. 65.

[39] SOKA HK, FÚ Libčany, inv. č. 28, kn. č. 28, Knihy ohlášek snoubenců 1864–1884.

nějaká překážka. Bylo ale nutné získat apoštolské povolení, jak je patrné např. z poznámky v matričním záznamu, který nám říká, že „*tito v 2. stupni pokrevně spříznění snoubenci z obdržené od svatě Apoštolské Stolice plné moci v Římě (...) 5. října 1900 obdrželi dispens*“.^[40] Pokud nikdo nepřednesl žádnou námitku, bylo možné sňatek uzavřít. V případě, že snoubenci nepocházeli ze stejné farnosti, byl většinou výsledek ohlášek zveřejněn ve farnosti nevěsty. V některých případech bylo možné požádat o prominutí druhých a třetích ohlášek.^[41] Záleželo na faráři, zda s tím souhlasil nebo ne. Nebylo zvykem, aby snoubenci chodili na své vlastní ohlášky.

V dobách ohlášek chodili ženich a nevěsta na faru, kde se museli podrobit náboženskému cvičení. Následně dostali „ohlašni vysvědčení“, „vysvědčení náboženské“.^[42] Pro bližší představu lze zmínit několik otázek, které byly položeny při zkoušce snoubenců. Do protokolů byly zaznamenány odpovědi jak ženicha a nevěsty, tak jejich svědků. Vedle základních otázek, které zjišťovaly základní údaje o snoubencích – jméno, věk, náboženství, bydliště, rodinný stav, profese –, byly kladeny otázky jako např.: „*Jest to Vaše dobrá a nenucená vůle, vstoupiti v manželství se svou nevěstou...? Jste příbuzen své nevěstě, a v kterém koleně? Přislíbil jste manželství jiné osobě mimo svou nevěstu (snad matce, sestře neb dceři své nevěsty)? Máte slib k stavu manželskému se svou nevěstou? Má Vaše nevěsta dítiky z předešlého manželství? Bylste některému dítěti své nevěsty kmotrem při křtu sv. neb sv. biřmování? Neobcoval jste za živobytí své manželky se svou nevěstou?*“ U nevěsty se vyskytuje jedna specifická otázka, která se týkala jejího případného těhotenství. Ptali se, „*zdalež snad nejste těhotná, a ví-li o tom ženich?*“ A jak se lze dočíst v protokolech, našly se případy, kdy se nevěsta ke svému těhotenství přiznala.^[43]

Vzácnější hosty zvala přímo nevěsta, ale většinou se o to staral družba s mládeňci, kteří měli na starosti řízení svatby.^[44] Zval je například tímto stylem: „*Uctivě v známost uvádím, kterak ctný a šlechetný mládenec... umínil sobě svůj panický stav proměnit i do stavu svatého manželstva vstoupiti, ku kterémuž oblíbil sobě ctnou a šlechetnou pannu... Proto, jak pan ženich a panna nevěsta, tak jejich páni rodiče na vás uctívou i důvěrnou žádost skrze nás své služebníky skládají, aby jste jim své lásky neodepřeli.*“^[45] Následně byli zváni k církevnímu

[40] SOKA HK, Druhopisy matrik – Libčany, inv. č. 4 006, kn. č. 4 006, Matrika narozených, oddaných a zemřelých 1900.

[41] Viz zápisy v matrikách nebo SOKA HK, FÚ Libčany, inv. č. 103, kart. č. 12, Ohlášky 1845–1945.

[42] Archivní fond farního úřadu v Libčanech obsahuje bohatý materiál, který se týká matrimonalií. Do budoucna bych doporučila zpracovat i tyto prameny.

[43] SOKA HK, FÚ Libčany, inv. č. 187, kart. č. 43, Matrimonalia 1872/1–41.

[44] V. PAULUS, *Svatba*, s. 105.

[45] Jan František VAVÁK, *Smlouvy chvalitebné řeči svatební pro družbu a svatebčany, jakož i četná*

obřadu a svatebnímu veselí. Družbu a mládence si vyjednal ženich. Na kabátě měli připevněný prut rozmarýny a na nich široké červené pentle.^[46] Nevěsta si zvolila svoje družičky.

Pokud byly splněny všechny podmínky, následovalo uzavření sňatku před farářem a posléze samotné svatební veselí. Ke sňatku většinou docházelo v úterý. Ve svatební den se hosté dostavili do domu nevěsty, kde se svatba konala nejčastěji. Byli zde jak blízcí i vzdálení příbuzní a sousedé, tak i vzácní hosté (např. rychtář, farář). Nevěsta byla oblečena do svatebních šatů ve zvláštní místnosti, odkud pak byla vyvedena a představena ženichovi i hostům. Po snídani požádal družba rodiče za požehnání pro snoubence. Po přijetí požehnání, kdy si ženich a nevěsta museli kleknout před rodiče, se průvod vydal ke kostelu. Budto se šlo pěšky, nebo se jelo ve vozech. Celou cestu byli doprovázeni zpěvem a vřískavým výskotem. Po církevním obřadu se svatebčané odebrali do hospody, kde následně nastalo pravé svatební veselí. Oběd se konal v domě nevěsty. Hostina byla bohatá na různé pokrmy a nápoje – začínalo se polévkou, pokračovalo se hovězím masem, sladkou kaší, slepicí s nudlemi, různými druhy pečeně. K tomu se pilo pivo, kořalka a káva. Nechybělo velké množství koláčů, buchet. Následující oslavy pak pokračovaly v hospodě.^[47]

Svatba byla provázena mnoha zvyky – strojením kužele, pečením svatebního koláče, střílením z pistole při cestě do kostela, čepením, výkupem nevěsty – i pověrami.^[48] Zvláštní místo zaujímaly svatební řeči, tzv. vejproše či vinše.

Vystrojení svatby jistě velice zatížilo rozpočet rodiny, a proto se není co divit, že jedním ze zvyků bylo posílání darů nevěstě ve formě naturální a peněžní. Nevěsta za to přichystala všem hostům výslužku.^[49]

4.2 Počet sňatků

V letech 1785–1914 byly v libčanské farnosti uzavřeny celkem 4 103 sňatky.^[50] Protože v některých letech je znám díky sčítání lidu přesný počet obyvatelstva, lze

---

připíjení „o věnec“ pannám a družičkám a jejich odpovědi mládehcům – k čemuž jsou připojeny četné staročeské svatební písně. Jindřichův Hradec 1900, s. 17.

[46] Muzeum východních Čech Hradec Králové, sign. 6 948, Odpovědi k tazateli pro národ. výstavu pražskou, Jasná 1895, odpověď č. 334 a 341.

[47] V. PAULUS, *Svatba*, s. 106–111 a 485–490.

[48] Např. Pokud při jízdě do kostela minuli vůz s hnojem, přinesl smrt tomu snoubenci, po jeho straně se povoz vyhýbal. Pokud pršelo nebo sněžilo, padalo novomanželům štěstí. Pokud měla na sobě nevěsta bílé šaty nebo šaty zdobené perlami, znamenalo to pro nevěstu slzy. Plačící nevěstě se předpovídalo radostné manželství.

[49] Marika POULOVÁ, *Vývoj sňatečnosti ve farnosti Rožmberk nad Vltavou v 19. století.* In *Historická demografie* 30, 2006, s. 198.

[50] Bylo nutné vyškrtnout jednu židovskou svatbu, která byla zapsána v matrice oddaných pro rok 1823. Svatba svobodných snoubenců se konala v květnu 1823 v Libčanech.

vypočítat hrubou míru sňatečnosti, která nejjednodušeji vystihuje intenzitu uzavírání sňatků. Vyjadřuje, kolik připadá ročně v průměru sňatků na 1 000 obyvatel středního stavu. Tu lze následně porovnat s hrubou mírou pro celé české země. Pro zajímavost byly ke srovnání využity i hodnoty úrovně sňatečnosti pro lochenickou farnost, která se také nachází v těsné blízkosti Hradce Králové. V porovnání s vývojem v českých zemích byla úroveň sňatečnosti v Libčanech s výjimkou konce 19. století vyšší než celozemský průměr. Někdy byl rozdíl poměrně značný, například v letech 1843, 1850 a 1869. Je nutné podotknout, že hrubá míra v roce 1843 byla pravděpodobně ve skutečnosti nižší, protože v počtu obyvatel není započítán Nový Radostov, který měl kolem 100 obyvatel. Proto se hrubá míra odhadem zmenší na hodnotu 10,4. I přesto o dost převyšuje celozemský průměr. Pod průměrem se nachází jenom v letech 1890 a 1900.

TABULKA 1. ÚROVEŇ SŇATEČNOSTI VE FARNOSTI LIBČANY V 19. STOLETÍ A NA ZAČÁTKU 20. STOLETÍ

Rok	Počet obyvatel farnosti Libčany	Období	Počet sňatků ve farnosti Libčany (pětiletý průměr)	Hrubá míra sňatečnosti ve farnosti Libčany (pětiletý průměr v ‰)	Hrubá míra sňatečnosti české země (v ‰)	Hrubá míra sňatečnosti farnosti Lochenice (v ‰)
1818	2 839	1816–1820	25,2	8,9	8,2	•
1833	3 689	1831–1835	32,6	8,8	8,1	11,1
1843	3 737	1841–1845	39,8	10,65	8,5	8,5
1850	3 962	1848–1852	42,4	10,7	8,6	10,3
1869	4 113	1867–1871	46,2	11,2	8,9	9,5
1880	4 359	1878–1882	36,2	8,3	7,9	10,3
1890	4 324	1888–1892	28,8	6,7	7,7	7,1
1900	4 169	1898–1902	32,0	7,7	8,0	•
1910	4 151	1908–1912	34,8	8,4	7,4	•

Pramen:

A Farnost Libčany: Údaje o počtu obyvatel farnosti byly získány z následujících zdrojů – rok 1818 (SOKA HK, FÚ Libčany, inv. č. 39, kn. č. 39, Liber status animarum Libschanensis beneficii anno 1818); rok 1833 (Johann Gottfried SOMMER, *Das Königreich Böhmen, statistisch-topographisch dargestellt, 4. Band – Königsgäzter Kreis*. Prag 1836, s. 35, 39 a TÝŽ, *Das Königreich Böhmen, statistisch-topographisch dargestellt, 5. Band – Chrudimer Kreis*. Prag 1837, s. 84; tyto převzaté údaje jsou i v publikaci Milena LENDEROVÁ – Stanislava SVATOŇOVÁ, *Správní vývoj okresu Hradec Králové 1850–1986*. Hradec Králové 1986, s. 75, 77–79); rok 1843 (František PALACKÝ, *Popis království českého*. Praha 1848, s. 135 a 169; tyto převzaté údaje jsou i v publikaci M. LENDEROVÁ – S. SVATOŇOVÁ, *Správní vývoj*, s. 75, 77–79); 1850–1910^[51] (*Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky*

[51] *Retrospektivní lexikon* uvádí chybný údaj pro obec Roudnice v roce 1869, neboť zde zmiňuje počet 986. Ale již v dalším vydání, v *Historickém lexikonu*, je uveden počet 896, který je již správný.

1850–1970, I. díl, sv. 1. Praha 1978, s. 552–553, 556–559 a *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005*. Praha 2006, s. 462).

B České země: Ludmila KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914*. Praha 1965, s. 336. Jedná se o pětileté průměry, které se sice neshodují s daty pro farnosti Libčany a Lochenice, ale jsou jim blízké. Konkrétně byly využity tyto pětileté průměry: 1815–1819, 1830–1834, 1840–1844, 1850–1854, 1865–1869, 1880–1884, 1890–1894, 1900–1904, 1910–1913.

C Farnost Lochenice: Věra KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Lochenice v letech 1784–1900*. In *Historická demografie* 30, 2006, s. 77. Autorka uvádí místo roku 1833 rok 1836, ale pravděpodobně se ve skutečnosti jedná také o rok 1833, neboť byly informace čerpány ze stejných publikací. Autorka uvedla datum podle roku vydání. (Johann Gottfried SOMMER, *Das Königreich Böhmen, statistisch-topographisch dargestellt, 4. Band – Königätzer Kreis*. Prag 1836, s. 31.) Pak by tedy měla mít hrubá míra sňatečnosti v roce 1833 hodnotu 11,5 ‰.

Jak v roce 1818, tak ve 30. letech 19. století připadalo v Libčanech téměř 9 sňatků na 1 000 obyvatel. V dalších desetiletích se tato úroveň zvýšila na hodnoty kolem 11 sňatků na 1 000 obyvatel, zatímco hrubá míra sňatečnosti v českých zemích nepřesahovala 9 ‰. Vyšší úroveň mohla souviset s příznivější věkovou skladbou obyvatelstva v tomto období, neboť šlo o zemědělskou oblast s intenzivním hospodařením, které vyžadovalo poměrně značný počet pracovních sil.

Naopak nejnižší hodnoty dosahovala hrubá míra sňatečnosti na přelomu 19. a 20. století. Tehdy připadalo na 1 000 obyvatel 6,7–7,7 sňatků. V té době se však ekonomické podmínky změnily – intenzifikace zemědělství stejně jako krize, která ho postihla v závěru 19. století, vedly k uvolnění značného počtu pracovních sil. Zvláště mladí lidé si tak hledali obživu spíše v průmyslových odvětvích; ve stejné době přestal mít Hradec Králové statut pevnosti, jeho hradby byly odstraněny, a tím se otevřely možnosti hledat obživu i v tomto blízkém a prosperujícím městě. Mladí lidé také odcházeli do ciziny.

Pokud srovnáme vývoj celkového počtu obyvatel v libčanské farnosti s počtem uzavřených sňatků, zjistíme, že počet sňatků koresponduje s růstem počtu obyvatelstva jenom částečně. Do roku 1869 respektuje sňatečnost zvýšení počtu obyvatel. K velkému zlomu došlo mezi léty 1869 a 1880. Přestože došlo k nárůstu obyvatelstva, počet sňatků klesl o téměř 20 %. Vůbec nejnižší pětiletý průměr byl zaznamenán v letech 1890–1894, kdy bylo uzavřeno méně než 29 sňatků za 1 rok.

Změny v zemědělství – přechod od trojpolního systému ke střídavému, pěstování nových plodin, mechanizace – snižovaly fyzickou námahu sedláků a rolníků. Což mohlo vést k tomu, že se otec rozhodl předat usedlost svému synovi později, než tomu bylo v 1. polovině století. Tím se jak zvyšoval průměrný věk při vstupu do manželství, tak se snížil počet uzavřených manželství.

---

ný a potvrzený i v další publikaci (*Seznam míst v Království českém*. Praha 1872, s. 165). Chybný údaj byl převzat i v jiné práci (M. LENDEROVÁ – S. SVATOŇOVÁ, *Správní vývoj*, s. 78).

V této době také začínali lidé měnit svůj pohled na institut manželství; docházelo k prodlužování délky lidského života. Tím se zvyšoval počet žijících lidí, kteří tak vytvářeli vyšší tlak na zdroje obživy. A pokud rostly tyto zdroje pomaleji než přírůstek obyvatelstva, klesaly i šance mladých lidí vstoupit do manželství. Takto se projevovala tzv. Malthusova teorie.^[52]

TABULKA 2. VÝVOJ POČTU SŇATKŮ A PRŮMĚRNÝ POČET SŇATKŮ NA 1 ROK VE FARNOSTI LIBČANY V LETECH 1785–1914

Období	Počet	Průměrný počet sňatků za 1 rok
1785–1794	207	20,7
1795–1804	177	17,7
1805–1814	251	25,1
1815–1824	256	25,6
1825–1834	302	30,2
1835–1844	362	36,2
1845–1854	407	40,7
1855–1864	375	37,5
1865–1874	429	42,9
1875–1884	381	38,1
1885–1894	303	30,3
1895–1904	346	34,6
1905–1914	307	30,7
Celkem	4 103	31,6

Nejnižší počet sňatků se v libčanské farnosti konal v roce 1796. Tehdy se rozhodlo vstoupit do manželství jenom 8 párů. Tento nízký počet by sice mohl být důsledkem neúplné evidence záznamů do matrik, ale poněvadž jinak byly matriky vedeny pečlivě, lze i tento nízký počet považovat za správný. V následujících letech docházelo k postupnému vzestupu, který vygradoval v letech 1806–1807. V těchto dvou letech se konaly 83 sňatky. V roce 1806 byly české země zasaženy epidemiemi tyfu a neštovic, které se nevyhnuly ani libčanské farnosti. Míra úmrtnosti byla vysoká a zasáhla i věkovou skupinu v produktivním věku. Proto se hlavně zvýšilo procento smíšených sňatků, které tvořily v těchto dvou letech téměř jednu třetinu veškerých uzavřených sňatků a významně se podílely na vysokém počtu uzavřených sňatků v tomto období.

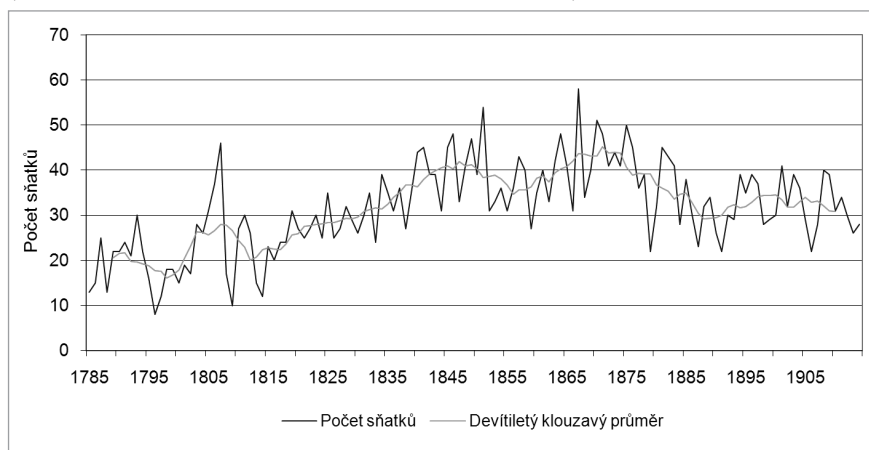
[52] Ludmila FIALOVÁ, *Sňatečnost obyvatelstva v českých zemích v 19. století*. In *Studie k sociálním dějinám 19. století* 7/1, 1997, s. 46–47.

V následujících letech byl počet sňatků dosti nepravidelný. Hodnoty se ustálily na konci druhého desetiletí 19. století. K velké konjunktuře došlo ve 40. letech 19. století. Nejvyššího počtu uzavřených sňatků bylo dosaženo v roce 1867. Tehdy se rozhodlo vstoupit do manželského svazku 58 párů. V roce 1866 se snížil počet sňatků v důsledku prusko-rakouské války, která zasáhla hlavně zdejší kraj. Proto se pravděpodobně část sňatků přesunula na další rok, tedy 1867.

Výkyvy lze vysvětlit také prudkými změnami počasí, neboť v případě nepříznivého počasí následovaného neúrodou a popř. i zvýšením cen se tyto nepřízně mohly projevit ve zhoršení ekonomické situace obyvatelstva, závislého z větší části na zemědělství, a tím i ve vývoji sňatečnosti.

Po konjunktuře v 60. a 70. letech se začaly snižovat počty uzavřených sňatků, které se mírně zvýšily na přelomu století. Velký nárůst uzavřených manželství v 70. letech by mohl být vysvětlen vyšším počtem narozených dětí ve 40. a 50. letech. Věku na vdávání/ženění pak dosáhly právě v 60. a 70. letech.

GRAF 1. VÝVOJ POČTU SŇATKŮ VE FARNOSTI LIBČANY V LETECH 1789–1910 (POČET SŇATKŮ A DEVÍTILETÝ KLOUZAVÝ PRŮMĚR)

4.3 Rodinný stav snoubenců

Z rozboru snoubenců podle rodinného stavu byly vyřazeny dva sňatky, u kterých nebyl uveden rodinný stav snoubenců. Jeden se konal v roce 1785 a druhý v roce 1790.

V libčanské farnosti byly po celé sledované období nejčastější tzv. protogamní sňatky, tedy sňatky, kdy byli oba snoubenci dosud svobodní. Většinou se podíl pohyboval kolem hodnoty 80 %. Jenom v prvním období (1785–1819) připadalo na svobodné snoubence 71,1 %.

Stejný trend lze sledovat i v jiných oblastech. Jako příklad by mohla být uvedena farnost Rožmberk nad Vltavou a město Ústí nad Labem, kde tyto sňatky tvořily

v letech 1800–1899 v průměru 81,7 %, resp. 81,5 %, nebo farnost Lochenice, kde se průměr pohyboval v letech 1784–1899 kolem hodnoty 82,5 %. Nižší podíl byl v Žitenicích, kde kolísal v rozmezích 70,4–80,9 %, a ve farnosti Hoříčky, ve které nikdy nepřekročil 79 %.^[53] Libčanskou farnost tak lze zařadit mezi oblasti s průměrným počtem protogamních sňatků.

Jenom asi 20 % tvořily tzv. palingamní sňatky, neboli sňatky smíšené. Jednalo se o sňatky vdovce se svobodnou nevěstou, vdovy se svobodným ženichem a vdovce s vdovou. Nejčastěji se vyskytovaly sňatky ovdovělého muže se svobodnou ženou.

TABULKA 3. SNOUBENCI PODLE RODINNÉHO STAVU VE FARNOSTI LIBČANY V LETECH 1785–1914

Období	Svobodný – svobodná		Vdovec – svobodná		Svobodný–vdova		Vdovec – vdova		Celkem	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
1785–1819	537	71,1	120	15,9	59	7,8	39	5,2	755	100,0
1820–1849	834	82,4	112	11,1	36	3,5	30	3,0	1 012	100,0
1850–1879	942	79,2	135	11,4	49	4,1	63	5,3	1 189	100,0
1880–1914	970	84,7	94	8,2	38	3,3	43	3,8	1 145	100,0
Celkem	3 283	80,1	461	11,2	182	4,4	175	4,3	4 101	100,0

Struktura snoubenců se během celého sledovaného období příliš neměnila (tabulka 3). Dlouhodobě se postupně zvyšoval podíl protogamních sňatků a klesal podíl ovdovělých snoubenců. Vyšší podíl vdovců a vdov v období 1785–1819 lze spojovat se soudobou situací, poznamenanou válkami s revoluční Francií a s Napoleonem, jež byly provázány šířením epidemií, zvláště tyfu. I proto se mohl zvýšit počet ovdovělých.^[54] Pokles podílu vdovců a vdov v následujícím období souvisel jak se změnami v dědickém řízení na venkově, tak s postupně se zlepšující úrovní úmrtnosti ve středním věku.^[55]

[53] S. DUŠKOVÁ, *Demografický vývoj*, s. 125; V. KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj*, s. 85; M. POULOVÁ, *Vývoj sňatečnosti*, s. 198; Markéta VAŇKOVÁ, *Demografický vývoj*, s. 156; P. VONDRÁČKOVÁ, *Demografický vývoj*, s. 20.

[54] Pokud bychom brali zvlášť muže, tvořili vdovci v tomto období 21 % z celkového počtu snoubenců. U žen bylo procento nižší (13 %), přesto bylo nejvyšší během let 1785–1914. U žen byl tento podíl dokonce dvakrát vyšší než v letech 1820–1849, kdy vdovy tvořily 6,5 % ze všech snoubenek.

[55] To způsobilo menší počet ovdovělých ve středním věku; také bylo méně vdovců a vdov, kteří měli ještě nedospělé dědice. V průběhu dějin se dědické právo měnilo a různilo podle dob, míst a společenských tříd. Nejednotné dědické právo poddaných se začalo sjednocovat a upravovat

Na reprodukci obyvatelstva měl velký význam rodinný stav snoubenců. Existují rozdílné možnosti pro svobodné dívky a pro vdovy. Stejně tak byly rozdílné pozice vdovců a vdov. Pro vdovce nemuselo být nejdůležitější věno a postavení nevěsty, ale spíše její schopnosti. Musela se prokázat jako zdatná hospodyně, popřípadě i jako dobrá matka jeho osiřelých dětí. Pokud se vdovec znovu oženil, dával přednost svobodné dívce; bylo tomu tak v 72 % z celkového počtu sňatků vdovců. Vdovu se rozhodl vzít jenom ve 28 %. Snad tomu bylo i proto, že si vdova s sebou často přiváděla nejen nezletilé děti, ale i zvyklosti a „manýry“ z předchozího manželství.

TABULKA 4. PODÍL SVOBODNÝCH A OVDOVĚLÝCH PODLE POHLAVÍ VE FARNOSTI LIBČANY V LETECH 1785–1914 (V %)

Období	Ženich		Nevěsta	
	svobodný	vdovec	svobodná	vdova
1785–1819	79,0	21,0	87,0	13,0
1820–1849	86,0	14,0	93,5	6,5
1850–1879	83,3	16,7	90,6	9,4
1880–1914	88,0	12,0	92,9	7,1
Celkem	84,5	15,5	91,3	8,7

Vdovy měly horší možnosti vstoupit do nového manželství, a proto se velice často do konce svého života již znovu neprovdaly. Žena–vdova byla pro muže atraktivní jenom za určitých podmínek. Velice záleželo na jejím sociálním postavení, ekonomickém zabezpečení, věku a na faktu, zda vychovávala děti. Pokud byla stále v „plodném“ období, mohla muži nabídnout potomka. Velkým lákadlem pro svobodného muže byl majetek, který mohla žena získat po svém zesnulém muži, či vidina možného postupu v sociálním žebříčku. Ovdovělá žena se vdávala za svobodného muže jenom v 51 % z celkového počtu sňatků vdov, což je o 21 procentních bodů méně, než kolik činil podíl sňatků, kdy si vdovec bral svobodnou dívku.

Vdovy měly menší šanci znovu se vdát, než tomu bylo v případě vdovců. Na druhou stranu lze položit otázku, zda se vdova chtěla za každou cenu vdát. Mohly nastat případy, kdy si žena zajistila dostatečnou ekonomickou základnu, ke které nepotřebovala nového muže. Po smrti manžela mohla vést hospodářství sama do té doby, než dospěl řádný dědic. K takovýmto případům ale pravděpodobně docházelo jenom minimálně, neboť hospodářství vždy potřebovalo silnou ruku

---

ve prospěch poddaných zásahem osvícenského absolutistického státu od 2. poloviny 18. století. Důležitou změnu přinesl patent Josefa II. z 80. let 18. století, který pro české země stanovil, že po smrti hospodáře má usedlost převzít nejstarší syn. Ale i přesto měl hospodář možnost ustanovit ve své poslední vůli dědicem jakéhokoliv syna.

muže. A proto pokud měly vdovy na výběr, pravděpodobně volily raději nový sňatek než roli samostatné hospodyně.

Vdovci měli větší šanci uzavřít druhé manželství než vdovy (tabulka 4). O období 1785–1819 již bylo psáno. K vzestupu podílu ovdovělých došlo také v letech 1850–1879, takže v tomto období byly hodnoty vyšší než celkový průměr. Za jednu z příčin můžeme uvést velkou úmrtnost, která byla způsobená hladovými léty, prusko-rakouskou válkou a propuknutím několika infekčních chorob.^[56]

Podíl opakovaných sňatků, které v letech 1785–1819 tvořily 23,3 % z celkového počtu sňatků, postupně klesal a v následujícím období hodnoty již nepřesahovaly 20 %. Pokud bychom udělali průměr pro celé sledované období, dosáhl by 17,2 % z úhrnu sňatků. Do dalšího manželství vstupovali převážně vdovci, kteří tvořili až jednu šestinu všech snoubenců. U vdov se tento průměr pohyboval jenom kolem jedné jedenáctiny.

4.4 Sňatkový věk

Farář zapisoval věk snoubenců do matrik již od roku 1785. Proto můžeme od tohoto roku zkoumat sňatkový věk. Z pozorování bylo vyřazeno několik případů, kdy nebyl u snoubenců uveden věk. Týká se to dvou svateb, kde ani u jednoho snoubence nebyl zapsán věk. Dále nebyly započítány dvě nevěsty a jeden ženich, u kterých opět chyběl věk (ale u ženicha/nevěsty byl). Ve dvou případech nebylo uvedeno, jakého jsou rodinného stavu. Proto i tito snoubenci byli vyjmuti ze studie.

Věk mohl být v některých případech záměrně zkreslen, popř. zaokrouhlován. To by se týkalo hlavně první poloviny sledovaného období, neboť od 40. let 19. století začala platit povinnost předkládat křestní list.^[57] V případě libčanské farnosti by mohlo být souzeno, že k zaokrouhlování dojít mohlo, neboť se u nevěst velice často opakuje věk 20 let.^[58] Stejně tak visí otazník nad uváděným věkem u mužů,

---

[56] Ve 40. a 50. letech 19. století můžeme sledovat velký počet zemřelých na infekční nemoci. Toto období je spojeno s tzv. hladovými léty (hlavně 1847–1849). Došlo k neúrodě obilí, k šíření suché hniloby brambor. Vyhladovělá populace tak snadněji podléhala propuknutým epidemiím, neboť se oslábě tělo nebylo schopné bránit. Velkou úmrtnost můžeme sledovat v roce 1855, kdy téměř jedna pětina všech zemřelých podlehla průjmu. Z této charakteristiky nelze diagnostikovat, o jakou nemoc se jednalo. Je zde ale pravděpodobnost, že to mohla být nově propuklá cholera, která v této době zasáhla české země. Následujícího roku se zde pak objevil tyfus. Po tomto roce nastoupil postupný pokles. Tato příznivá bilance byla přerušena prusko-rakouskou válkou, která s sebou přinesla typickou válečnou nemoc – tyfus. V libčanské farnosti mu podlehlo 20 lidí. V deseti případech byla diagnostikována červená úplavice a v jednom případě cholera, ke které ale můžeme hypoteticky přičíst i osm případů průjmu. Vysoká hodnota úmrtnosti se udržela až do konce 70. let. Velkou měrou se na tom podílelo znovurozšíření infekčních onemocnění – neštovice, spála.

[57] L. FIALOVÁ a kol., *Dějiny obyvatelstva*, s. 165.

[58] Z celkového počtu 3 740 prvních sňatků u nevěst uvedly ženy věk 20 let ve 402 případech

kdy se nejoblíbenějším věkem stalo 24 let. Příčina může být vysvětlena záměrným zvýšením věku, aby tak dosáhli zletilosti, jejíž výši stanovil občanský zákoník právě na hodnotě 24 let. Mohl nastat i případ, že nebyl znám přesný věk (i když pro 19. století bychom mohli tvrdit, že se již tak nestávalo). Vyloučit nelze ani chyby faráře, který měl za povinnost zapisovat údaje do matrik.

Sňatkový věk hrál velice důležitou roli pro reprodukci obyvatelstva. Čím dříve se dívka vdala, tím se prodlužovalo její plodné období a tím se zvyšovala i šance na větší počet dětí. Za období nejvyšší plodnosti je většinou považován věk zhruba 20 až 29 let, maximálně do 40 let. Jak počet uzavřených sňatků, tak věk snoubenců byl ovlivněn mnoha faktory. Do vývoje sňatečnosti zasahoval ve velké míře stát – politický konsensus (zrušený 1868), Všeobecný občanský zákoník, povolení k manželství u některých typů povolání, povinná vojenská služba pro muže.

Od roku 1800 bylo nařízeno, že se státní úředníci mohou oženit, až když dosáhli určitého služebního postavení a minimálního platu. Velice striktně byli omezeni např. učitelé, kteří se mohli oženit, když dostali vlastní školu. Ještě hůře na tom byly ženy-učitelky, které musely dodržovat celibát; tento zákaz byl zrušen až roku 1919. Numerus clausus byl předepsán např. u četníků, kteří se mohli oženit až tehdy, když se stali veliteli samostatné stanice.^[59]

Do 60. let 19. století byla vojenská služba dlouhodobá, prakticky doživotní. Teprve až od branného zákona z roku 1868 byla zavedena všeobecná branná povinnost, která trvala dva až tři roky. Nařízení z roku 1858 bránilo mladým mužům ve věku 24–27 let oženit se ještě před absolvováním vojenské služby. Bylo sice možné získat od vojenských úřadů povolení k sňatku, to ale bylo vydáváno jenom zřídka.^[60]

Uzavření sňatku naráželo nejen na právní předpisy, ale důležitou roli hrálo i hospodářské, společenské, sociální a kulturní prostředí, ze kterého snoubenci pocházeli. Záleželo na hospodářské a ekonomické situaci v zemi, na sociálním původu snoubenců, na způsobu utváření rodiny, na zvyklostech dědického práva či na míře autority rodičů. Muži vstupovali do manželství tehdy, když mohli rodinu hmotně zabezpečit. Hodně záleželo na jejich sociálním postavení. Dědicové otcovských gruntů vstupovali do manželství dříve než muži z nižších sociálních skupin, kteří nejdříve museli získat dostatečný kapitál pro založení rodiny. Na druhou stranu museli synové hospodářů čekat na dobu, než jim otec tento statek předal. Díky intenzifikaci a modernizaci zemědělství v druhé polovině 19. století se snižovala fyzická námaha, a tím se zvyšovala i přeslechopnost hospodáře. Ten

---

(tedy 11 %). Okolní roky se vyskytují již v menší míře, i když to také není veliký rozdíl. 19 let bylo uvedeno 291krát (7,8 %), 21 let 364krát (9,7 %).

[59] J. KLABOUCH, *Manželství*, s. 187–188, 192.

[60] Tamtéž, s. 189.

tak mohl předání statku odkládat na pozdější dobu. Tím se zvyšoval i průměrný sňatkový věk.

TABULKA 5. PRŮMĚRNÝ SŇATKOVÝ VĚK SNOUBENCŮ VE FARNOSTI LIBČANY V LETECH 1785–1914 (K DOKONČENÉMU VĚKU PŘÍČTENO 0,5)

Období	První sňatky		Další sňatky		Celkem	
	ženichové	nevěsty	ženichové	nevěsty	ženichové	nevěsty
1785–1794	25,8	22,2	47,3	34,4	31,4	24
1795–1804	26,6	22,1	42,9	32,9	29,6	23,2
1805–1814	25,3	22,6	42,1	35,8	29	24,4
1815–1824	26,5	24,2	46,5	38,3	29,8	25,6
1825–1834	27,6	24,9	43,8	38	30	25,7
1835–1844	26,9	24,9	45	35,1	29,4	25,7
1845–1854	27,4	24,4	43,1	40	29,8	25,3
1855–1864	27,7	25,1	46	36,9	30,7	26,2
1865–1874	27	24,7	46,7	37,7	30,2	26
1875–1884	26,1	23,7	44,9	38,2	28,7	25,1
1885–1894	27,1	24,5	40,4	38,2	28,9	25,4
1895–1904	27,3	24	45,4	39	29,6	25,4
1905–1914	27,5	23,7	40,5	39,8	28,6	24,6
Celkem	26,9	24,1	44,5	37,2	29,6	25,3

4.4.1 Sňatkový věk svobodných snoubenců

Po celé sledované období se hodnoty průměrného sňatkového věku pohybovaly na poměrně nízkých hodnotách; byly nižší, než tomu bylo např. ve farnosti Lochenice, v Žitenicích nebo v Ústí nad Labem.^[61] Sňatkový věk v libčanské farnosti je srovnatelný např. s farností v Hoříčkách.^[62]

Pokud bychom se věnovali jenom sňatkům svobodných snoubenců, byl na konci 18. století průměrný sňatkový věk mužů kolem 26 let. Ženy se vdávaly v průměru přibližně ve 22 letech. V porovnání s hodnotami pro celé české země (muži nejčastěji vstupovali do manželství ve věku 25–29, dívky ve 22–25 letech)^[63] se sňatkový věk ve studované farnosti pohyboval na dolní hranici.

[61] V případě Ústí nad Labem je důvod jasný. Muži vstupovali ve městech do prvního manželství ve vyšším věku než na venkově. (S. DUŠKOVÁ, *Demografický vývoj*, s. 118–119; V. KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj*, s. 80; M. VAŇKOVÁ, *Demografický vývoj*, s. 158.)

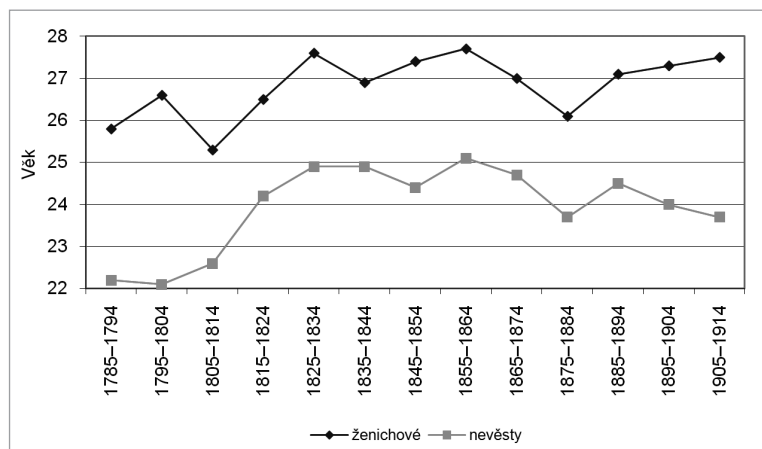
[62] P. VONDRÁČKOVÁ, *Demografický vývoj*, s. 22.

[63] L. FIALOVÁ, *Sňatečnost*, s. 49.

Na začátku 19. století došlo u mužů k mírnému poklesu sňatkového věku, po kterém následoval nárůst až do 30. let. U žen k velkým změnám nedocházelo. Od počátku století rostl věk až do 30. a 40. let, kdy se ustálil na hodnotě kolem 24–25 let. Vůbec k nejrychlejšímu vzestupu došlo v prvním a druhém desetiletí 19. století. V letech 1855–1864 bylo dosaženo nejvyšších hodnot jak u žen (25,1), tak u mužů (27,7). Po tomto období následoval pokles, který se zastavil na přelomu 70. a 80. let. V letech 1875–1884 klesl na nejnižší hodnotu ve 2. polovině 19. století. Ženy tehdy vstupovaly do manželství kolem 24. roku a muži ve 26 letech.

Téměř po celé sledované období korespondoval vývoj věku u mužů s vývojem u žen. Rozdílný byl vývoj jenom na přelomech století. O přelomu 18. a 19. století již byla řeč. Co se týče přechodu do 20. století, u mužů věk mírně stoupal, u žen mírně poklesl. Před 1. světovou válkou tak muži uzavírali manželství ve věku 27–28 let, ženy kolem 24 let.

GRAF 2. VÝVOJ PRŮMĚRNÉHO SŇATKOVÉHO VĚKU PŘI VSTUPU DO 1. MANŽELSTVÍ VE FARNOSTI LIBČANY V LETECH 1785–1914

Nejmladšímu ženichu bylo 17 let a stalo se tak dvakrát. 17. června 1823 si vzal Jan, který nepocházel ze zdejší farnosti, dvacetiletou Kateřinu. Oba snoubenci byli stejného sociálního postavení – otcové byli chalupníci. Ženichův otec byl již po smrti, a proto se lze jenom dohadovat, zda měl Jan sourozence a pokud ano, jakého byl mezi nimi pořadí. Hypoteticky bychom mohli odvodit, že Jan převzal po smrti svého otce hospodářství, a proto se mohl takto mladý oženit. Druhá svatba se konala v únoru 1835. Ženich Jan pocházel z chalupnické rodiny, otec jeho vyvolené Anny byl domkář. Oba snoubenci pocházeli z Těchlovic.

Nejmladší nevěsta se vdávala v pouhých čtrnácti letech. Svatba se konala v roce 1839 a její snoubenec byl již vlastníkem hospodářství.

Sňatky nejmladších ženichů se konaly v době, kdy byl průměrný věk mužů obecně spíše nižší; naopak sňatek nejmladší nevěsty se konal v období, kdy se ostatní nevěsty vdávaly v průměru mnohem starší. Pokud bychom porovnávali jednotlivá desetiletí, byl v období 1835–1844 průměrný věk nevěsty 24,9 let druhý nejvyšší.

TABULKA 6. VĚK ŽENICHŮ PŘI PRVNÍM SŇATKU PODLE VĚKOVÝCH SKUPIN VE FARNOSTI LIBČANY V LETECH 1785–1914

Věk	1785–1819		1820–1849		1850–1879		1880–1914	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
15–19	1	3,5	30	3,5	8	0,8	–	–
20–24	321	54,0	333	38,3	374	37,7	368	36,5
25–29	164	27,6	309	35,5	392	39,6	464	46,0
30–34	40	6,7	100	11,5	155	15,7	129	12,8
35–39	27	4,6	70	8,1	40	4,0	30	3,0
40–44	15	2,5	15	1,7	14	1,4	14	1,4
45–49	4	0,7	7	0,8	4	0,4	2	0,2
50–54	1	0,2	3	0,3	2	0,2	0	–
55–59	–	–	3	0,3	1	0,1	0	–
60+	1	0,2	0	–	1	0,1	1	0,1
Celkem	594	100,0	870	100,0	991	100,0	1 008	100,0

Nejstarším svobodným ženichem byl 62letý dělník z Roudnice, který si vzal ne zrovna nejmladší ženu. Byla jí 48letá dcera punčocháře z Nového Bydžova. Svatba se konala v roce 1885. Naopak nejstarší nevěstou byla 59letá žena, která si vzala stejně starého muže.

V první polovině sledovaného období vstupovali muži do prvního manželství nejčastěji ve věku 20–24 let. Na přelomu století uzavřelo v tomto věku sňatek více než 50 % mužů. Ve 20.–40. letech tento trend pokračoval, ale již se zvyšovalo procento v kategorii 25–29 let. Druhá polovina 19. století je spojována s postupným nárůstem průměrného sňatkového věku. Proto v tomto období uzavírali muži manželství nejčastěji ve věku 25–29 let. Věra Kalousková vysvětluje pokles uzavřených sňatků ve 2. polovině 19. století ve věkových kategoriích 15–24 let zákazem oddávání neodvedených branců, který mohl být příčinou i v libčanské farnosti.^[64] Ve 2. polovině století bylo uzavřeno jenom 8 sňatků, při kterých byli muži mladší dvaceti let.

Ženy se po celé období vdávaly nejčastěji ve věku 20–24 let. Stalo se tak v přibližně 50 % veškerých prvních sňatků. Protože byl na začátku 19. století průměrný

[64] V. KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj*, s. 82.

sňatkový věk jak u mužů, tak u žen na nízkých hodnotách, velké procento žen se vdávalo v 15–19 letech. Od 20. let 19. století až do začátku 20. století se těžiště přesunulo do věkové kategorie 25–29 let.

TABULKA 7. VĚK NEVĚST PŘI PRVNÍM SŇATKU PODLE VĚKOVÝCH SKUPIN VE FARNOSTI LIBČANY V LETECH 1785–1914

Věk	1785–1819		1820–1849		1850–1879		1880–1914	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
15–19	193	29,6	168	17,8	161	15,0	144	13,5
20–24	321	49,1	424	44,8	517	48,0	578	54,3
25–29	98	15,0	222	23,5	245	22,7	265	24,9
30–34	26	4,0	73	7,7	99	9,2	58	5,5
35–39	9	1,4	31	3,3	41	3,8	11	1,0
40–44	6	0,9	17	1,8	9	0,8	4	0,4
45–49	–	–	6	0,6	5	0,5	2	0,2
50–54	–	–	4	0,4	–	–	1	0,1
55–59	–	–	1	0,1	–	–	1	0,1
60+	–	–	–	–	–	–	–	–
Celkem	653	100,0	946	100,0	1 077	100,0	1 064	100,0

Všeobecný zákoník, který byl v platnosti od roku 1812, sice stanovoval hranici zletilosti na 24 let, bylo ale možné se vdát/oženit i v mladším věku. Uzavřít sňatek se smělo již od 14 let.^[65] Stačil k tomu jenom souhlas zákonného zástupce, většinou tedy otce. Podle libčanských matrik docházelo k těmto případům v hojném počtu. I na základě údajů v tabulce lze usoudit, že se pravděpodobně zavedení podmínky plnoletosti výrazně neprojevovalo na vývoji sňatečnosti v naší farnosti. Podíl snoubenců ve věkových skupinách od 15 do 24 let zůstal vysoký i po roce 1812, i když (jak už bylo řečeno) ve 2. polovině poklesl. Tento pokles je znatelný u mužů, žen se prakticky nedotkl. Příčiny lze ale hledat hlavně v sociálních a ekonomických faktorech.

Při studiu sňatečnosti je potřeba zmínit i věkové rozdíly mezi snoubenci, které hrály významnou roli při reprodukci. Po celé období byl ve většině případů starší muž. Což lze porovnat i s ostatními lokalitami. Maxima (78,1 %) bylo dosaženo v letech 1785–1819. V následujících obdobích došlo k mírnému poklesu, ale nikdy hodnota neklesla pod dvě třetiny všech uzavřených sňatků, kdy oba snoubenci byli svobodní. Žena byla starší jenom v 18,7 % všech prvních sňatků, což bylo o polovinu více, než v případech, kdy byli oba snoubenci stejně staří.

[65] J. KLABOUCH, *Manželství*, s. 190.

Nejčastější byly sňatky, kdy byli ženich a nevěsta přibližně ve stejném věku. Věkový rozdíl snoubenců tak většinou činil 1–4 roky. To znamená, že věkové rozdíly nebyly příliš vysoké, a nemusely tak negativně ovlivnit manželskou plodnost.

Největšího věkového rozdílu, kdy žena byla starší, dosáhl pár, který byl oddaný v roce 1845. 42letá Kateřina, dcera chalupníka, si vzala 24letého Josefa, jehož otec byl podruhem v Probluzi. Rozdíl tak činil 18 let. Opačného extrému, kdy muž byl mnohem starší než žena, bylo dosaženo v roce 1840. Věkový rozdíl tehdy dosáhl pětatřicet let.

TABULKA 8. VĚKOVÉ ROZDÍLY MEZI SVOBODNÝMI SNOUBENCI VE FARNOSTI LIBČANY V LETECH 1785–1914

Věkový rozdíl	Období									
	1785–1819		1820–1849		1850–1879		1880–1914		Celkem	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Ženy starší celkem	70	13,1	169	20,2	201	21,3	172	17,7	612	18,7
v tom: 20+	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
15–19	–	–	1	0,1	1	0,1	2	0,2	4	0,1
10–14	2	0,4	5	0,6	7	0,7	1	0,1	15	0,5
5–9	17	3,2	36	4,3	45	4,8	31	3,2	129	3,9
1–4	51	9,5	127	15,2	148	15,7	138	14,2	464	14,2
Stejný věk	47	8,8	84	10,1	95	10,1	74	7,6	300	9,1
Muži starší o: 1–4	219	41,1	296	35,5	323	34,3	349	36,0	1 187	36,2
5–9	138	25,9	194	23,3	252	26,8	296	30,5	880	26,8
10–14	34	6,4	63	7,5	52	5,5	63	6,5	212	6,5
15–19	15	2,8	18	2,2	11	1,2	13	1,4	57	1,7
20+	10	1,9	10	1,2	8	0,8	3	0,3	31	1,0
Muži starší celkem	416	78,1	581	69,7	646	68,6	724	74,7	2 367	72,2
Úhrnem	533	100,0	834	100,0	942	100,0	970	100,0	3 279	100,0

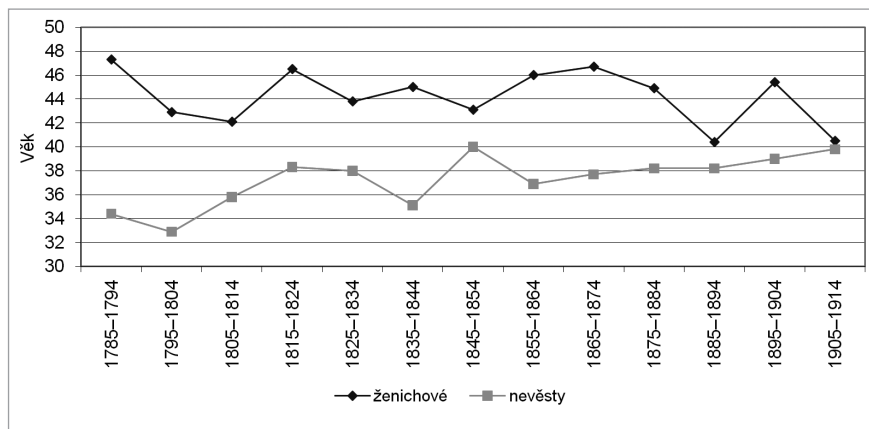
K dokreslení vývoje sňatečnosti lze použít také medián a modus. Medián je hodnota, které dosáhla polovina zkoumaného souboru. Za celé období (1785–1914) činil u mužů 24,7 let, u žen 22,2 let. Modus zase vystihuje nejčastější věk v době uzavření sňatku. Muži se nejvíce ženili ve 24 letech, ženy se vdávaly ve 20 letech.^[66]

[66] U mužů se tento věk vyskytoval jak v případech, že oba snoubenci byli dosud svobodní, tak v případech, že muž byl svobodný a žena byla již vdovou. 24 let bylo uvedeno ve 14 %.

4.4.2 Sňatkový věk u palingamních sňatků

Průměrný sňatkový věk u vdovců byl nejvyšší na konci 18. století, kdy se pohyboval kolem 47 let. Do začátku nového století věk poklesl. I když se následně věk opět zvýšil, výše jako na konci 18. století již nikdy nedosáhl. Po opětovném snížení se od poloviny 20. let až do 50. let 19. století udržel na hodnotách mezi 43–46 lety. Nejnižší hodnoty bylo dosaženo v desetiletí 1885–1894 (40,4 let). Pokud vdovy vstupovaly do nového manželství, stávalo se tak kolem věku 37 let. Nejnižších hodnot bylo dosaženo na přelomu 18. a 19. století (32,9 let). Tedy naopak než tomu bylo u mužů. V nejvyšším věku uzavíraly vdovy další sňatky v letech 1845–1855, kdy jejich věk dosáhl hranici 40 let. Obecně lze říci, že v první polovině 19. století byl věk vdov nižší než v druhé polovině. Hodnoty u žen se přiblížily věku u vdovců teprve až ve 20. století.

GRAF 3. VÝVOJ PRŮMĚRNÉHO SŇATKOVÉHO VĚKU PŘI OPAKOVANÉM SŇATKU VE FARNOSTI LIBČANY V LETECH 1785–1914 (VŠICHNI VDOVCI A VŠECHNY VDOVY BEZ ROZDÍLU TYPU PALINGAMNÍHO SŇATKU)

Vdovci se nejčastěji ženili ve věku 40–44 let a vdovy ve věku 30–34 let. Průměrný věk mužů byl 44,6 let a žen 36,9 let. Pokud bychom se podívali na plodné období žen, téměř 64 % vdov nedosahovalo věku nad 40 let. I z tohoto hlediska mohly být pro muže atraktivní.

Druhé a další sňatky tvořily přibližně jednu pětinu veškerých uzavřených sňatků. Pokud byli oba snoubenci ovdovělí, byl muž v 84 % starší než žena. Vdovec si většinou vybíral svobodnou mladou dívku, která měla za úkol postarat se o chod domácnosti, stát se náhradní matkou jeho dětí a popř. mu dát nové potomky. Vdovy si s sebou mohly přinést děti z prvního manželství. Na druhou stranu byly vyzrálejší a vyznaly se v hospodaření. Věkové rozdíly u ovdovělých snoubenců dosahovaly veliké škály – od 1 roku po 44 let (rozdíl 44 let byl mezi ženichem ve věku 72 let a jeho 28letou nevěstou v roce 1788; oba byli ovdovělí).

Častější byly svatby vdovců se svobodnými dívkami. Jenom v 17 případech (přibližně 4 %) byla dosud svobodná nevěsta starší než ovdovělý ženich. Při ostatních sňatcích byl starší muž. Zarážející je i vysoký věkový rozdíl. Téměř u každé čtvrté svatby byl muž starší o dvacet let. Největšího věkového rozdílu, který činil 44 let, bylo dosaženo hned dvakrát. Roku 1794 si vzal 84letý podruh 35letou dívku, která v té době byla ve službě. Druhý sňatek se pak konal v roce 1900, kdy se 69letý řeznický mistr z Náchoda oženil s 20letou dcerou domkáře z Libčan.

TABULKA 9. VĚK OVDOVĚLÝCH SNOUBENCŮ PODLE VĚKOVÝCH SKUPIN VE FARNOSTI LIBČANY V LETECH 1785–1914

Věk	Ženichové						Nevěsty					
	1785–1849		1850–1914		celkem		1785–1849		1850–1914		celkem	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
15–19	–	–	–	–	–	–	2	1,2	–	–	2	0,6
20–24	11	3,7	7	2,1	18	2,8	15	9,1	13	6,7	28	7,8
25–29	22	7,3	26	7,8	48	7,6	27	16,5	21	10,9	48	13,4
30–34	32	10,6	57	17,0	89	14,0	37	22,6	46	23,8	83	23,2
35–39	39	13,0	40	11,9	79	12,4	29	17,7	38	19,7	67	18,8
40–44	59	19,6	57	17,0	116	18,2	29	17,7	34	17,6	63	17,6
45–49	37	12,3	51	15,2	88	13,8	7	4,3	19	9,8	26	7,3
50–54	32	10,6	38	11,3	70	11,0	11	6,7	14	7,3	25	7,0
55–59	24	8,0	22	6,6	46	7,2	3	1,8	5	2,6	8	2,2
60–64	26	8,6	21	6,3	47	7,4	4	2,4	2	1,0	6	1,7
65–69	12	4,0	10	3,0	22	3,5	–	–	1	0,5	1	0,3
70+	7	2,3	6	1,8	13	2,1	–	–	–	–	–	–
Celkem	301	100,0	335	100,0	636	100,0	164	100,0	193	100,0	357	100,0

Mnohem méně byly zastoupeny sňatky vdov se svobodnými mládenci. V těchto případech byly ženy v 65 % starší, a to maximálně o 14 let; pouze ve 30 % se vdaly za staršího muže. Znovu se provdat měly větší perspektivu spíše mladší vdovy. Lze předpokládat, že měly větší šanci, pokud mohly novému partnerovi zajistit lepší existenci či sociální povýšení. Největšího věkového rozdílu bylo dosaženo v roce 1821, kdy si 56letá vdova vzala 26letého syna domkáře.^[67]

[67] Pokud bychom dělali rekonstrukci rodin, mohli bychom zjistit, jakého postavení zastával v rodině. Takto se můžeme jenom domnívat, že by hospodářství převzal po otci jiný syn. Proto si potřeboval nějakým způsobem zajistit budoucnost, kterou mu mohla poskytnout tato žena po zemřelém domkáři.

TABULKA 10. VĚKOVÉ ROZDÍLY MEZI SNOUBENCI PŘI DRUHÉM A DALŠÍM SŇATKU VE FARNOSTI LIBČANY V LETECH 1785–1914

Věkový rozdíl	Vdovec–svobodná		Svobodný–vdova		Vdovec–vdova	
	1785–1849	1850–1914	1785–1849	1850–1914	1785–1849	1850–1914
Ženy starší celkem	4	13	62	57	7	15
v tom: 20+	–	–	3	1	–	–
15–19	–	–	7	4	–	1
10–14	–	–	16	9	2	4
5–9	2	2	18	22	3	6
1–4	2	11	18	21	2	4
Stejný věk	2	3	6	5	3	3
Muži starší o: 1–4	25	7	16	14	12	18
5–9	36	47	6	5	11	21
10–14	60	48	5	5	14	19
15–19	41	52	–	1	9	18
20+	64	39	–	–	13	12
Muži starší celkem	226	213	27	25	59	88
Úhrnem	232	229	95	87	69	106

4.5 Definitivní celibát

Definitivní celibát udává podíl padesátiletých a starších osob, které během svého života nikdy nevstoupily do manželství. Tato charakteristika má své opodstatnění při studiu populace, kde se převážná část dětí rodí v manželství, neboť sděluje, jaký díl žen se neúčastní reprodukce. U mužů zase informuje o tom, jaký podíl z nich rezignuje na manželský svazek. Předpokládá se, že po dosažení 50. roku života již nedochází k uzavření prvního sňatku. Toto obecné tvrzení ale zcela neodpovídá skutečností. Podíváme-li se na věk všech snoubenců, kteří uzavřeli první sňatek v libčanské farnosti v letech 1785–1914, narazíme na jedenáct mužů a jednu ženu, kteří překročili hranici padesáti let. Rekordmanem je 62letý dělník z Roudnice, který si vzal 48letou dceru punčocháře z Nového Bydžova.^[68]

Informace o podílu trvale svobodných byly zjišťovány z matrik zemřelých, kde ale tento záznam zpočátku uváděn nebyl. Rodinný stav u zemřelých byl zaznamenáván zprvu jen u žen, později také u mužů. Teprve až od začátku 20. století bylo možné provést sondu, která by ukázala, kolik procent 50letých a starších nikdy

[68] SOka HK, Druhopyisy matrik – Libčany, inv. č. 3 991, kn. č. 3 991, Matrika narozených, oddaných a zemřelých 1885.

neuzavřelo manželství. Studium tak bylo omezeno na období 1902–1914. Během těchto třinácti let nebyl jenom u jednoho muže uveden jeho rodinný stav. Tento časový úsek je dosti krátký k tomu, abychom ze získaných dat udělali stěžejní závěr. Pro určitou představu ale tyto roky postačí.

V letech 1902–1914 zemřely ve farnosti Libčany 474 osoby, jejichž věk dosáhl padesáti a více let. Z tohoto počtu bylo jenom 28 lidí svobodných, což představuje necelých 6 %. Podíl obou pohlaví byl prakticky stejný.

Data lze srovnat pouze ve druhé polovině 19. století se situací v Ústí nad Labem, v Lochenicích a v Hoříčkách.^[69] Výsledky z těchto sond ukázaly, že ženy měly horší podmínky pro vstup do manželství, a proto byl podíl svobodných padesátiletých žen mnohem vyšší než u stejně starých mužů. V Libčanech však rozdíl mezi muži a ženami velký nebyl, naopak – podíl trvale svobodných žen byl o málo nižší než podíl trvale svobodných mužů.

TABULKA 11. DEFINITIVNÍ CELIBÁT VE FARNOSTI LIBČANY V LETECH 1902–1914

Status zemřelých	Muži	Ženy	Celkem
Zemřeli 50+ celkem	214 ¹	260	474
Zemřeli svobodní 50+	13	15	28
Zemřeli ženatí/vdané 50+	125	80	205
Zemřeli ovdovělí 50+	75	165	240
Definitivní celibát (v %)	6,1	5,8	5,9

¹ V jednom případě nebyl uveden rodinný stav.

Otázkou zůstává, z jakých důvodů tito lidé nikdy sňatek neuzavřeli. O příčinách se můžeme jenom dohadovat. Mohla tím být chudoba a jejich ekonomická situace, která jim znemožnila vstoupit do manželství. Stejně tak mohl být definitivní celibát zapříčiněn jejich vzhledem a charakterem. Podíváme-li se blížeji na sociální postavení svobodných osob starších padesáti let, zjistíme, že většina pocházela z nejnižších vrstev. U mužů bylo nejvíce zaznamenáno tuláků a žebráků, kterých bylo pět. Dále zde byli čtyři soukromníci a dva dělníci. O zvýšení podílu u mužů se zasloužil děkan Šmidt, který měl nařízený celibát. Mírně zarážející je celibát padesátiletého státního lékaře v Urbanicích. V potaz můžeme vzít několik variant – mohl být svou profesní činností tolik zaneprázdněn, že se nestihl oženit; byl se svým životem spokojený a netoužil po změně; nebyl pro ženy vyhovující partii; jistou roli mohla hrát i homosexualita či zklamání z mladických lásek. Stejně tak i ženy pocházely z nižších skupin. Byly zde zastoupeny dělnice, služky, žebračky, obyvatelky, výminkářky, jedna soukromnice a jedna švadlena. V případě

[69] S. DUŠKOVÁ, *Demografický vývoj*, s. 125–126; V. KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj*, s. 86–87; P. VONDRÁČKOVÁ, *Demografický vývoj*, s. 31–32.

výminkářek a obyvatelek nelze určit přesnější postavení. Jak u mužů, tak i u žen nemůžeme s jistotou říci, zda ze stejných sociálních skupin pocházeli od začátku, či se do nich dostali později.

4.6 Sociální původ snoubenců

Matriky také umožňují poodhalit sociální postavení snoubenců. Z údajů lze zjistit jak sňatkovou strategii při výběru životního partnera a následně sociální mobilitu, tak sociální rozvrstvení libčanské farnosti. V případě sociální mobility bude věnována pozornost otázce, zda pocházeli oba snoubenci ze stejné sociální kategorie či zda bylo běžné uzavírat tzv. nerovná manželství, která znamenala vzestup či pád v sociálním žebříčku.

Výzkum sociálního původu snoubenců byl omezen na dvě sondy z druhé poloviny sledovaného období. Konkrétně se jedná o léta 1860–1869 a 1895–1904. V potaz byly brány jenom ty sňatky, při kterých pocházel alespoň jeden ze snoubenců z farnosti Libčany. Rozbor se tak týká 337 ženichů a 625 nevěst. Téměř dvojnásobně vyšší počet nevěst je způsoben tradicí, že se svatba konala většinou v místě bydliště nevěsty.

Rozdělení snoubenců do jednotlivých kategorií naráželo na určité obtíže. Sledovaná farnost je farností vesnickou a zemědělskou. Proto nebylo možné využít členění používané pro městské a industriální prostředí.^[70] Pro klasifikaci tak bylo použito poněkud upravené členění Věry Kalouskové, která se zabývala podobným typem farnosti.^[71] Snoubenci byli rozděleni do osmi sociálních skupin, které se v některých případech dále dělí na podskupiny. Zvláště u bezzemků tak lze získat lepší představu o tom, jakým způsobem si obstarávali obživu.

První skupina je označena jako rolník.^[72] Do nich jsou zařazeni jak rolníci, tak půllánici a statkáři. Tato skupina se dělí na dvě podskupiny. Do první byli zařazeni rolníci a do druhé rolníci, kteří vedle rolnictví provozovali nějaké řemeslo či živnost; v Libčanech šlo jenom o hostinské.

---

[70] Např. Sabina Dušková využila mírně upravené členění podle Pierra Guillaumea. Snoubence dělila do osmi kategorií – svobodná povolání, zaměstnanci, obchodníci, řemeslníci, dělníci, nádeníci, zemědělci a neuvedeno. Méně podrobné je dělení Lumíra Dokoupila, který rozdělil snoubence do šesti skupin – zemědělství, řemeslná výroba, dělníci v průmyslu, nádeníci, inteligence a úředníci, ostatní. (S. DUŠKOVÁ, *Demografický vývoj*, s. 126–127; Lumír DOKOUPIL, *Obyvatelstvo ostravské průmyslové oblasti do sčítání 1869*. Praha 1986, s. 102.)

[71] Věra Kalousková dělila snoubence do sedmi skupin – sedlák, chalupník, dělník v zemědělství, řemeslník, tovaryš, dělník mimo zemědělství a ostatní. (V. KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj*, s. 88.)

[72] Držím se termínu, který používali libčanští faráři v matrikách oddaných. Jedná se tedy o sedláky.

Druhá skupina nese název chalupníci. Byli sem zařazeni jak chalupníci, tak domkáři, baráčníci a familianti.^[73] I tato skupina se dělí na dvě podskupiny – na chalupníky a chalupníky vykonávající nějaké řemeslo. V jednom případě bylo u otce nevěsty zapsáno sociální postavení domkář a dělník.

Třetí skupinu tvoří chudší lidé pracující v zemědělství. Pod označením podruh, čeledín jsou zahrnuti jak podruzi a čeledínové, tak nádeníci a pracovníci při hospodářství. Stejně jako rolníci a chalupníci se dále dělí na dvě podskupiny, kdy druhou podskupinu opět tvoří podruzi vykonávající nějaké řemeslo.

Následují skupiny, které zahrnují obyvatelstvo nepracující v zemědělství. Patří sem řemeslníci, tovaryši a dělníci. U dělníků v letech 1895–1904 nemáme stoprocentní jistotu, zda se jedná o dělníky v zemědělství, či o dělníky v nezemědělských podnicích (sušárny na čekanku, cukrovary). Farář neuvádí, o jakého dělníka se jedná. Jenom ve třech případech lze zjistit, že ženichové zastávali post nádražního dělníka. Z toho ale jenom jeden pocházel ze zdejší farnosti.

Do předposlední skupiny s názvem ostatní byla zahrnuta veškerá inteligence (učitel, lékař), obchodníci a hokynáři, hostinští, šafáři, starosta a obtížně zařaditelné profese (cesták, lesník, hlídač, strážník při dráze, zámecký správce, číšník, pošťák, hrobník). Tato skupina je velice pestrá a majetkově nerovnoměrná.

Do poslední skupiny, která nese název blíže neurčené, byli zařazeni ti, u kterých bylo uvedeno jenom obyvatel, soused, výminkář,^[74] popřípadě u nich nebylo uvedeno žádné povolání.

V letech 1860–1869 nebylo u ženichů ve více než 50 procentech zachyceno jejich povolání. Proto byli zařazeni do sociálních skupin podle povolání otce. Ve druhém sledovaném období jsme se již s tímto problémem nesetkali. Pokud bylo postavení syna a otce rozlišné, byla dána přednost postavení snoubence. U nevěst nebylo v prvním období povolání uvedeno ani v jednom případě. Teprve až v letech 1895–1904 byla ve velkém procentu zachycena jejich profese. Konkrétně se jednalo celkem o 140 případů, z toho se 95 týkalo žen pocházejících z farnosti

[73] Je důležité upozornit čtenáře, že na následujících stránkách bude pro zjednodušení používán jenom termín chalupník. (Aby nemusel být při každé zmínce o této skupině vyjmenován celý výčet zařazených postavení v této skupině.) Ke stejnému omezení došlo i v případě podruhů, čeledínů a nádeníků, kdy zase bude používán jenom termín podruh.

[74] Výměnek byl institut, který sloužil k zabezpečení hospodáře nebo osob z nejbližšího okruhu. Hospodář prodal svoji usedlost nebo ji předal svému dědici, za to si pak vyhrazoval jisté podmínky. Výměnek tak sloužil k zabezpečení hlavně starých lidí a je typický pro západoevropský model rodiny. Zároveň je podmíněn dědickým právem. Více k této problematice: Alice KLÁŠTERSKÁ, *Forma sociálního zabezpečení na vesnici v 18. a 1. polovině 19. století (Výměnek v pozemkových knihách vesnice Lhůty u Štáhlav)*. In *Historická demografie* 21, 1997, s. 93–131; Alice VELKOVÁ, *Krutá vrchnost, ubozí poddaní? Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a v první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*. Praha 2009, s. 274–303; Josef GRULICH, *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století*. České Budějovice 2008, s. 339–356.

Libčany. V případě žen bylo v obou sondách upřednostňováno postavení otce. Pokud byla žena vdovou, vycházelo se z postavení jejího zesnulého manžela.

TABULKA 12. SOCIÁLNÍ PŮVOD SNOUBENCŮ Z FARNOSTI LIBČANY V LETECH 1860–1869 A 1895–1904 (V %)

Sociální postavení	Nevěsty		Ženichové	
	1860–1869	1895–1914	1860–1869	1895–1914
Rolník	12,0	33,5	12,1	16,3
Rolník	12,0	32,4	12,1	15,6
Rolník + hostinský/řemeslo	–	1,1	–	0,7
Chalupník	49,3	22,5	36,3	4,8
Chalupník	48,7	20,4	32,6	2,7
Chalupník + řemeslo/dělník	0,6	2,1	3,7	2,1
Podruh, čeledín	15,0	1,4	16,8	15,0
Podruh, čeledín	14,4	1,4	14,2	15,0
Podruh + řemeslo	0,6	–	2,6	–
Řemeslník	6,15	13,7	12,1	25,8
Tovaryš	–	–	1,1	1,4
Dělník	–	20,1	1,6	25,8
Ostatní	6,15	5,6	6,8	10,2
Bliže neurčené	11,4	3,2	13,2	0,7
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0

Z provedeného průzkumu vyplývá, že hlavní obživou zdejších obyvatel bylo zemědělství a řemeslo. V případě nevěst se v 60. letech 19. století věnovalo zemědělství 76 % otců. U zemědělského obyvatelstva převažovala kategorie chalupníků (dvě třetiny). Tato skupina se stala nejfrekventovanější i v porovnání s ostatními skupinami, neboť tvořila téměř 50 %. Teprve až po podruzích, čeledínech a nádenících následují nezemědělské profese. Řemeslníci měli stejné zastoupení jako lidé ze skupiny ostatní (učitel, šafář, lesník, obchodník). Otcové provozovali řemesla jako obuvnictví, ševcovství, krejčovství, tkalcovství, kolářství, tesařství, zámečnictví, kovářství, truhlářství, bednářství a zednictví. Přes 11 % pak představuje kategorie s bliže neurčeným povoláním – většinou se jednalo o výminkáře. V této době nebyl zaznamenán ani jeden dělník. Lze to vysvětlit tím, že se zde průmysl teprve začal rozvíjet a že sledujeme postavení otce a ne nevěsty. Musíme tedy počítat s tím, že se u statistiky nevěst promítá stav, který vychází z dat o generaci starší.

Na přelomu 19. a 20. století se situace výrazně změnila. V tomto období se zemědělství věnovalo 57 % otců nevěsty. Zároveň se zvyšuje nejistota u kategorie dělník, neboť není jisté, zda se ve všech případech jedná o nezemědělské dělníky.

Proto je nutné brát získané hodnoty s menším otazníkem. V této skupině totiž došlo k velikému nárůstu, a sice o 20 %. Zato došlo k značnému poklesu počtu podruhů. Jenom čtyři otcové byli uvedeni jako podruhové. V tomto případě bych se spíše přiklápěla k názoru, že část obyvatel pod kolonkou dělník patří ve skutečnosti pod zemědělské zaměstnance, tedy pod podruhy.^[75] Pokud bychom se podívali blíže na zemědělské obyvatelstvo, převažovala nejvyšší kategorie, a sice rolníci. Přeskočili tak v 60. letech dominující chalupníky.^[76] Dvojnásobně se zvětšil počet řemeslníků. V hojném počtu byli zastoupeni zedníci, dále zde byli obuvníci, krejčí, sedláři, řezníci, krupaři, tesaři, truhláři, kováři a tkalci. Jenom v devíti případech nebylo uvedeno konkrétní povolání.

I při studiu sociálního původu ženichů, kteří pocházeli z farnosti Libčany, se projevuje zemědělský a řemeslnický ráz zkoumané oblasti. V 60. letech 19. století se zemědělství věnovalo 65 % ženichů, resp. otců ženichů. Stejně jako u nevěst byla nejpočetněji zastoupena skupina, pod kterou spadali chalupníci, domkáři, baráčníci a familianti. Díky tomu, že mnoho mladých mužů odcházelo do čelední služby, následovala kategorie s podruhy a čeledíny. Nějakému řemeslu se věnovalo 12 % mužů. Tovaryši byli zaznamenáni jenom dva. Řemesla byla stejná jako u nevěst, navíc byli zachyceni pouze koželuh, perníkář a voskář. Dále zapsal farář u ženichů či u jejich otců profese jako např. hospodský, pachtýř a obchodník. Poměrně velké procento mužů muselo být zařazeno do kolonky s blíže neurčeným sociálním postavením.

Na přelomu století došlo k výrazným změnám. Zemědělstvím se tehdy živilo jenom 36 % mužů. Ostatní muži provozovali nezemědělskou činnost. Stejně jako u nevěst se na pomyslném prvním místě objevili rolníci, kteří tak vystřídali v 60. letech dominantní chalupníky. Na stejné úrovni se udrželi podruzi a čeledíni. Rapidně se zvýšilo zastoupení dělníků, neboť každý čtvrtý snoubenec získával obživu z dělnické činnosti. Opět zde není stoprocentní jistota, zda všichni muži s uvedením povolání dělník spadali pod nezemědělskou činnost. Jenom v jednom případě byla uvedena bližší specifikace – nádražní dělník. Na rozdíl od nevěst se v případě ženichů domnívám, že se jednalo o nezemědělské dělníky, neboť měli možnost uplatnit se v jedné z pěti sušáren na čekanku, které se nacházely přímo v obcích libčanské farnosti (navíc byli o generaci mladší než otcové nevěst). Dále připadá v úvahu cihelna v Roudnici a továrna Josefa Včeláka v Libčanech. Práci mohli získat při stavbě silnice vedoucí z Libčan do Těchlovic, která byla vybudována právě na začátku 20. století. V okolních obcích, např. v Syrovátce, Sadové, Kuklenách a Novém Bydžově, se pak nacházely cukrovary. Mírně se zvýšilo procento mužů zastávajících zaměstnání jako hostinský, obchodník, lesník, průvodčí a hudebník. V jednom případě nebylo možné profesi ženicha určit.

---

[75] Je nutné si uvědomit, že sledujeme stav otce, tedy starší generaci.

[76] Tato změna ale mohla být ovlivněna farářem, který mohl chalupníka nazvat rolníkem.

TABULKA 13. SOCIÁLNÍ POSTAVENÍ ŽENICHŮ POCHÁZEJÍCÍCH Z FARNOSTI LIBČANY A JEJICH OTCŮ V LETECH 1860–1869 A 1895–1904 (V %)

Sociální původ synů při vstupu do manželství	Sociální původ otců								
	rolník	chalupník	podruh ¹	řemeslník	tovaryš	dělník	ostatní	neurčeno	celkem
Rolník	53,3	7,9	–	4,3	–	–	–	16,7	12,1
Chalupník	10,0	27,0	–	8,7	–	1,8	–	23,3	13,4
Podruh	13,3	19,0	22,2	8,7	–	18,2	7,1	13,3	15,6
Řemeslník	13,3	22,2	33,3	47,8	–	21,8	28,6	26,7	25,0
Tovaryš	–	–	11,1	4,3	–	1,8	–	–	1,3
Dělník	–	11,1	22,2	13,0	–	47,3	7,1	3,3	17,9
Ostatní	3,3	9,5	11,1	13,0	–	9,1	57,1	13,3	12,5
Blíže neurčené	6,7	3,2	–	–	–	–	–	3,3	2,2
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	–	100,0	100,0	100,0	100,0

¹ Průměr může být mírně zkreslen vzhledem k malému počtu výchozích dat.

A jak to bylo s mezigenerační sociální mobilitou u ženichů z libčanské farnosti?^[77] V letech 1860–1869 a 1895–1904 bylo uzavřeno 748 sňatků, při kterých bylo 337 ženichů místních. Z tohoto počtu bylo ale možné jenom u 224 ženichů srovnat záznamy o povolání synů a jejich otců, tedy v 66 %.^[78] Prakticky ve všech sociálních skupinách převládala tendence, aby šel syn ve šlépějích svého otce. Nejuzavřenější skupinou byli rolníci, kde každý druhý rolnický syn zastával stejné postavení jako otec. Zbylí synové se pak rozdělili rovnoměrně mezi chalupníky, podruhy a řemeslníky. U ženichů z ostatních sociálních skupin jasně vyplývá, že jako velice oblíbené se ukázalo vyučení se nějakému řemeslu. Tuto tendenci můžeme sledovat jak u zemědělského, tak i nezemědělského obyvatelstva. V řemeslnické rodině pak bylo velkou tradicí, že i syn se vyučil nějakému řemeslu. Stalo se tak téměř u každého druhého řemeslnického syna. Jistým zvykem bylo pokračovat ve stejném řemeslu jako otec. Zbytek se pak téměř rovnoměrně rozdělil do sféry zemědělské a nezemědělské. Pomineme-li řemeslnickou složku, můžeme sledovat u dělníků a podruhů jejich vzájemnou propojenost. Určitou specifickou skupinou byli hudebníci. V letech 1895–1904 uzavřelo sňatek osm hudebníků pocházejících z farnosti Libčany. Zajímavé je sledovat, z jakých sociálních poměrů pocházeli.

[77] Při studiu mezigenerační mobility si je nutné uvědomit, že nesledujeme sociální pozici syna a otce ve stejné životní fázi. Většina ženichů měla vrchol své kariéry ještě před sebou.

[78] Nízký podíl byl způsoben absencí záznamů v 60. let 19. století. V tomto desetiletí nebylo u více než poloviny synů zaznamenáno jejich povolání. Naopak v letech 1895–1904 bylo možné porovnat záznamy synů a otců v 96 %.

Otcové dvou hudebníků byli chalupníky, třetí hudebník byl řemeslnickým synem a zbylých pět hudbymilovných ženichů pocházelo z dělnické vrstvy. Většinou tedy pocházeli z nižších vrstev.

Studium mezigenerační sociální mobility nevěst je mnohem omezenější. S uvedením profese u žen se bylo možné setkat jenom v letech 1895–1904. Z 346 uzavřených manželství v tomto desetiletí byla profese ženy uvedena ve 140 případech. V případě libčanských nevěst máme zaznamenaný sociální původ ženy v 34 % a u mimolibčanských nevěst v 73 %. Nejvíce záznamů se týká služek (102 nevěst). Dále jsou zde zachyceny dělnice (18 nevěst), švadleny (6 nevěst), hudebnice (12 nevěst), jedna prادلena a jedna domkářka z Roudnice. Kromě služek můžou být průměry ostatních skupin mírně zkresleny díky malému počtu žen.

Každá druhá služka ze zkoumané farnosti pocházela z dělnické rodiny. Velké procento služek pak mělo za otce chalupníka či řemeslníka. Z rolnických rodin se daly do služby jenom tři nevěsty. Z nezařazených povolání pak služby pocházely z rodiny stárka ve mlýně, cestáka, strážního dráhy, hostinského a hudebníka. Stejně jako služby pocházely i dělnice nejčastěji z rodin chalupníků, následovány řemeslníky a dělníky. Téměř nezastoupeny byly rodiny podruhů, neboť z tohoto okruhu byly zachyceny jenom dvě dcery. Švadleny a prادلena byly rovnoměrně zastoupeny ve všech sociálních skupinách. A stejně jako u ženichů by stálo za zmínku pozastavit se krátce nad hudebnicemi. Čtyři pocházely z rodin chalupníků, tři z dělnických rodin, dvě z nejvyšší vrstvy (rolnické) a otec poslední hudebnice byl řemeslníkem. Zajímavostí je, že výše zmíněné rolnické dcery byly sestrami a obě si vzaly hudebníky. Shoda ale pokračovala dál, neboť jejich manželé byli také bratry, synové zedníka z Michnovky. Oba páry se rozhodly vystrojít svatbu ve stejný rok, stejný měsíc (květen) a stejný den.^[79] Tato veselice jistě musela být velkou událostí v rodné vesnici nevěst, v Těchlovicích. Pokud tedy nedošlo k uzavření sňatku k nelibosti otce, který pak mohl svatební veselí „sabotovat“.

Shrneme-li získané informace, pocházelo nejvíce dcer zastávajících nějakou profesi z nejnižší skupiny, a sice z rodin dělníků. V hojném počtu byly zastoupeny dcery chalupníků a řemeslníků. Ostatní skupiny byly zanedbatelné.

V případě mimolibčanských nevěst byla situace obdobná. Nejvíce byla zastoupena skupina nevěst-služek. Dále farář zaznamenal sedm dělnic a dvě hudebnice. Služky pocházely nejvíce z dělnických rodin. Zanedbatelné je i procento chalupnických a řemeslnických dcer. Shrneme-li všechny mimolibčanské nevěsty, u kterých byla zaznamenána nějaká profese, pocházely ve více než 50 % z dělnické vrstvy. Většina vykonávala své povolání do 10 kilometrů od svého rodného místa. Vyskytly se zde ale také dívky, jejichž rodné místo bylo vzdáleno 20 a více kilometrů. Pravděpodobně z největší vzdálenosti pocházela 23letá služka v Roudnici, jejíž otec byl pekařem v Táboře. I její matka pocházela z tehdejšího tábořského

---

[79] SOka HK, Druhohopisy matrik – Libčany, inv. č. 4 007, kn. č. 4 007, Matrika narozených, oddaných a zemřelých 1901.

okresu a hejtmanství.^[80] Na základě excerpce matrik se nedá zjistit, zda měla její rodina nějaké kontakty s tímto krajem. Pokud ano, dalo by se tím vysvětlit, proč se vydala do služby do tak vzdálené oblasti od svého rodného místa. Druhou, ale možná i první rekordmankou byla 26letá služka; její otec pocházel z Vídně (či jenom pracoval ve Vídni?) a její matka ze Mšena nacházejícího se v mělnickém okresu, z kterého pocházel i její otec. Není úplně jasné, zda žila ve Mšeně nebo ve Vídni. Jako místo narození je uvedena Vídeň.^[81]

TABULKA 14. SOCIÁLNÍ POSTAVENÍ NEVĚST A JEJICH OTCŮ V LETECH 1895–1904 (V %)

Sociální původ otce	Nevěsty z farnosti Libčany			Mimolibčanské nevěsty		
	sociální původ dcery					
	služka	dělnice	ostatní	služka	dělnice ¹	ostatní ¹
Rolník	4,5	–	16,7	2,8	–	–
Chalupník	16,7	36,4	33,3	27,8	–	–
Podruh	1,5	9,1	–	2,8	–	–
Řemeslník	13,6	27,3	16,7	11,1	14,3	50,0
Dělník	50,0	18,2	22,2	52,8	71,4	50,0
Ostatní	10,6	9,1	5,6	–	–	–
Blíže neurčené	3,0	–	5,6	2,8	14,3	–
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

¹ Z těchto dvou skupin pocházelo málo nevěst, proto je výsledný průměr zkreslen.

Výběr partnera záležel na několika faktorech. Většina autorů se ale přiklání k názoru, že nejvíce byl ovlivněn právě sociálním postavením snoubenců, a tím tedy i ekonomickou stránkou. Na venkově byla tato tendence zřetelnější než ve městě, ve kterém nebyl okruh potenciálních partnerů tolik omezen. Základní strategií při hledání budoucí manželky či budoucího manžela bylo vylepšit si vlastní sociální postavení, popř. si ho alespoň udržet. Jak ale vyplývá ze získaných hodnot, bylo mnoho případů, kdy si snoubenci svým sňatkem pohoršili a sklouzli tak na sociálním žebříčku na nižší stupeň.

Nejhůře na tom byli rolníci, kteří si museli vzít ženu z rolnického prostředí nebo z okruhu majetných lidí. Jinak nastal jejich sociální sestup. Velkou roli zde hrálo i dědické právo. Reskript pražského gubernia z roku 1769 ponechával rozhodnutí o budoucím hospodáři na otci. Podle praxe dědil usedlost na venkově nejmladší syn. Všeobecný řád o dědické posloupnosti z roku 1786 ustanovil, že dědicem

[80] SOka HK, Druhopsy matrik – Libčany, inv. č. 4 007, kn. č. 4 007, Matrika narozených, oddaných a zemřelých 1901.

[81] Tamtéž, inv. č. 4 010, kn. č. 4 010, Matrika narozených, oddaných a zemřelých 1904.

zemědělského gruntu se stává nejstarší syn. Proto bylo sociální postavení určeno pořadím při narození. Hospodář měl ale možnost ustanovit ve své poslední vůli jakéhokoliv syna. Sňatek tak byl prostředkem k udržení stávající pozice. Pokud se nepodařilo dětem z rolnických a chalupnických rodin, které nedědily hospodářství, uzavřít výhodný sňatek, došlo k jejich sociálnímu sestupu.^[82]

TABULKA 15. SNOUBENCI PODLE SOCIÁLNÍHO PŮVODU ŽENICHŮ POCHÁZEJÍCÍCH Z FARNOSTI LIBČANY V LETECH 1860–1869 A 1895–1904 (V %)

Sociální původ nevěsty	Sociální původ ženicha								
	rolník	chalupník	podruh	řemeslník	tovaryš ¹	dělník	ostatní	neurčeno	celkem
Rolník	63,0	8,0	11,3	8,3	–	2,6	20,0	15,4	17,2
Chalupník	17,4	60,0	34,0	38,3	100,0	20,5	33,3	38,5	37,5
Podruh	2,2	5,3	26,4	1,7	–	2,6	6,7	15,4	8,2
Řemeslník	4,3	4,0	9,4	16,7	–	20,5	13,3	3,8	10,0
Tovaryš	–	1,3	–	–	–	–	–	–	0,3
Dělník	4,3	2,7	13,2	20,0	–	43,6	10,0	–	13,0
Ostatní	2,2	8,0	–	6,7	–	5,1	10,0	7,7	5,4
Bliže neurčené	6,5	10,7	5,7	8,3	–	5,1	6,7	19,2	8,5
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

¹ Z této skupiny pocházelo málo ženichů, proto je výsledný průměr zkreslen.

Místním ženichům, kteří pocházeli z rolnické rodiny, se podařilo v 63 % najít nevěstu se stejným sociálním postavením, a tím si tak nepohoršit v sociálním žebříčku. Toto procento je mnohem vyšší než například ve farnosti Lochenice (52,3 %) a Hořičky (42,3 %).^[83] Každý šestý syn rolníka si vzal dceru chalupníků. Zbýlá pětina rolnických synů se pak musela spokojit s nevěstou z mnohem nižších vrstev.^[84]

[82] Michaela HOLUBOVÁ, *Geografická a sociální mobilita snoubenců farnosti Dobrovice od konce 18. století do druhé poloviny 19. století*. In *Historická demografie* 28, 2004, s. 112–113.

[83] V. KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj*, s. 91; P. VONDRÁČKOVÁ, *Demografický vývoj*, s. 37.

[84] Procento může být ve skutečnosti trochu nižší, neboť téměř 7 % představují bliže neurčení, kteří byli většinou označeni v matrikách jako výminkáři. Z pouhého slova výminkář ale nelze určit, na jaké zemědělské usedlosti měl svůj výměnek.

Další poměrně uzavřenou skupinou byli chalupníci, neboť 68 % chalupnických synů si udrželo svoje postavení, popř. si ho vylepšilo. Ostatní třetina se pak rozmístila rovnoměrně do ostatních skupin. Na druhou stranu ale bylo velice časté dostat se sňatkem do okruhu chalupnické rodiny, neboť jedna třetina ženichů pocházejících z poslední zemědělské skupiny a z nezemědělských skupin si polepšila právě svým sňatkem s dcerou chalupníka. Bylo to ovlivněno tím, že chalupnických rodin bylo nejvíce. Z velké části pak zbylí ženichové z kategorie podruhů, řemeslníků a dělníků uzavírali sňatky s dívkami ze stejné sociální skupiny. Také lidé pocházející ze zemědělství si vybírali ve většině případů partnera ze zemědělsky orientované rodiny.

TABULKA 16. SNOUBENCI PODLE SOCIÁLNÍHO PŮVODU NEVĚST POCHÁZEJÍCÍCH Z FARNOSTI LIBČANY V LETECH 1860–1869 A 1895–1904 (V %)

Sociální původ ženicha	Sociální původ nevěsty								
	rolník	chalupník	podruh	řemeslník	tovaryš	dělník	ostatní	neurčeno	celkem
Rolník	51,5	8,4	1,9	8,2	–	1,9	10,0	13,6	17,3
Chalupník	10,3	40,1	25,0	19,7	–	9,4	25,0	36,4	26,3
Podruh	7,4	11,0	38,5	11,5	–	20,8	7,5	13,6	13,4
Řemeslník	15,4	17,6	7,7	29,5	–	18,9	27,5	11,4	17,8
Tovaryš	–	0,4	–	3,3	–	–	–	–	0,5
Dělník	0,7	7,0	3,8	14,8	–	43,4	5,0	4,5	9,0
Ostatní	11,0	8,4	9,6	9,8	–	5,7	17,5	2,3	9,1
Bliže neurčené	3,7	7,0	13,5	3,3	–	–	7,5	18,2	6,7
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	–	100,0	100,0	100,0	100,0

Jak již bylo uvedeno v úvodní části, týká se rozbor jenom libčanských snoubenců. U nevěst máme k dispozici větší zkoumaný vzorek, neboť se podle tradice konala svatba většinou v místě bydliště nevěsty. A i tím jsou získána data přesnější.

V případě zemědělského okruhu si každá druhá dcera rolníka a chalupníka pohoršila,^[85] neboť se jí nepodařilo najít partnera se stejným postavením. Jako rentabilní se ukázalo provdat se za řemeslníka. Učinila tak jedna třetina zbylých rolnických a chalupnických dcer. Jistou budoucnost si mohly zajistit rolnické dcery, které uzavřely sňatek s hostinským a se synem starosty. Určitě si ale nepolepšily manželstvím s podučitelem, hudebníkem či průvodčím vlaku.

[85] Je nutné si ale uvědomit, že matriční záznamy nedokáží ukázat okolnosti sňatku a skutečné postavení dané osoby. Dcera chalupníka se mohla taky delší dobu žít službou a sňatek s řemeslníkem mohl pro ni znamenat určitý sociální vzestup.

Stejně jako u ženichů se dcery podruhů, řemeslníků a dělníků vdávaly v rámci těchto tří skupin. Nejuzavřenější pak byla kategorie dělníků. Ve 43 % si dcera dělníka vzala dělníka.

I když je rozbor zaměřen především na snoubence, kteří pocházeli z libčanské farnosti, je možné je porovnat s přespolními ženichy a nevěstami. Poměr jednotlivých sociálních skupin byl téměř stejný jako u libčanských snoubenců.

TABULKA 17. SOCIÁLNÍ POSTAVENÍ MÍSTNÍCH A CIZÍCH SNOUBENCŮ VE FARNOSTI LIBČANY V LETECH 1860–1869 A 1895–1904 (V %)

Sociální postavení	Místní			Cizí		
	ženich	nevěsta	celkem	ženich	nevěsta	celkem
Rolník	13,9	21,8	19,0	16,3	6,5	14,1
Chalupník	22,6	37,1	32,0	24,1	35,0	26,6
Podruh	16,0	8,8	11,3	16,3	8,9	14,6
Řemeslník	18,1	9,6	12,6	16,6	15,4	16,3
Tovaryš	1,2	–	0,4	0,7	–	0,6
Dělník	12,2	9,1	10,2	9,0	21,1	11,8
Ostatní	8,3	5,9	6,8	11,0	6,5	9,9
Blíže neurčené	7,7	7,7	7,7	5,9	6,5	6,0
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

V 60. letech 19. století pocházelo nejvíce snoubenců z rodiny chalupníků. Na přelomu 19. a 20. století se maximum přesunulo do kategorie dělníků u nevěst a sedláků a řemeslníků u ženichů. Zde je teda jediný patrný rozdíl mezi zdejšími a cizími snoubenci. V tomto období totiž nejvíce místních nevěst pocházelo z nejvyšších vrstev, a sice z rodin rolníků a chalupníků. Z toho bychom mohli vyvodit závěr, že se dcery rolníků nejvíce poohlížely po potenciálním manželovi ve své těsné blízkosti a neodcházely příliš daleko od svého rodného místa. Naopak dcery dělníků hledaly štěstí mimo místo svého bydliště.

Pokud bychom se podívali na poměry mezi místními a cizími snoubenci, představovali zdejší snoubenci 64 %. Ženichové a nevěsty z jiných farností tvořili 36 %. Poměr mezi místními a cizími nevěstami činil 83,6 : 16,4. V případě mužů nebyl rozdíl tolik markantní, neboť představoval necelých 10 % ve prospěch cizích ženichů. Tyto velké rozdíly mezi muži a ženami jsou pochopitelné, neboť bylo zvykem, že se svatba konala v místě bydliště nevěsty. Situace se ale obrátila po uzavření sňatku, neboť žena většinou následovala svého muže do jeho bydliště.

Ženichové a nevěsty z jiných míst příliš neobohatili nejvyšší vrstvy zdejšího obyvatelstva (rolnickou a chalupnickou). Zato pozvedli sociální skupinu podruhů, řemeslníků, dělníků a skupinu nezařazených profesí, kam patřili například učitelé, hostinští, obchodníci a hudebníci.

TABULKA 18. SOCIÁLNÍ PŮVOD MIMOLIBČANSKÝCH SNOUBENCŮ V LETECH 1860–1869 A 1895–1904 (V %)

Sociální postavení	Nevěsty		Ženichové	
	1860–1869	1895–1914	1860–1869	1895–1914
Rolník	3,3	9,7	12,3	20,6
Rolník	3,3	9,7	12,3	19,6
Rolník + hostinský/řemeslo	–	–	–	1,0
Chalupník	47,5	22,6	38,4	9,0
Chalupník	47,5	19,4	36,5	8,5
Chalupník + řemeslo/dělník	–	3,2	1,9	0,5
Podruh, čeledín	14,8	3,2	16,1	16,6
Podruh	14,8	3,2	15,2	16,6
Podruh + řemeslo	–	–	0,9	–
Řemeslník	18,0	12,9	13,2	20,1
Tovaryš	–	–	0,5	1,0
Dělník	–	42,0	0,5	18,1
Ostatní	8,2	4,8	7,6	14,6
Bližze neurčené	8,2	4,8	11,4	–
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0

TABULKA 19. POMĚR MÍSTNÍCH A CIZÍCH SNOUBENCŮ PODLE SOCIÁLNÍCH SKUPIN VE FARNOSTI LIBČANY V LETECH 1860–1869 A 1895–1904 (V %)

Sociální postavení	Ženichové		Nevěsty		Celkem	
	místní	cizí	místní	cizí	místní	cizí
Rolník	41,2	58,8	94,4	5,6	70,9	29,1
Chalupník	43,4	56,6	84,4	15,6	68,4	31,6
Podruh	44,6	55,4	83,3	16,7	58,3	41,7
Řemeslník	47,3	52,7	75,9	24,1	58,2	41,8
Tovaryš ¹	57,1	42,9	–	–	57,1	42,9
Dělník	52,6	47,4	68,7	31,3	60,9	39,1
Ostatní	38,4	61,6	82,2	17,8	55,1	44,9
Bližze neurčené	52	48	85,7	14,3	69,8	30,2
Celkem	45,1	54,9	83,6	16,4	64,3	35,7

¹ Počet ženichů-tovaryšů byl velice nízký (7), a proto je tento poměr zkreslený.

4.7 Sezónnost uzavírání sňatků

Sezónní pohyb sňatečnosti^[86] ukazuje rozložení sňatků po jednotlivých měsících. U sňatečnosti můžeme sledovat periodicky se opakující změny v počtech uzavřených sňatků v průběhu kalendářního roku.

Sledování sezónního pohybu uzavřených sňatků je zajímavé i z hlediska pohledu na každodenní život vesnického obyvatelstva.

Charakter sezónního vývoje sňatečnosti se prakticky po celé sledované období neměnil a nevymyká se ani od ostatních lokalit. Byl založen na dodržování církevních předpisů stejně jako v ostatních katolických zemích ve střední Evropě. Četnost sňatků byla u venkovského obyvatelstva úzce provázána i s průběhem hospodářského roku.^[87]

TABULKA 20. POČET SŇATKŮ PODLE MĚSÍCŮ VE FARNOSTI LIBČANY V LETECH 1785–1914

Měsíc	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Celkem
Počet	551	803	57	149	378	359	313	267	328	273	620	5	4 103
Denní průměr	17,8	28,4	1,8	5,0	12,2	12,0	10,1	8,6	10,9	8,8	20,7	0,2	11,2
Pořadí	3.	1.	11.	10.	4.	5.	7.	9.	6.	8.	2.	12.	×

V průběhu kalendářního roku byla zaznamenána dvě maxima – únor a listopad. Naopak nejnižší počet uzavřených sňatků byl v prosinci a březnu. Příčiny lze sledovat v dodržování náboženských předpisů, které zakazovaly tzv. hlučné svatby^[88] v době adventu a v době půstu před Velikonocemi. Advent může začínat od 27. listopadu do 3. prosince a končí 24. prosince, doba adventu tak mohla trvat téměř celý prosinec. Proto bylo nejméně sňatků uzavřeno právě v prosinci. V tomto měsíci vstoupilo v letech 1785–1914 v libčanské farnosti do manželského svazku jenom 5 párů, což tvoří pouhých 0,1 % z celkového počtu uzavřených sňatků. Konkrétně se jedná o roky 1820, 1841, 1894, 1900 a 1907. V prvních dvou případech se konal církevní obřad na 2. svátek vánoční, tedy 26. prosince. V roce 1820 si bral 61letý vdovec svobodnou „dívku“, které bylo 52 let. A v druhém případě, který se odehrál

[86] Z dosavadní literatury, která se věnuje tomuto tématu, lze uvést studie regionálního zaměření, které jsou publikovány z velké části ve sborníku *Historická demografie* či časopisu *Český lid*. Shrnutí pro celé české země podává např. Ludmila FIALOVÁ, *Sezónnost demografických událostí v Českých zemích v 17. až 20. století*. Demografie 37, 1995, s. 9–21. Také můžeme uvést studii Václava Hofmana, který se ale zaměřil na 17. a 18. století: Václav HOFMAN, *Sezónní průběh sňatečnosti v Čechách během 17. a 18. století*. In *Historická demografie* 26, 2002, s. 81–100.

[87] V jiných částech země byla sezónnost ovlivněna povoláním tamních obyvatel. Například v jižních Čechách uzavírali málo sňatků na podzim, neboť zdejší kraj byl znám svou rybníkářskou tradicí. S výlovy se začalo v září a skončilo se až v listopadu.

[88] *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*, 3. sv. O–Ž. Praha 2007, s. 933.

v roce 1841, se jednalo o svatbu dvou ovdovělých snoubenců ve věku 70 a 58 let. Zajímavostí je, že ohlášky u druhé svatby proběhly již na konci října a v první polovině listopadu. Přesto se svatba konala až 26. prosince. Z údajů těchto dvou svateb je vidět, že zde pravděpodobně nehrálo velkou roli, jaký měsíc se bude svatba konat, a že hlavní bylo jenom uzavřít sňatek. Svatební veselí bylo asi sekundární. V roce 1894 a 1900 se konala svatba v sobotu 1. prosince, tedy ještě před první adventní nedělí.^[89] Takže jediné v roce 1907 proběhla svatba v době adventu.

Druhým minimem byl měsíc březen. Velikonoce jsou pohyblivým svátkem. Záleželo na tom, kdy nastal první jarní úplněk. Popeleční středa se pohybovala mezi 5. únorem a 10. březnem, velikonoční neděle od 22. března do 25. dubna.^[90] A proto březnu zdárně sekundoval duben. Díky přesunu církevních svátků by teoreticky mohlo dojít ke snížení počtu uzavřených sňatků i v únoru, ale v libčanské farnosti k takovýmto případům většinou nedocházelo. I když v některých letech převyšovala lednová sňatečnost počet uzavřených sňatků v únoru. Bylo tomu tak například v letech 1793, 1795, 1818, 1837, 1845, 1875 a 1910.^[91] Ve všech těchto případech připadala popeleční středa na první polovinu února. Přesto je zarážející, že se počet sňatků nezvýšil v následujících měsících, kdy v březnu nebyl uzavřen ani jeden sňatek a i v dubnu byl počet nižší.^[92] Hlavní příčinou byly pravděpodobně zemědělské práce.

Maximum lze sledovat v únoru a listopadu. Po prosincovém „svatebním půstu“ bylo potřeba vyrovnat tento deficit, který se snažil vykompenzovat již předchozí měsíc. Začátek roku byl výhodný pro uzavření sňatků i z toho důvodu, že po Třech králích 6. ledna začalo období masopustu, po kterém následoval předvelikonoční půst, který opět zakazoval svatební veselí. Proto byl únor měsícem s největším výskytem uzavřených sňatků. Téměř jedna pětina snoubenců si naplánovala svatbu právě na tento měsíc. Masopustní obřady a zvyky jsou spojené se zemědělským kalendářem, přechodem k jarním pracím. Jsou charakterizovány zábavami, hrami, průvody maškar a někdy je také masopust nazýván dobou svateb. „*Pro bohaté venkovské vrstvy to byla příležitost k prezentaci jejich moci a majetku, pro méně majetné se naopak naskývala možnost obě oslavy spojit.*“^[93] Dalším významným

---

[89] V roce 1900 došlo ke sňatku dvou svobodných snoubenců, kteří byli ve 2. stupni pokrevně spřízněni. Dispens obdrželi 5. října, 15. listopadu jim byly prominuty dvě ohlášky a svatba se konala 1. prosince.

[90] Gustav FRIEDRICH, *Rukověť křesťanské chronologie*. Praha – Litomyšl 1997², s. 130–199.

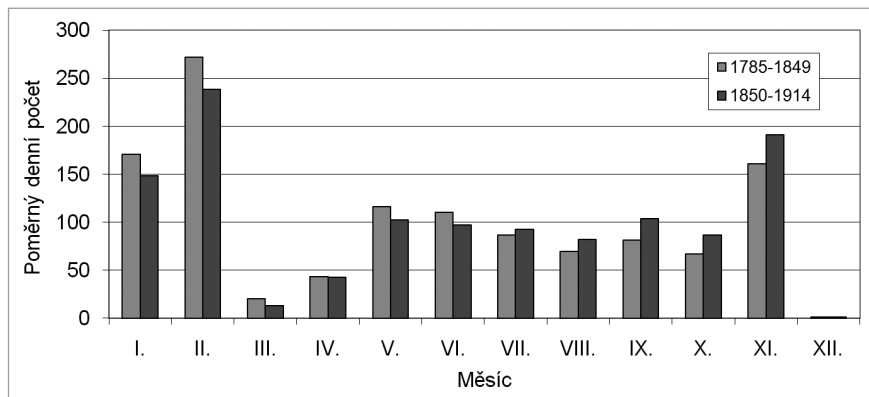
[91] Např. roku 1793 bylo uzavřeno v lednu 9 sňatků a v únoru 1 sňatek, roku 1837 v lednu 8 sňatků a 1 sňatek v únoru, roku 1845 v lednu 11 sňatků a v únoru 3, roku 1875 v lednu 16 sňatků a 7 v únoru a roku 1910 v lednu 9 sňatků a opět jenom jeden v únoru.

[92] V březnu bylo uzavřeno 1,4% z celkového počtu svateb, v dubnu bylo procento o něco vyšší – 3,6%.

[93] M. POULOVÁ, *Vývoj sňatečnosti*, s. 214.

důvodem byl fakt, že libčanská farnost byla zemědělsky orientovaná. A proto měli obyvatelé v zimních měsících relativně dostatek času na přípravu svatby.

GRAF 4. SEZÓNŇNÍ POHYB SŇATKŮ VE FARNOSTI LIBČANY V LETECH 1785–1914

Druhým vrcholem uzavírání sňatků byl měsíc listopad. V tomto měsíci rostl počet uzavřených sňatků nejen díky ukončení zemědělských prací, které s sebou také přinesly dostatek zásob a finančních prostředků k uspořádání svatební veselice. Spadaly sem ale i sňatky, které by byly asi uzavřeny až v prosinci. Ale díky zákazům v době adventu nemohly být uskutečněny, a proto byly posunuty na listopad, popř. na leden. Měsíc leden byl v první polovině sledovaného období oblíbenější než listopad.

Zajímavé je podívat se i na ostatní měsíce. K podprůměrným měsícům patřil duben. Z části mohl vyrovnat nízké hodnoty v březnu, ale většinou k tomu nedocházelo. I díky již zmíněné pohyblivosti velikonočních svátků. Odložené sňatky se tak většinou konaly až v měsíci květnu, které tak vykompenzovaly březnový a dubnový podprůměr. Tento měsíc je sice považován za lásky čas, ale nedoporučoval se k uzavírání sňatků. „*Nepřináší prý štěstí, zvláště nevěstě.*“^[94] Jiné rčení zase tvrdí: „*Svatba v máji volá na máry.*“^[95] I přesto se květen s denním průměrem 5 svateb řadí na 4. místo. Tento měsíc byl pro vesničany poslední příhodnou dobou pro uspořádání svatební hostiny, neboť již od června začínalo být zemědělské obyvatelstvo zapřaženo do polních prací. Nicméně velký počet sňatků pokračoval i v tomto měsíci. Nízký počet uzavřených sňatků v letních měsících byl velice úzce spojen s nezbytnou prací na polích, a proto byl srpen spíše podprůměrný. Po ukončení žni v září se sňatečnost opět zvýšila. Říjen se držel na průměrných hodnotách.

[94] V. PAULUS, *Svatba*, s. 493.

[95] *Lidová kultura*, s. 996.

4.8 Teritoriální původ snoubenců

Z matrik lze také vyčíst údaje o místě narození, bydlišti rodičů či o současném bydlišti. Velkým nebezpečím ale zůstává skutečnost, že tyto informace jsou někdy nepřesné, a proto v některých případech nelze jasně určit, o jaký druh bydliště se v daném případě jedná. Dalším úskalím je fakt, že nám matriky nepodávají informace o tom, zda se lidé již předtím někdy stěhovali. Přestože matriky nejsou nejpřesnějším a nejdůležitějším pramenem pro studium migrace,^[96] poslouží získaná data udělat si jistou představu o „cizích“ obyvatelích libčanské farnosti.

Již bylo zmíněno úskalí s nejasným určením druhu bydliště. Je zde ale potřeba upozornit ještě na další problém, a sice na názvy obcí. V některých případech byla jména obcí nečitelná, mírně zkomolená či napsána velice obecně. Např. z názvu Lhotka či Bystřice nelze přesně určit, o jakou obec se jedná. Teoreticky bychom mohly vybrat nejbližší obec s tímto názvem, ale ve skutečnosti to mohla být stejnojmenná vzdálenější obec. V nejasných případech se bylo možné opřít o udání okresů a hejtmanství, které farář také velice často zachycoval. Identifikované obce pak byly rozděleny do dnešních okresů. Následně byla změřena jejich vzdálenost od obce Libčany, která se nachází ve středu zkoumané farnosti. Protože neznáme přesné cesty, kterými mohli lidé přicházet, byla vzdálenost vymezena pomocí vzdušných čar.

Důvodů, proč lidé odcházeli z rodné vsi, bylo několik. Jako nejčastější příčinu můžeme uvést odchod za prací. Již v dětském věku opouštěly děti svůj rodný dům a vydávaly se do čelední služby. Odchod do služby či vyučení se nějakému řemeslu je ale většinou spojen až s dospíváním. Mladí lidé mohli sloužit jak v místě svého bydliště, tak i v okolních obcích. Nebylo ale výjimkou, že odcházeli do velmi vzdálených a někdy i neznámých krajin. Dalším důvodem bylo uzavření sňatku. Ne vždy bylo snadné najít vhodného partnera ve svém blízkém okruhu, a proto se mladí lidé poohlíželi i mimo hranice rodné vsi. Stejně tak i při vykonávání čelední služby mohli navázat známost, z které pak vzešlo manželství.

Lidé v 19. století již nebyli tolik svázáni různými nařízeními a zákazy, které by je omezovaly v jakémkoliv pohybu. V praxi však bylo právo volného stěhování a usazování limitováno určitými zákony a nařízeními, hlavně obecním zákonem z roku 1862, zákonem o domovském právu, zákonem o chudinském zaopatřování a protituláckým zákonem.^[97]

Výzkum sňatkových migrací se omezil na dvě desetiletí, a sice 1860–1869 a 1895–1904. Během těchto dvaceti let bylo uzavřeno 748 sňatků. V matrikách oddaných z 60. let 19. století bylo u nevěsty uvedeno bydliště otce a bydliště dědečka z mat-

---

[96] Významným pramenem pro studium migrace jsou například sčítací operáty.

[97] Jana BRABENCOVÁ, *Vliv migrace na věkovou a sociální strukturu obyvatelstva města Nymburku na přelomu 19. a 20. století*. In *Historická demografie* 15, 1991, s. 113.

činy strany (tedy otce matky). Totéž bylo zaznamenáno i u ženicha, u kterého ale bylo ještě k dispozici místo jeho dočasného pobytu (většinou služby), popř. jeho nového bydliště. Stejně záznamy byly i na přelomu 19. a 20. století. V případě nevěst, které vykonávaly nějakou profesi (služka, dělnice, řemeslnice), bylo zapsáno místo jejího dočasného působení. Farář od jisté doby začal zapisovat i datum a místo jejich narození. U svobodných osob bylo za výchozí bráno bydliště rodičů, resp. místo otce. Pokud bylo uvedeno i místo dočasného pracovního pobytu, bylo opět vybráno bydliště otce.

Sledování místa původu snoubenců umožní zjistit, s jakými oblastmi měla libčanská farnost kontakty, jak moc byli lidé mobilní a do jak vzdálených krajů byli ochotni odejít. Zjistíme tak, že svět za hranicemi vlastní farnosti nebyl pro velkou část mladých lidí žádným neznámem. Lidé neuzavírali sňatek jenom s partnery, s kterými se mohli setkávat při cestě do kostela, ale často volili partnery z více či méně vzdálených oblastí. Výběh mohl být ovlivněn jak příbuzenskými styky, tak vykonáváním své služby na cizím místě. Sňatkové migraci tak velice často mohla předcházet migrace pracovní. V letech 1860–1869 působilo ve zdejší farnosti ještě před svatbou 33 mimolibčanských ženichů (z 211) a v letech 1895–1904 již 67 mužů (ze 199). V případě žen máme informace jenom pro desetiletí 1895–1904. V této době byla nadpoloviční většina mimolibčanských nevěst ve službě v některé obci farnosti Libčany.

TABULKA 21. PODÍL MÍSTNÍCH A CIZÍCH ŽENICHŮ A NEVĚST, JEJICHŽ SVATBA SE KONALA VE FARNOSTI LIBČANY V LETECH 1860–1869 A 1895–1904 (V %)

Období	Ženichové podle původu		Nevěsty podle původu	
	místní	cizí	místní	cizí
1860–1869	46,9	53,1	82,6	17,4
1895–1904	43,8	56,2	79,8	20,2
Celkem	45,5	54,5	81,3	18,7

Zjištěné výsledky napoví, s jakými lokalitami byla zdejší farnost v těsném kontaktu. Ale neřeknou, na jakém místě se novomanželé usadili. Svatba se většinou konala v místě bydliště nevěsty, i proto je počet cizích nevěst mnohem nižší, než cizích ženichů. Na druhou stranu ale můžeme usuzovat, že většina mladých žen odešla po svatbě do domu svého manžela. Potvrzovaly by to údaje z matrik zemřelých, ve kterých zase převažuje počet cizích žen. Pokud bychom se podívali na podíly místních a cizích snoubenců, pocházela přibližně každá šestá nevěsta z jiné farnosti. Cizí ženichové tvořili více než polovinu.

Během sledovaného období bylo v matrikách oddaných zaznamenáno 221 názvů vesnic a měst, z nichž se nepodařilo identifikovat jména deseti obcí. Snoubenci většinou pocházeli z Čech, jenom čtyři novomanželé se narodili v jiné části monarchie. Jeden muž přišel z Moravy (Horní Město) a jeden z Vídně;

TABULKA 22. PŮVOD MIMOLIBČANSKÝCH SNOUBENCŮ V LETECH 1860–1869
A 1895–1904 PODLE OKRESU

Okres	Počet obcí	Počet snoubenců						úhrn	%
		1860–1869			1895–1904				
		muži	ženy	celkem	muži	ženy	celkem		
Benešov	2	2	–	2	–	–	–	2	0,4
Bruntál	1	–	–	–	1	–	1	1	0,2
Havlíčkův Brod	2	–	–	–	2	1	3	3	0,5
Hradec Králové	101	144	48	192	131	39	170	362	66,1
Chrudim	1	–	–	–	–	1	1	1	0,2
Jablonec nad Nisou	3	2	1	3	–	1	1	4	0,7
Jičín	10	5	2	7	4	1	5	12	2,2
Kladno	2	–	–	–	2	–	2	2	0,4
Kolín	2	–	1	1	1	–	1	2	0,4
Kutná Hora	1	–	–	–	1	–	1	1	0,2
Liberec	1	–	1	1	–	–	–	1	0,2
Mělník	1	–	1	1	–	–	–	1	0,2
Mladá Boleslav	2	2	–	2	–	–	–	2	0,4
Náchod	10	4	–	4	5	2	7	11	2
Nymburk	1	1	–	1	–	–	–	1	0,2
Pardubice	35	32	12	44	32	17	49	93	17
Pelhřimov	1	–	–	–	1	–	1	1	0,2
Praha	2	1	–	1	1	–	1	2	0,4
Rychnov nad Kněžnou	7	3	–	3	1	3	4	7	1,3
Semily	9	6	1	7	2	1	3	10	1,8
Svitavy	2	–	–	–	2	–	2	2	0,4
Tábor	2	–	–	–	1	1	2	2	0,4
Tachov	1	1	–	1	–	–	–	1	0,2
Trutnov	6	4	1	5	2	–	2	7	1,3
Ústí nad Labem	1	1	–	1	–	–	–	1	0,2
Ústí nad Orlicí	3	1	1	2	–	1	1	3	0,5
Zahraničí	2	–	1	1	1	1	2	3	0,5
Nezjištěno	10	4	–	4	5	1	6	10	1,8
Celkem	221	213	70	283	195	70	265	548	100

jedna nevěsta pocházela z Uher (Ústí stolice Oravské) a jedna z Vídně. Pokud rozdělíme obce podle současných okresů, dostaneme seznam s 26 okresy, které jsou rozmístěny převážně ve východních, severovýchodních a středních Čechách. Všechny obce libčánské farnosti se nacházejí v okrese Hradec Králové s těsným kontaktem s pardubickým okresem. Právě proto byly nejvíce zastoupeny tyto dva okresy – Hradec Králové (66 %) a Pardubice (17 %). S velkým odstupem pak následují okresy Jičín, Náchod, Semily, Rychnov nad Kněžnou a Trutnov. Jedná se o oblasti horské a podhorské. Odečteme-li z celkového počtu cizích snoubenců královéhradecké a pardubické ženichy a nevěsty, zůstane 93 osob, z nichž více než jedna polovina pocházela z horských a podhorských oblastí. Mohli bychom tímto potvrdit celozemský trend, že lidé z těchto oblastí odcházeli do úrodnějších či průmyslovějších oblastí. Pokud bychom sečetli všechny části města Hradce Králové, byli by cizí snoubenci nejvíce zastoupeni právě tímto městem, z kterého pocházelo 39 ženichů a nevěst. Kdybychom ale brali jednotlivé obce zvlášť, stala by se rekordmanem obec Stěžery, která leží 5 kilometrů od Libčan. Budoucího partnera z libčánské farnosti si ale vybírali i z jiných blízkých obcí – např. z Kratonoh, Praskačky, Puchlovic, Nechanic, Boharyně, Homyle, Starých Ždánic či z Osíček.

Při pohledu na mapu zjistíme, že regionální rozdělení bylo značně ovlivněno městem Hradec Králové. Obyvatelé, kteří přicházeli z východní části českých zemí, se pravděpodobně raději usadili již v tomto městě, které jim nabízel větší příležitosti (pracovní, komunikační, ve vzdělání, při výběru partnera). Dokazují to malé počty cizích snoubenců, kteří pocházeli východně od Hradce Králové.

Zdejší snoubenci byli nejvíce oddáváni s partnery, kteří pocházeli z blízkého okolí. Tři pětiny přišly z obcí vzdálených do 10 kilometrů. Většina cizích snoubenců pocházela ze vzdálenosti 0–19 kilometrů (84 %). V úvahu ještě připadá vzdálenost 20–29 kilometrů (4,8 %). Vzdálenější oblasti pak představují 11 %. Nepočítáme-li nevěsty z Uher a z Vídně a ženicha z Vídně, pocházel z nejbližší oblasti ženich ze Stříbra (199 kilometrů). V případě nevěst pocházela z největší vzdálenosti dívka z Tábora (115 kilometrů).

Z provedeného výzkumu jasně vyplývá, že v druhé polovině 19. století nehrály hranice farnosti při výběru životního partnera příliš velkou roli. Důležitá ale byla vzdálenost, resp. blízkost. Většina cizích snoubenců totiž pocházela do 20 kilometrů od zdejší farnosti. Při pohledu na přiložené tabulky také jasně vyplývá, že nedocházelo k žádnému rozdílu mezi muži a ženami. Přicházeli ze stejných krajů i ze stejné vzdálenosti.

TABULKA 23. PŮVOD MIMOLIBČANSKÝCH SNOUBENCŮ PODLE VZDÁLENOSTI (VZDUŠNOU ČAROU, V KM) V LETECH 1860–1869 A 1895–1904

Vzdá- lenost (v km)	Obce		Osoby													
			1860–1869						1895–1904						úhrnem	
	muži		ženy		celkem		muži		ženy		celkem					
	P ¹	%	P ¹	%	P ¹	%	P ¹	%	P ¹	%	P ¹	%	P ¹	%		
0–9	56	26,5	120	57,4	45	64,3	165	59,1	110	57,9	37	53,6	147	56,8	312	58,0
10–19	79	37,4	56	26,8	14	20,0	70	25,1	52	27,4	19	27,5	71	27,4	141	26,2
20–29	22	10,4	12	5,7	4	5,7	16	5,7	7	3,7	3	4,3	10	3,9	26	4,8
30–39	11	5,2	4	1,9	2	2,9	6	2,2	2	1,1	3	4,3	5	1,9	11	2,0
40–49	12	5,7	5	2,4	–	–	5	1,8	8	4,2	2	2,9	10	3,9	15	2,8
50–59	7	3,3	1	0,5	1	1,4	2	0,7	3	1,6	2	2,9	5	1,9	7	1,3
60–69	7	3,3	6	2,9	1	1,4	7	2,5	1	0,5	–	–	1	0,4	8	1,5
70–79	5	2,4	1	0,5	2	2,9	3	1,1	1	0,5	1	1,4	2	0,8	5	0,9
80–89	2	0,9	1	0,5	–	–	1	0,4	1	0,5	–	–	1	0,4	2	0,4
90–99	1	0,5	1	0,5	–	–	1	0,4	–	–	–	–	–	–	1	0,2
100+	9	4,3	2	1,0	1	1,4	3	1,1	5	2,6	2	2,9	7	2,7	10	1,9
Cel- kem	211	100,0	209	100,0	70	100,0	279	100,0	190	100,0	69	100,0	259	100,0	538	100,0

¹P = Počet obcí/osob

5. Harfeníci na Nechanicku

Typické pro Nechanicko jsou výpravy harfeníků a potulných muzikantů, kteří opouštěli nejen svoji rodnou ves, ale velice často i rodnou zem. Jak lze zjistit ze záznamů v matrikách narozených a matrikách oddaných, zasáhl tento fenomén i některé obce libčanské farnosti. Vzhledem k významnosti této tradice, která zasahuje okrajově jak do tematiky migrace, tak do problematiky vývoje sňatečnosti, je těmto hudebníkům věnovaná samostatná podkapitola.

Harfenictví se stalo významným fenoménem, který proslavil nechanický kraj, ve kterém se nachází i obce libčanské farnosti. Začalo se rozvíjet okolo roku 1850 a největšího rozmachu dosáhlo v letech 1900–1910. Zaniklo po vypuknutí 1. světové války. Za příčiny jeho vzniku je považována bída, hlad, nedostatek pracovních příležitostí. Harfa byla nejlevnějším hudebním nástrojem, který bylo možné získat. A tak se začaly postupně vytvářet skupiny harfeníků a potulných muzikantů, které se vydávaly na výpravy za lepší obživou. Zprvu se tito hudebníci pohybovali jenom po okolí, později ale odcházeli i do vzdálenějších míst, až se nakonec rozhodli vypravit se i za hranice monarchie.^[98] Jejich zájem byl

[98] Jiří KLEŇHA, *Harfenictví v Čechách*. Praha 1998, s. 50 a 54.

orientovaný převážně na země, které leží na východ od českých zemí. Výpravy proudily do Ruska, Číny, Japonska, Turecka, Indie, ale i do Polska a Itálie.^[99] Toto muzikantství tehdy fungovalo jako organizovaná hudební činnost, která sloužila k vydělávání peněz. Harfenistáři tak byli v určitém slova smyslu předchůdci pozdějších uměleckých agentur.^[100]

Neexistuje jednotný názor na zdejší hudebníky. Nejostřeji na ně pohlížel Bohuslav Gebauer, který ve své publikaci *Východočeské otrokářství* podrobil nechanické harfenictví negativní kritice a tehdejší praxi najímání mladých chlapců a děvčat na výpravy označil za otrokářství.^[101] O najímání dětí podává informace provolání z prezidia c. k. krajského soudu v Hradci Králové z 15. října 1908. „*V četných obcích soudního okresu nechanického udržel se v chudších vrstvách obyvatelstva dosud zvyk dávatí děti po 14tém roku věku jejich ‚na harfu‘ do ciziny (...). V posledních letech lepší se sice stav ten, avšak dosud jest počet nezletilých, kteří potulnou hudbu provozují a se za tou příčinou v cizině zdržují, velmi značný. Podle šetření okresním soudem v Nechanicích provedeného bylo nezletilých, kteří se takto počátkem tohoto roku v cizozemsku zdržovali, ještě 108, a sice: v stáří od 14 do 16 let 7 děvčat a 6 chlapců, v stáří od 16 do 20 let 33 děvčat a 29 jinochů a v stáří od 20 do 24 let 17 děvčat a 16 mužského pohlaví. Do toho však nejsou oni nezletilí čítání, kteří v tuzemsku potulnou hudbu provozují.*“^[102] Dále se v této zprávě dočteme o nesnázích, kterými museli tito chlapci a dívky projít. Jsou zde zmíněny tělesné tresty, hlad, nemoce, mravní zkáza a nepříznivé podnebí. Kritizuje dobře organizované podnikatele hudby, kteří hledají děti na tyto výpravy. Největší zisky z toho pak mají oni a ne děti, které jsou v některých případech nuceny k prostituci a žebrotě.^[103] Pravděpodobně mohlo dojít k takovýmto nepravostem, nemůžeme ale z jediné zprávy učinit konečný závěr. I když podobné stanovisko zastává již zmíněný kritik B. Gebauer. Podle Jiřího Kleňhy je ale jeho kritika značně demagogická a zkreslující.^[104]

Několik lidí z libčanské farnosti se nechalo zlákat těmito šumaři a odešlo s nimi do ciziny. Z matrik bohužel nemůžeme vyčíst, kolik lidí odešlo, kolik z nich se po určité době vrátilo zpět nebo kolik lidí zůstalo usazeno v jiných zemích. Jistého úspěchu dosáhl Václav Hlaváček z Těchlovic, kterému se dokonce podařilo

---

[99] Josef MICHALIČKA – Jan KINSKÝ, *Nechanice a okolí v historii a dnes*. Nechanice 1983, s. 40.

[100] J. KLEŇHA, *Harfenictví*, s. 67.

[101] Tamtéž, s. 50.

[102] SOkA HK, FÚ Libčany, inv. č. 396, kart. č. 72, Chudinství, podpory, prohlášení, vysvědčení chudoby, péče o děti 1787–1945.

[103] Tamtéž.

[104] J. KLEŇHA, *Harfenictví*, s. 50.

založit vlastní dámskou kapelu.^[105] Výpravy do ciziny se ne vždy těšily oblibě úřadů, a proto se museli hudebníci v některých případech potýkat s problémem získat cestovní doklad. V Těchlovicích se traduje historka o podnikavém muži, který poskytoval falešné doklady. V lese u Těchlovic si zřídil jakousi „kancelář“, kde „doslova ‚na pařezu‘ vlastnoručně neuměle vyrobeným razítkem ověřoval nevyplněné cestovní pasy, které byly získávány prostřednictvím podplaceného státního úředníka“.^[106]

Při těchto cestách docházelo i k četným sňatkům a k početí dětí. Dokazují to záznamy v matrikách. Podle matrik narození přišlo při těchto výpravách na svět sedm dětí. Jedna dcera se narodila v uherské části monarchie, ve Sklabíně (dnešní okres Martin).^[107] Ostatní ženy pak porodily v Rusku a v Číně. Vesměs jsou všechny případy situovány do oblasti jihovýchodní Sibíře a severovýchodní Číny. Konkrétně se jednalo o zabajkalskou oblast (Stretensk, Čita), amurský kraj (Blagoveščensk, Zejský Sklad [?]), Port Arthur na Liaotungském poloostrově. Po těchto krajích se potulovali v době Rusko-japonské války a těsně po ní. Jisté se tak museli potýkat s jistými problémy, nehledě na dopravní možnosti v této části kontinentu. Farář zapisoval do libčanských matrik datum a místo narození a následně křtu. Protože všechny děti, kromě jednoho, byly pokřtěny ve zdejší farnosti, můžeme si udělat jistou představu o tom, za jakou dobu se mohli dostat zpátky do rodné vsi, kde nechali svoje děti pokřtít místním farářem. Získané údaje mohou být dosti zkreslující, neboť nevíme, zda se vydali na zpáteční cestu hned po narození dítěte a zda jeli přímou cestou. Ale k vytvoření určité představy tato fakta postačí. Například dcera hudebníka ze Lhoty pod Libčany se narodila 10. června 1902 v Port Arthuru, který se nachází na území Číny na Liaotungském poloostrově.^[108] Vzdušnou čarou je toto město vzdáleno od Libčan 7 770 kilometrů. Do nechanického kraje se dostali nejpozději 24. září, kdy nechali svoji dcerku pokřtít zdejším kaplanem.^[109] Cesta jim tak trvala něco přes tři měsíce. Pokud bychom vycházeli z hypotézy, že vyšli z Port Arthuru 11. června a do libčanské farnosti se dostali 23. září, museli průměrně denně ujet/ujít alespoň 73 kilometrů. K dispozici měli dosud ještě ne zcela dostavěnou Transibiřskou magistrálu a Čínsko–dálkovýchodní dráhu. Stejnou dobu potřebovali také rodiče chlapečka, který se narodil na Sibíři ve Stretensku.^[110]

---

[105] Vlastimil MÁLEK, *Dějiny obce Těchlovice na Královéhradecku (od nejstarších dob do roku 2000)*. Těchlovice 2001, s. 71.

[106] Tamtéž.

[107] Jedná se o manželský pár, který byl již zmíněn v podkapitole o sociálním původu snoubenců. V roce 1901 si dvě sestry z rolnické rodiny vzaly dva bratry-hudebníky.

[108] Dvojměstí Lü-ta v Liaoningu tvoří Ta-lien (Dairen) a Lü-šun (Port Arthur).

[109] SOka HK, Druhopsy matrik – Libčany, inv. č. 4 008, kn. č. 4 008, Matrika narozených, oddaných a zemřelých 1902.

[110] SOka HK, Druhopsy matrik – Libčany, inv. č. 4 017, kn. č. 4 017, Matrika narozených,

Farář ale informuje i o uzavření sňatků jejich rodičů. Z toho si můžeme udělat představu o tom, kam se tito potulní hudebníci vydávali. Podívejme se na životní osudy alespoň dvou rodin; nejprve na život rodičů výše zmíněné holčičky, která přišla na svět v Číně. Její otec Jan ze Lhoty pod Libčany se oženil se svojí vyvolenou Marií, dcerou sedláře z Radíkovic, v listopadu 1897 v Revalu (dnešní Talin v Estonsku). Zda po svatbě pokračovali ve výpravách, či se po nějakém čase vrátili zpět do rodné země, nevíme. Podle narození dcerky ale máme jistotu, že se v roce 1902 nacházeli v Číně, odkud se následně vrátili zpátky do vlasti.^[111]

Jako druhý příklad byl vybrán osud rodiny hudebníka Josefa Marka z Radíkovic, který se roku 1906 oženil s o dva roky starší dcerou dělníka z Těchlovic. Svatba se opět konala mimo území Čech – tentokrát v Charbině v Mandžusku. Tři roky po svatbě se jim narodila dcerka v Blagověščensku v amurském kraji na Sibiři. Ve svém potulování pravděpodobně pokračovali dále, neboť se jim o dva roky později narodilo další dítě, tentokrát ve Stretensku na Sibiři. Teprve až po narození tohoto syna se rozhodli vydat zpátky do Čech. Po návratu do Radíkovic nechali obě děti pokřtít. Syna si ale moc dlouho neužili, neboť jim necelý rok po narození zemřel na božec.^[112]

Z matričních záznamů si tak můžeme udělat jistou představu, do jakých oblastí a v jaké době nejčastěji jezdili. Velice oblíbené bylo východní Rusko a severovýchodní Čína, kam se vypravovali na začátku 20. století, tedy v době rozkvětu tohoto fenoménu.

6 Závěr

Studie se zabývá dějinami farnosti Libčany v letech 1785–1914 jak z hlediska historicko-demografického, tak i kulturně-historického. Výzkum, který byl založený na anonymní excerpci katolických matrik, prokázal, že studium matrik neztrácí na významu pro pochopení doby a vnímání doby, resp. demografického režimu a jeho proměn v 19. století. Bohužel ale vinou značné časové náročnosti zpracování dat z církevních matrik není tento pramen využíván tolik, jak by si jistě zasloužil.

Populační vývoj libčanské farnosti se výrazněji neodlišoval od situace, jak ji známe za úhrn českých zemí. Přesto se v některých případech hodnoty zjištěné ve zdejší farnosti od celozemského průměru odlišovaly. Například hrubá míra sňatečnosti převyšovala celozemské hodnoty ve 40.–60. letech 19. století o více než 2 promile. Zřejmě to souviselo s tím, že uzavírání sňatků bylo ovlivněno

---

oddaných a zemřelých 1911. Stretensk je od Libčan vzdálený vzdušnou čarou 6 494 kilometrů. Průměrně tak museli denně ujet asi 76 kilometrů.

[111] Tamtéž, inv. č. 4 008, kn. č. 4 008, Matrika narozených, oddaných a zemřelých 1902.

[112] Tamtéž, inv. č. 4 017, kn. č. 4 017, Matrika narozených, oddaných a zemřelých 1911; Tamtéž, inv. č. 4 183, kn. č. 4 183, Matrika zemřelých 1912.

mimo jiné faktory, které výrazně podmínily možnosti uzavřít sňatek právě ve studované farnosti. V Libčanech se počet uzavřených sňatků zvyšoval a vrcholu dosáhl v 60. letech, pak začal klesat. Velký nárůst sňatků v těchto letech by mohl být vysvětlen např. vyšším počtem narozených dětí ve 40. a 50. letech. Věku na vdávání/ženění pak dosáhly právě v 60. a 70. letech. Naopak následný pokles souvisí pravděpodobně s odchodem mladých lidí za prací.

Nejčastěji uzavírali sňatek dva svobodní snoubenci. Počty sňatků ovdovělých osob se většinou zvyšovaly po krizových obdobích spojených např. s válkami nebo epidemiemi; přitom větší šanci na uzavření druhého sňatku měli muži než ženy. Průměrný sňatkový věk u svobodných snoubenců se pohyboval po celé sledované období na poměrně nízkých hodnotách. Ženy se v průměru vdávaly ve 24 letech a muži se ženili kolem 27 let. Nejnižší věk ženichů i nevěst byl na přelomu 18. a 19. století, kdy ženy vstupovaly poprvé do manželství ve 22 letech a muži ve 25 letech.

Při studiu sociální mobility snoubenců bylo zjištěno, že skupiny rolníků, chalupníků, ale i dělníků byly poměrně uzavřené a že v rámci těchto skupin docházelo nejčastěji k uzavření sociálně rovnocenných sňatků. Na druhou stranu byly velice hojné sňatky, při kterých si mladý člověk zvolil nevěstu/ženicha z chalupnické rodiny.

Výběr měsíce k uzavření sňatku byl velice úzce propojen s církevními předpisy; u venkovského obyvatelstva byl navíc ovlivněn zemědělskými pracemi. Nejčastěji tak docházelo ke sňatkům v únoru a listopadu.

Zdejší lidé měli v 1. polovině 19. století pravděpodobně velice příhodné podmínky pro uzavírání sňatků, což dokázaly nadprůměrné hodnoty. Libčany tak potvrdily skutečnost, že zemědělsky orientované oblasti zvyšovaly celozemský průměr počtu uzavřených sňatků.

PŘÍLOHA Č. 1. PŮVOD CIZÍCH SNOUBENCŮ VE FARNOSTI LIBČANY V LETECH
1860–1869 A 1895–1904 PODLE MATRIKY ODDANÝCH

Obec	Okres	Km	1860–1869		1895–1904		Celkem		Úhrn
			M	Ž	M	Ž	M	Ž	
Albrechtice nad Orlicí	RK	27	–	–	–	1	–	1	1
Babice	HK	8	1	1	–	–	1	1	2
Benátky	HK	14	2	–	–	–	2	–	2
Beřuničky (část Běrunice)	NB	26	1	–	–	–	1	–	1
Bohárna (Boharyně)	HK	5	6	1	1	2	7	3	10
Březhrad (část HK)	HK	7	–	–	3	–	3	–	3
Budín (část Boharyně)	HK	7	–	1	–	–	–	1	1
Bukovina nad Labem	PU	12	–	–	1	1	1	1	2
Bydžovská Lhota	HK	11	1	–	–	2	1	2	3
Bystřec	UO	66	1	–	–	–	1	–	1
Býšť	PU	17	–	–	3	–	3	–	3
Cidlina	JC	42	–	–	1	–	1	–	1
Čanovice	KD	122	–	–	1	–	1	–	1
Častolovice	RK	36	1	–	–	–	1	–	1
Čelákovice	PY	68	–	–	1	–	1	–	1
Čeperka	PU	9	2	1	–	–	2	1	3
Černilov	HK	18	1	–	–	–	1	–	1
Červená Třemešná	JC	24	1	–	–	–	1	–	1
Čistěves	HK	11	1	–	–	–	1	–	1
Dědek	PU	14	1	–	–	–	1	–	1
Dobrá Voda u Hořic	JC	19	1	–	–	–	1	–	1
Dobřenice	HK	6	3	2	–	–	3	2	5
Dohalice	HK	11	–	–	1	–	1	–	1
Dolany	PU	9	3	–	2	1	5	1	6
Dolní Dolce	NA	22	–	–	–	1	–	1	1
Dolní Přím	HK	5	1	–	1	1	2	1	3
Doubravice (část Pardubic)	PU	14	–	–	1	–	1	–	1
Dražičky	TA	118	–	–	1	–	1	–	1
Držkov	JN	62	–	1	–	–	–	1	1
Dřiteč	PU	13	–	–	–	1	–	1	1
Dub	HK	13	–	–	1	–	1	–	1
Dubenec	TU	22	2	–	–	–	2	–	2
Dvůr Králové nad Labem	TU	28	–	–	1	–	1	–	1

Obec	Okres	Km	1860-1869		1895-1904		Celkem		Úhrn
			M	Ž	M	Ž	M	Ž	
Farářství (část HK)	HK	8	-	-	1	-	1	-	1
Habřina	HK	18	-	1	-	-	-	1	1
Holice	PU	25	2	-	-	-	2	-	2
Homyle	HK	4	3	2	4	-	7	2	9
Horní Černůtky	HK	14	1	-	-	-	1	-	1
Horní Město	BR	113	-	-	1	-	1	-	1
Horní Příim	HK	5	2	-	2	1	4	1	5
Horní Rochlice (Rochlice)	LI	78	-	1	-	-	-	1	1
Horní Tříč	SM	57	1	-	-	-	1	-	1
Hoříněves	HK	14	2	-	-	-	2	-	2
Hrabačov	SM	50	-	1	-	-	-	1	1
Hradec Králové	HK	10	1	-	-	-	1	-	1
Hrádek	HK	3	2	1	2	-	4	1	5
Hrdlořezy	MB	65	1	-	-	-	1	-	1
Hřmenín	JC	42	-	-	2	-	2	-	2
Humburky	HK	14	-	3	-	-	-	3	3
Hustířany	NA	20	1	-	-	-	1	-	1
Charbuzice (část Stěžer)	HK	5	2	-	-	-	2	-	2
Chlumec n. C.	HK	17	1	-	1	1	2	1	3
Chudeřice	HK	11	-	1	-	-	-	1	1
Chudonice (část Nového Bydžova)	HK	15	-	-	2	-	2	-	2
Chýšť	PU	13	-	1	1	-	1	1	2
Jablonec nad Jizerou	SM	60	1	-	-	-	1	-	1
Jablonec nad Nisou	JN	70	-	-	-	1	-	1	1
Jičín	JC	37	-	-	-	1	-	1	1
Jilemnice	SM	48	2	-	-	-	2	-	2
Josefov	NA	24	-	-	2	-	2	-	2
Káranice	HK	11	2	1	1	1	3	2	5
Kasalice	PU	10	-	-	2	-	2	-	2
Kasaličky (část Kasalic)	PU	10	1	-	-	-	1	-	1
Kladno	KD	114	-	-	1	-	1	-	1
Kladruby	HK	17	-	-	-	1	-	1	1
Klenice (část Stračova)	HK	14	-	-	1	-	1	-	1
Kluky (část HK)	HK	12	-	-	1	-	1	-	1
Kocbeře	TU	32	1	-	-	-	1	-	1

Obec	Okres	Km	1860–1869		1895–1904		Celkem		Úhrn
			M	Ž	M	Ž	M	Ž	
Kosmonosy	MB	61	1	–	–	–	1	–	1
Krásnice	HK	6	2	–	–	1	2	1	3
Kratonohy	HK	7	6	2	10	–	16	2	18
Křičeň	PU	10	1	1	1	–	2	1	3
Křivice	RK	30	–	–	1	–	1	–	1
Kukleny (část HK)	HK	7	2	1	3	–	5	1	6
Kunčice	HK	5	2	–	5	–	7	–	7
Lázně Bohdaneč	PU	13	–	–	1	1	1	1	2
Leškovice	HB	49	–	–	1	1	1	1	2
Lhotka (část Lanžova)	TU	21	–	1	–	–	–	1	1
Libišany	PU	6	4	1	2	1	6	2	8
Libštát	SM	45	1	–	–	–	1	–	1
Lišice	HK	21	–	–	1	–	1	–	1
Lodín	HK	11	1	–	2	1	3	1	4
Lohenice	PU	18	–	1	–	–	–	1	1
Loket	BN	72	1	–	–	–	1	–	1
Loučná Hora (část Smidarb)	HK	18	–	–	1	–	1	–	1
Lubno	HK	6	4	1	–	–	4	1	5
Lukavice	RK	43	–	–	–	1	–	1	1
Lukovna	PU	16	–	–	1	–	1	–	1
Lužce nad Cidlinou	HK	20	1	–	–	–	1	–	1
Malé Kosice (Kosičky)	HK	10	1	1	–	1	1	2	3
Malé Vykleky	PU	14	–	–	1	–	1	–	1
Malšovice (část HK)	HK	12	–	–	1	–	1	–	1
Malý Barchov (Barchůvek)	HK	11	1	–	–	–	1	–	1
Martinice v Krkonoších	SM	41	1	–	–	–	1	–	1
Máslojedy	HK	13	1	–	1	–	2	–	2
Měník	HK	12	3	1	2	–	5	1	6
Michnovka	HK	8	–	–	2	–	2	–	2
Mlékosrby	HK	14	1	–	1	–	2	–	2
Mžany	HK	12	1	–	–	–	1	–	1
Náchod	NA	42	–	–	1	–	1	–	1
Neděliště	HK	12	2	–	–	–	2	–	2
Nechanice	HK	7	6	4	2	–	8	4	12
Nepolisy	HK	17	–	–	1	–	1	–	1

Obec	Okres	Km	1860–1869		1895–1904		Celkem		Úhrn
			M	Ž	M	Ž	M	Ž	
Neratov	PU	13	–	–	1	–	1	–	1
Nová Ves nad Popelkou	SM	42	–	–	1	–	1	–	1
Nová Ves u Chotěboře	HB	49	–	–	1	–	1	–	1
Nový Bydžov	HK	15	1	–	1	–	2	–	2
Nový Hradec Králové (část HK)	HK	12	1	–	–	–	1	–	1
Nový Přím	HK	4	1	–	1	–	2	–	2
Obědovice	HK	9	3	–	2	2	5	2	7
Ohnišťany	HK	20	–	1	–	–	–	1	1
Opatovice nad Labem	PU	9	3	–	2	1	5	1	6
Pardubice	PU	18	–	–	1	–	1	–	1
Pekla (část Cerekvice nad Loučnou)	SY	48	–	–	1	–	1	–	1
Petrovičky	JC	13	1	–	–	–	1	–	1
Plačice (část HK)	HK	6	3	1	4	1	7	2	9
Plch	PU	7	1	1	1	1	2	2	4
Podolíby	HK	14	1	–	–	–	1	–	1
Podůlšany	PU	8	1	1	1	–	2	1	3
Pohřebačka	PU	7	–	1	–	–	–	1	1
Polizy	HK	5	–	–	–	2	–	2	2
Popkovice	PU	19	–	–	–	1	–	1	1
Popovice (část Třesovic)	HK	7	–	–	1	–	1	–	1
Postupice	BN	83	1	–	–	–	1	–	1
Praha	A	92	1	–	–	–	1	–	1
Praskačka	HK	4	4	1	8	3	12	4	16
Pravy	PU	8	–	1	–	–	–	1	1
Pražské Předměstí (část HK)	HK	9	–	–	1	–	1	–	1
Probluz	HK	6	3	–	3	–	6	–	6
Předměřice nad Labem	HK	11	2	–	1	–	3	–	3
Puchlovice	HK	5	4	3	4	4	8	7	15
Rašín	JC	16	1	–	–	–	1	–	1
Rodov (část Smiřic)	HK	16	1	–	–	–	1	–	1
Rohovládova Bělá	PU	11	4	–	3	–	7	–	7
Rohoznice	PU	7	–	2	2	–	2	2	4
Rosnice (část Všestár)	HK	8	2	–	2	–	4	–	4
Roudnička (část HK)	HK	10	1	–	–	–	1	–	1

Obec	Okres	Km	1860–1869		1895–1904		Celkem		Úhrn
			M	Ž	M	Ž	M	Ž	
Rozběřice (část Všeštar)	HK	9	2	–	–	–	2	–	2
Rožnov	NA	20	1	–	–	–	1	–	1
Rusek (část HK)	HK	14	–	1	–	–	–	1	1
Rybitví	PU	15	–	–	1	3	1	3	4
Rychnov u Jablonce nad Nisou	JN	67	2	–	–	–	2	–	2
Řehoty (část Králík)	HK	13	–	–	1	–	1	–	1
Sedlice (část Praskačky)	HK	5	2	–	5	1	7	1	8
Semily	SM	52	–	–	1	–	1	–	1
Semonice (část Jaroměře)	NA	21	–	–	1	–	1	–	1
Sendražice	HK	13	–	–	2	–	2	–	2
Skoranov (část Třemošnice)	CR	35	–	–	–	1	–	1	1
Skřivany	HK	16	1	–	–	–	1	–	1
Slavný (část Suchého Dolu)	NA	57	–	–	1	–	1	–	1
Sloupno	HK	16	–	1	–	1	–	2	2
Sobětuš (část Nechanic)	HK	7	3	–	–	–	3	–	3
Solnice	RK	39	1	–	–	–	1	–	1
Sopřeč	PU	15	2	–	1	1	3	1	4
Srch	PU	13	1	–	–	–	1	–	1
Stará Voda	HK	13	–	–	1	–	1	–	1
Staré Nechanice (část Nechanic)	HK	8	1	1	1	–	2	1	3
Staré Ždánice	PU	8	2	1	2	4	4	5	9
Starý Bydžov	HK	19	–	–	1	–	1	–	1
Stěžery	HK	5	6	3	12	1	18	4	22
Stěžírky (část Stěžer)	HK	5	1	1	1	–	2	1	3
Stračov	HK	13	1	–	1	1	2	1	3
Střezetice	HK	8	1	–	2	–	3	–	3
Stříbro	TC	199	1	–	–	–	1	–	1
Suchá (část Nechanic)	HK	10	1	–	–	–	1	–	1
Svítkov (část Pardubic)	PU	18	–	–	1	–	1	–	1
Svobodné Dvory (část HK)	HK	7	6	1	2	2	8	3	11
Svojanov (část Borušova)	SY	81	–	–	1	–	1	–	1
Sylvárův Újezd (část Ostroměře)	JC	21	1	–	–	–	1	–	1
Syrovátka	HK	5	–	–	1	1	1	1	2
Šténkov (část Třebechovic pod Orebem)	HK	22	–	–	1	–	1	–	1

Obec	Okres	Km	1860–1869		1895–1904		Celkem		Úhrn
			M	Ž	M	Ž	M	Ž	
Tábor	TA	115	–	–	–	1	–	1	1
Tajná (část Stránky)	ME	76	–	1	–	–	–	1	1
Tatobity	SM	52	–	–	–	1	–	1	1
Trávník	HK	4	3	1	3	1	6	2	8
Trnava	HK	6	3	1	–	2	3	3	6
Trnov	RK	34	–	–	–	1	–	1	1
Trubějov	NA	40	1	–	–	–	1	–	1
Třesovice	HK	8	–	1	–	1	–	2	2
Újezd u Chocně	UO	38	–	1	–	–	–	1	1
Věkoše (část HK)	HK	11	–	–	2	–	2	–	2
Velká Skalice	KH	56	–	–	1	–	1	–	1
Velké Březno (Gross Priczen)	UL	122	1	–	–	–	1	–	1
Velké Jesenice	NA	31	1	–	–	–	1	–	1
Velké Kosice (Kosice)	HK	11	1	–	2	1	3	1	4
Velké Petrovice (Petrovice)	HK	13	–	1	1	–	1	1	2
Velký Barchov (Barchov)	HK	9	4	3	–	–	4	3	7
Velký Vřeštův	TU	19	–	–	1	–	1	–	1
Vlčkovice	HK	4	3	2	2	–	5	2	7
Vlkov	NA	20	–	–	–	1	–	1	1
Vojslavice	PE	74	–	–	1	–	1	–	1
Volárna	KO	34	–	1	–	–	–	1	1
Voleč	PU	12	1	–	–	1	1	1	2
Volice	JC	26	–	2	–	–	–	2	2
Vosice (Osice)	HK	5	3	1	2	1	5	2	7
Vosičky (Osičky)	HK	5	3	–	5	1	8	1	9
Vrchovnice	HK	15	–	–	1	–	1	–	1
Všestary	HK	9	1	–	–	–	1	–	1
Vysoká nad Labem	HK	10	2	–	–	–	2	–	2
Vyšehněvice	PU	13	1	–	–	–	1	–	1
Zdechovice	HK	10	2	–	–	–	2	–	2
Zdobín	TU	25	1	–	–	–	1	–	1
Žamberk	UO	57	–	–	–	1	–	1	1
Žďár nad Orlicí	RK	28	1	–	–	–	1	–	1
Žehuň	KO	30	–	–	1	–	1	–	1
Živanice	PU	15	2	–	–	–	2	–	2

Obec	Okres	Km	1860–1869		1895–1904		Celkem		Úhrn
			M	Ž	M	Ž	M	Ž	
Žiželeves (část Hoříněvsi)	HK	16	1	–	–	–	1	–	1
Žižkovec (část Praskačky)	HK	5	–	–	–	1	–	1	1
Žlunice	JC	25	–	–	1	–	1	–	1
Ústí stolice Oravské	Slovensko	300	–	1	–	–	–	1	1
Videň	Rakousko	226	–	–	1	1	1	1	2
Neurčitelné	x	x	4	–	5	1	9	1	10
CELKEM	x	x	213	70	195	70	408	140	548

Zkratky okresů: A (Praha), BN (Benešov), BR (Bruntál), CL (Česká Lípa), CR (Chrudim), HB (Havlíčkův Brod), HK (Hradec Králové), JC (Jičín), JI (Jihlava), JN (Jablonec nad Nisou), KD (Kladno), KH (Kutná Hora), KI (Karviná), KO (Kolín), LI (Liberec), MB (Mladá Boleslav), ME (Mělník), NA (Náchod), NB (Nymburk), OC (Olomouc), PE (Pelhřimov), PU (Pardubice), RK (Rychnov nad Kněžnou), RO (Rokycany), SM (Semily), SY (Svitavy), TA (Tábor), TC (Tachov), TU (Trutnov), UH (Uherské Hradiště), UL (Ústí nad Labem), UO (Ústí nad Orlicí)

OBR. Č. 1. UKÁZKA Z MATRIKY ODDANÝCH (ROK 1843, OBEC URBANICE)

Jahr	Matrik-Nr.	Brautigam				Braut				Verstand	
		Namen		Religion	Stand	Namen		Religion	Stand	Namen	Stand
1843	11	<i>Josephine</i>				<i>Barbara</i>				<i>Agnes</i>	
1843	12	<i>Anna</i>				<i>Anna</i>				<i>Josephine</i>	
1843	13	<i>Anna</i>				<i>Josephine</i>				<i>Josephine</i>	
1843	14	<i>Anna</i>				<i>Josephine</i>				<i>Josephine</i>	
1843	15	<i>Anna</i>				<i>Josephine</i>				<i>Josephine</i>	

OBR. Č. 2. UKÁZKA Z KNIHY
OHLÁŠEK SNOUBENCŮ (ROK 1864)

OBR. Č. 3. UZAVŘENÍ SŇATKU
NA ZAČÁTKU 20. STOLETÍ
(VÝCHODNÍ ČECHY)

SUMMARY

The development of nuptiality in the parish of Libčany in the „long“ 19th century (1785–1914)

The present study describes the history of the parish of Libčany in the years 1785–1914 from the perspective of historical demography and cultural history. The research was based on anonymous aggregative excerption of Catholic parish registers. It proved that the study of parish registers remains valuable for better understanding of the period, or else, for the demographic regime of the nineteenth

century and it changes. Unfortunately, due to the fact that the processing of the data from parish registers is highly time-consuming, this source has not been exploited to the degree it deserves.

The parish Libčany was formed by eleven villages of varying size. These are located in a fertile region with developed agricultural production. Their inhabitants worked mostly in agriculture supplemented by handicraft industry and trade.

The demographic development of the parish of Libčany did not diverge markedly from the general pattern in the Czech Lands. However, in some aspects the figures from Libčany diverge from the average. For example the gross nuptiality in the 1840s to 1960s exceeded the land-wide average of by more than 2 per mil. This was probably due to the fact that there were some reasons why people preferred to get married precisely in the studied parish. The number of marriages contracted here had been rising constantly in this period and culminated in the 1860s; then it decreased. The greater number of children born in the 1840s–1850s can explain the great increase, among other causes. These reached marriageable age precisely in the 1860s and 1870s. On the other hand the subsequent decrease was probably caused by the work migration of young people.

Most often when the marriage was contracted, both the groom and the bride were single, not widowed. The number of marriages contracted by widowed persons usually increased after periods of crisis, for example wars or epidemics; greater chance for contracting another marriage had men than women. An average age of marriage in case of first marriages was throughout the whole period under study relatively low. Women married in average at 24 years and men at 27 years. The lowest age at marriage of brides as well as grooms was at the turn of the eighteenth century, when women entered marriage for the first time at 22 years of age and men at 25 years.

For the study of social mobility connected to marriage was ascertained that the communities of peasants, small farmers and also workers were relatively closed and within these communities socially marriages were contracted most often. On the other hand, there were abundant cases of marriages when one of the partners chose bride/groom from the family of small farmers.

The choice of the month of wedding was closely related to the religious directives; besides, in the case of farmers the timing was influenced by agricultural works. Most usual were weddings taking place in February and November.

Local inhabitants probably had in the first half of the nineteenth century especially opportune conditions for contracting marriages, as is being proved by above-average figures. Therefore, the case of Libčany confirmed the fact that the agricultural regions increased the land-wide average of nuptiality.

SOCIÁLNÍ A REGIONÁLNÍ PŮVOD ŘEHOLNIC V 19. A PRVNÍ POLOVINĚ 20. STOLETÍ NA PŘÍKLADU TŘÍ KONGREGACÍ ŠKOLSKÝCH SESTER

Dana Jakšičová

Social and regional origin of nuns in the nineteenth and in the first half of the twentieth century on the example of three congregations of school sisters

ABSTRACT: The article dedicates to the results of prosopographic study realized on the example of three female conventual congregations for the second half of the nineteenth and the first half of the twentieth century. Specifically, the research aimed to ascertain the if the geographical spreading of the institute corresponded to the influx of new members of the congregations, as well as from which social strata the nuns came and at what age they entered the congregations.

Historická demografie, 2010, 34:2:176–196

KEY WORDS: prosopography, conventual congregations

CONTACT: PhDr. Dana Jakšičová, Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity, Branišovská 31a, 370 05 České Budějovice; e-mail: gelma@email.cz

Každý řeholní institut a v jeho rámci každá jednotlivá komunita tvoří uzavřenou sociální skupinu se zřetelně vymezenou kolektivní identitou a s pevně stanovenou formací členů. Prosopografický rozbor se zde přímo nabízí, neboť na jeho základě je možné vysledovat cenné poznatky hned v několika oblastech. Předmětem níže uvedené analýzy jsou příslušnice tří řeholních kongregací,^[1] které působily

[1] Řeholní kongregace vznikaly ve velkém množství zejména od začátku 19. do začátku 20. století. Jednalo se o činná řeholní společenství, zaměřená charitativně, pedagogicky či misijně a reagující na aktuální potřeby společnosti a církve daného období. Na rozdíl od středověkých řádů se v kongregacích skládaly pouze jednoduché sliby a byly zmírněny předpisy o klauzuru tak, aby se daly skloubit s aktivní činností. Po Evropě i mimo ni bylo v této době založeno několik set řeholních kongregací, především ženských. Proces jejich vzniku byl většinou velmi podobný schématu, které popsal Leonard Holtz: „Eine junge Frau weiht sich der Kindererziehung, der Krankenpflege oder Armenfürsorge, spontan oder auf Anraten eines Priesters. Ihr Beispiel zündet, es finden sich Gefährtinnen. Die zuständige Herrschaft und der Pfarrer helfen oder legen Hindernisse in den Weg. Ein Seelenführer im Hintergrund gibt Ermutigung und Anleitung. Die kleine Gruppe wächst und sucht ein entsprechendes Haus. Der Bischof mischt sich ein. Um seine Zustimmung zu erhalten, braucht man Satzungen, Tracht, verantwortliche Obere, einen Namen, einen Schutzpatron, ein Noviziat. Wenn es soweit ist, kann die päpstliche Bestätigung und die Anerkennung durch die Regierung erbeten werden. Eine neue Kongregation ist entstanden.“ Leonard HOLTZ, *Geschichte des christlichen Ordenslebens*. Zürich – Einsiedeln – Köln 1986, s. 272. Ze starších přehledových prací, které umožňují orientaci v problematice a zároveň ukazují její rozsah a spletnost, je třeba uvést alespoň dvě: Max HEIMBUCHER, *Die Orden und Kongregationen der katholischen Kirche*.

v českých zemích pod názvem školské sestry. Školské sestry de Notre Dame, lidově zvané notredamky,^[2] působili v Čechách a později i na Moravě od roku 1853. Do roku 1950 založily postupně na našem území domy ve sto třiceti obcích a staly se spolu s boromejkami nejrozšířenější českou kongregací. Chudé školské sestry Naší Paní vznikly v Bavorsku roku 1833 a na naše území se dostaly z pruského Slezska, odkud byly vypovězeny za Bismarckova kulturního boje.^[3] Jednalo se o převážně německé společenství, z deseti domů, které zde před druhou světovou válkou založily, se osm nacházelo v rakouském Slezsku a dva na jižní Moravě. Přestože tato kongregace byla v celosvětovém měřítku jednou z největších, v českých zemích se příliš nerozšířila. Česká větev školských sester svatého Františka byla založena roku 1888 ve Slatiňanech u Chrudimi a poměrně rychle zahájila činnost na různých místech především východních a středních Čech. Sestavené přehledy dostupných informací o jednotlivých sestrách na vybraných působištích těchto tří kongregací, doplněné o některé další prameny (zejména kronikářské záznamy a úřední korespondenci), vypovídají o sociálním původu řeholnic a jejich rodišti, o více či méně problémovém soužití příslušnic různých národností v rámci uzavřeného společenství, o úrovni vzdělání sester a o tom, zda skutečně pracovaly ve svém oboru, a nakonec i o velikosti, složení a stabilitě komunit.

Získání většího množství dat je možné díky knihám stručných životopisů členů, jež byly pod různými názvy vedeny ve většině kongregací i ve starých řádech.^[4] Tyto knihy jsou dochovány u všech tří jmenovaných kongregací. Zcela kompletní je mají školské sestry de Notre Dame pod názvem *Nástiny* v archivu generalátu

---

I.–II., Paderborn 1933–1934; Alfons ŽÁK, *Oesterreichisches Klosterbuch. Statistik der Orden und Kongregationen der katholischen Kirche in Oesterreich*. Wien 1911. Přehled řeholních institutů činných v České republice v polovině devadesátých let 20. století podává příručka Miriam HRUDNÍKOVÁ (ed.), *Řeholní život v českých zemích. Řeholní řády a kongregace, sekulární instituty a společnosti apoštolského života v České republice*. Kostelní Vydří 1997.

[2] Do roku 1968 používaly notredamky název chudé školské sestry a jejich označení bylo totožné s Kongregací Chudých školských sester Naší Paní.

[3] Před přestěhováním mateřince slezské provincie chudých školských sester z Vratislavi do Bílé Vody u Javorníka roku 1876 již existovaly na samé hranici pozdějšího Československa, tehdy ještě na území vratislavské diecéze, jejich dva malé filiální domy v Javorníku a Zlatých Horách, oba založené vratislavským biskupem.

[4] Rozbor podobné knihy vedené ve druhé polovině 17. a počátkem 18. století v klášteře doksanských premonstrátek provedla Hedvika Kuchařová: Hedvika KUCHAROVÁ, *Klášteř premonstrátek v Doksanech v 2. polovině 17. a na začátku 18. století v zrcadle rukopisu XVI G 6 z Národní knihovny v Praze*. In Ivana ČORNEJOVÁ aj., *Locus pietatis et vitae*. Sborník z konference konané v Hejnicích ve dnech 13.–15. září 2007. Praha 2008, s. 189–202. Záznam byl zpravidla pořízen při vstupu do noviciátu a u každé sestry v průběhu jejího života doplňován. Zapisovala se zpravidla jména rodičů, místo narození, zaměstnání otce, absolvované školy, datum vstupu do kandidatury, noviciátu a skládání slibů, činnost sestry na jednotlivých působištích a nakonec datum, místo a příčina úmrtí, případně datum a důvod propuštění či vystoupení z kongregace. Ne vždy ovšem obsahují záznamy všechny tyto informace.

v Hradci Králové^[5] a školské františkánky pod názvem *Seznamy sester* v provinciálním domě v Praze–Břevnově.^[6] Pro chudé školské sestry Naší Paní jsou informace neúplné a jen částečně se zachovaly v provinciálních archivech československé a pruské provincie ve Slavkově u Brna a v Berlíně.^[7]

Sonda byla provedena celkem v sedmnácti řeholních domech, jejichž výběr nebyl náhodný a snažil se podchytit různé typy působišť co do druhu pedagogické činnosti, velikosti, regionu i časového období, řídil se však též dostupností informací. S ohledem na rozdílné početní zastoupení členek i působišť sledovaných institutů v českých zemích byly vybrány tři domy chudých školských sester (Slavkov u Brna, Velké Heraltice, Zlaté Hory),^[8] pět domů školských františkánek (Slatiňany, Koclířov, Chrudim, Polička, Opařany)^[9] a devět domů sester notreda-

---

[5] Archiv Kongregace Školských sester de Notre Dame (dále AKŠS) Hradec Králové, *Nástiny*, I.–IV., nesign.

[6] Archiv Kongregace Školských sester sv. Františka (dále AKŠS OSF) Praha–Břevnov, *Seznamy sester*, I.–IV., nesign.

[7] Archiv Kongregace Chudých školských sester Naší Paní (dále AKCHŠS) Berlin, *Professbuch der Schlesischen Ordensprovinz*, Band I.–II., nesign; AKCHŠS Slavkov u Brna, *Personalien der Schwestern in Weiswasser*, nesign; Tamtéž, *Seznam sester od roku 1929*, nesign; Tamtéž, *Verzeichnis der Konvents-Mitglieder der Filiale Weiswasser*, nesign.

[8] Slavkov u Brna byl po řadu desetiletí jediným působištěm v českém prostředí a pozdějším mateřincem československé provincie, Velké Heraltice a Zlaté Hory zastupují dva z osmi domů na území rakouského (později českého) Slezska a byly zvoleny především pro jejich přijatelnou velikost. Vzhledem k malému počtu filiálek byla většina komunit hodně velká a sestavování přehledů by tudíž bylo velmi náročné. Jména řeholnic na jednotlivých působištích jsou uvedena v tzv. *Schematismech*, které kongregace každý rok vydávala. Tyto Schematismy jsou dostupné v bývalém generálním archivu chudých školských sester v Mnichově. AKCHŠS Mnichov, *Schematismen 1859–1938*, nesign.

[9] Slatiňany byly místem vzniku kongregace a do roku 1925 mateřincem, byť v posledních letech již jen teoretickým, neboť generální představená sídlila při gymnáziu v Praze na Vinohradech. Vzhledem k velmi početné komunitě byla sledována pouze léta od založení domu do přelomu století (1888–1900) a dále prvních deset let po přestěhování mateřince do Prahy a založení ústavu pro mentálně postižené děti ve slatiňanském konventu (1925–1935). Koclířov byl jednou z dlouhodobých středně velkých filiálek patřících přímo kongregaci, zdejší komunita čítala zpravidla mezi deseti a dvaceti členkami. V Chrudimi měly školské františkánky ženský učitelský ústav se cvičnou obecnou školou, při němž působila početná řeholní komunita. Sledovat všechny sestry, které se zde v průběhu let (1894–1940) vystřídaly, by bylo velmi náročné, proto byla soustředěna pozornost pouze na učitelky. Tím se do sondy dostaly řeholnice všech profesí (učitelky, vychovatelky a tzv. domácí sestry), neboť ve Slatiňanech a Koclířově mnoho kvalifikovaných literních učitelek nepůsobilo. Opařany zastupují malé komunity, na nichž byly sestry často zaměstnány na základě smlouvy se zřizovatelem daného pedagogického zařízení (často se jednalo o sirotčince a dětské opatrovny, v tomto případě o pomocnou školu při zemském ústavu pro slabomyslné děti v Opařanech). Dům v Poličce získala kongregace odkazem a sestry zde soukromě vyučovaly ruční práce a cizí jazyky, komunita zde zůstávala dvou až tříčlenná. S výjimkou Opařan se jedná o působiště na území královéhradecké diecéze, jejíž katalogy se jmennými seznamy řeholnic pro

TABULKA 1. ROZŠÍŘENÍ KONGREGACÍ ŠKOLSKÝCH SESTER V ČESKÝCH ZEMÍCH

Rok	Chudé školské sestry Naší Paní		Školské sestry de Notre Dame		Školské sestry sv. Františka	
	počet sester	počet domů	počet sester	počet domů	počet sester	počet domů
1860	4	1	78	12	x	x
1870	6	1	125	19	x	x
1880	111	4	180	28	x	x
1890	135	5	306	52	9	2
1900	124	8	478	72	56	6
1910	160	9	730	92	116	8
1920	177	10	.	.	95	12
1930	183	9	830	110	193	13
1938	203	10	.	108	262	17

. nezjištěno

Pramen: AKCHŠS Mnichov, *Schematismen 1860–1938*; AKŠS Hradec Králové, *Pamětní kniha*, I.–III., nesign.; AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace Školských sester sv. Františka*, I.–II., 1888–1948, nesign.

mek (Hyršov, Český Krumlov, České Budějovice – U sv. Josefa, Nemyšl, Tábor, Klatovy, Bechyně – opatrovna, Bechyně – útulek, Vodňany).^[10] Některá jména se v různých domech opakovala, kompletní či částečné informace byly dohledány

jednotlivé roky jsou snadno dostupné, jména sester opařanské komunity bylo možné dohledat v kronice. Srov. *Catalogus venerabilis cleri saecularis et regularis dioeceseos Reginae–hradecensis pro Anno Domini 1888–1940*; AKŠS OSF Praha–Břevnov, *Kronika filiálky Opařany*, 1925–1956, nesign.

[10] Jedná se o výběr z 38 působišť notredamek na území českobudějovické diecéze (v jejich původních hranicích), kterými se autorka podrobněji zabývala v rigorózní práci. (Srov. Dana JAKŠIČOVÁ, *Dílo důvěry a lásky. Působení Kongregace Školských sester de Notre Dame v českobudějovické diecézi v letech 1853–1948*. Rigorózní práce Historického ústavu Jihočeské univerzity, České Budějovice 2005.) Českobudějovický dům U sv. Josefa je příkladem velkého řeholního domu, kde bylo soustředěno mnoho školských zařízení, od dětské opatrovny po učitelský ústav. Vzhledem k absenci jmenných seznamů pro léta 1917–1929 (diecézní katalogy přestaly od roku 1917 uvádět řeholnice jmenovitě a provinciální seznamy sester podle působišť byly vedeny až od roku 1930) zde byla sledována zvláště dvě období (1871–1916 a 1930–1950). Filiálky Nemyšl a Tábor jsou příkladem starších, relativně brzy zaniklých malých komunit, pro domy v Klatovech, Bechyni, Hyršově a Českém Krumlově se dochovaly kroniky, kde lze dohledat jednak jména pro období 1917–1929, jednak řadu doplňujících údajů, dům ve Vodňanech je pak příkladem později založeného působišť (1930). Jmenné přehledy sestaveny dle: *Catalogus venerabilis cleri saecularis et regularis dioeceseos Bohemo–budvicensis pro Anno Domini 1853–1948*; AKŠS Auerbach, *Hauschronik Hirschau*, 1851–1945, nesign.; Tamtéž, *Chronik der Krumauer Filiale*, 1864–1945, nesign.; AKŠS Č. Budějovice, *Kronika bechyňské opatrovny*, 1889–1949, nesign.; Tamtéž, *Kronika filiálky klatovské*, 1887–1949, nesign.; Tamtéž, *Seznamy sester českobudějovické provincie podle filiálek*, 1930–1978, nesign.

pro 634 notredamky, 212 školských františkánek a 241 chudou školskou sestru. Pro každý konvent byla sestavena tabulka biogramů řeholnic, které se zde v průběhu let vystřídaly (viz příloha). Biogram zachycuje tyto údaje: řeholní jméno a příjmení, název rodné obce, region, v němž se tato obec nacházela, a její velikost, národnost sestry, zaměstnání otce, datum narození a skládání řeholních slibů, funkci, kterou v daném domě vykonávala, v jakém období a kolik let zde pracovala a nakonec následující působiště, na něž byla představenými odvolána. Ne u každého jména se podařilo dohledat všechny údaje, přesto mají tabulky velkou výpovědní hodnotu.

Tématem této studie je prezentace výsledků tří charakteristik, které lze ze sestavených biogramů zkoumat: regionů, odkud řeholnice do kongregací přicházely, sociálního prostředí, v němž vyrostly, a věku dívek při vstupu do kongregace. Je tak možné si udělat představu o tom, nakolik korespondovalo zeměpisné rozšíření každého společenství s přílivem řeholního dorostu, mezi jakými sociálními vrstvami byl odchod dcer do kláštera nejběžnější a v jakém věku se dívky zpravidla rozhodly pro zasvěcený život. K tomu byly využity údaje o lokalizaci rodiště,^[11] otcově zaměstnání, velikosti rodné obce a datech narození a skládání prvních slibů.

Regionální původ řeholnic

K *notredamkám* se v prvních letech (tj. období krátce po roce 1853) hlásilo nejvíce kandidátek z jihozápadních a západních Čech, především z Domažlicka, Klatovska a Plzeňska, tedy z oblastí, kde kongregace vznikla a nejdříve se rozšířila.^[12] Také ostatní regiony korespondovaly s rozšířením společenství. Některé řeholnice první generace pocházely z okolí Hradce Králové, kde byly řeholní domy zakládány již koncem padesátých a v šedesátých letech 19. století. Ve středních Čechách zpočátku dominovaly Příbramsko a Kladensko,^[13] na jihu země německé oblasti Krumlovska a Kaplicka.^[14] Moravanky v prvních desetiletích v kongregaci zastoupeny nebyly vůbec, stejně tak jako notredamky nepůsobily na Moravě. Po založení řeholních domů v nových regionech (severní Čechy, Morava, Slovensko)

---

[11] Obce byly přiřazovány ke krajům podle současného správního rozdělení České republiky (od 1. 1. 2005). Srov. *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005*. I.–II., Praha 2006.

[12] Kongregace Školských sester de Notre Dame byla založena roku 1853 v německé vesničce Hyršov (Hirschau) na Domažlicku tamějším kaplanem Gabrielem Schneiderem. O rok později se část řeholnic a kandidátek přestěhovala do bývalého minoritského kláštera v Horažďovicích, který zůstal mateřincem tohoto společenství až do roku 1950.

[13] Opatrovnu v Příbrami převzaly notredamky hned dva roky po založení společenství (1855), nejstarší česká opatrovna v Praze na Hrádku (založena 1832) jim byla svěřena roku 1857, šest let poté přišly na Kladno.

[14] Na německou obecnou školu v Českém Krumlově, zřízenou knížaty ze Schwarzenbergu, nastoupily sestry roku 1864.

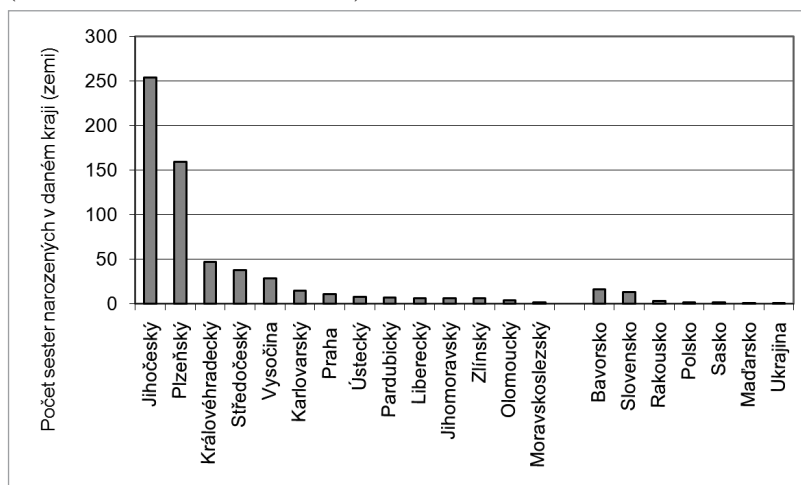
se seznamyrodných obcí stávaly stále pestřejší. Plzeňský kraj si nadále udržel svou dominanci mezi německy mluvícími řeholnicemi,^[15] zatímco v české části institutu se stále více dostávaly do popředí Jihočesky, které počátkem dvacátého století jednoznačně převládly. Důvod je třeba spatřovat především v blízkosti hořažďovického mateřince a v tom, že notredamky byly v této oblasti nejznámější a nejrozšířenější pedagogicky zaměřenou kongregací,^[16] nezanedbatelnou roli však jistě sehrála i vyšší religiozita regionu a řada komunit tohoto společenství, rozestých po větších i menších jihočeských obcích. Mezi zakládáním nových působišť a počtem členek tak existovala jakási přímá úměrnost: s postupným rozšiřováním činnosti kongregace po celé republice se zvětšovalo i „náborové území“, čímž se potom dá snadno vysvětlit, proč notredamky dosáhly tak velkého početního rozšíření ve srovnání s kongregacemi, jejichž činnost se omezila na určitý region. Neplatilo to však výlučně, neboť regionální původ řeholního dorostu výrazně ovlivňovaly ještě další dva faktory. Prvním je již zmíněná rozdílná religiozita jednotlivých oblastí, která do značné míry souvisela také se stupněm urbanizace, jak bude ukázáno níže. Nejvíce řeholních domů měly notredamky ve Středočeském kraji (20) a dalších 11 se nalézalo přímo v Praze, odkud ovšem pocházelo výrazně méně sester než z kraje Jihočeského. Vysoký počet filiálek v Karlovarském kraji také nekorespondoval s počtem sester, které odtud pocházely. Ze severních Čech (Ústecký a Liberecký kraj) nepřicházely řeholnice téměř žádné, působišť však zde měly notredamky devět. V tomto převážně průmyslovém regionu se v poslední čtvrtině 19. století silně odrazil luteránský vliv sjednoceného Německa a starokatolického hnutí, v období meziválečného Československa pak rychle narůstal počet obyvatel, kteří se při sčítání lidu zařazovali do kategorie „bez vyznání“. Severní a severozápadní Čechy proto nemohly být oblastí bohatou na řeholní povolání. Druhým faktorem nebylo nic jiného než konkurence ostatních řeholních společenství. V Královéhradeckém a Pardubickém kraji působily notredamky společně

---

[15] Kongregaci sester notredamek založil český kněz v německém prostředí a již od prvních let byla dvounárodnostní. Zpočátku převládající německý prvek byl koncem 19. století převážen českými mluvícími sestrami, ale až do roku 1938 zakládalo toto společenství jak české, tak německé školy a školská zařízení. V roce 1930 došlo k rozdělení kongregace na provincie: české řeholnice se soustředily do provincií pražské a budějovické, německé do provincie mariánskolázeňské (kromě toho existovala ještě provincie omažská v USA, kde notredamky působily od roku 1910, v roce 1939 přibyla samostatná provincie slovenská).

[16] Kromě notredamek působily na jihu Čech jako učitelky ve větším počtu již jen řeholnice z Kongregace sester Nejsvětější Svátosti, založené roku 1887 v Českých Budějovicích. V roce 1938 jich bylo v diecézi 164 na čtyřech působištech. Boromejky byly zaměřené spíše charitativně (roku 1938 působilo v českobudějovické diecézi 230 příslušnic této kongregace v 21 domech) a jiné instituty zde byly zastoupeny jen minimálně (premonstrátky, vincentky, školské františkanky, anglické panny, vídeňské františkanky, křížové sestry, servitky). Údaje jsou získány z diecézních katalogů: *Catalogus venerabilis cleri saecularis et regularis dioeceseos Bohemo-budvicensis pro Anno Domini 1794–1948*.

GRAF 1: ROZLOŽENÍ RODNÝCH OBCÍ SESTER NOTREDAMEK PODLE KRAJŮ
(U CIZINEK POUZE PODLE ZEMÍ)

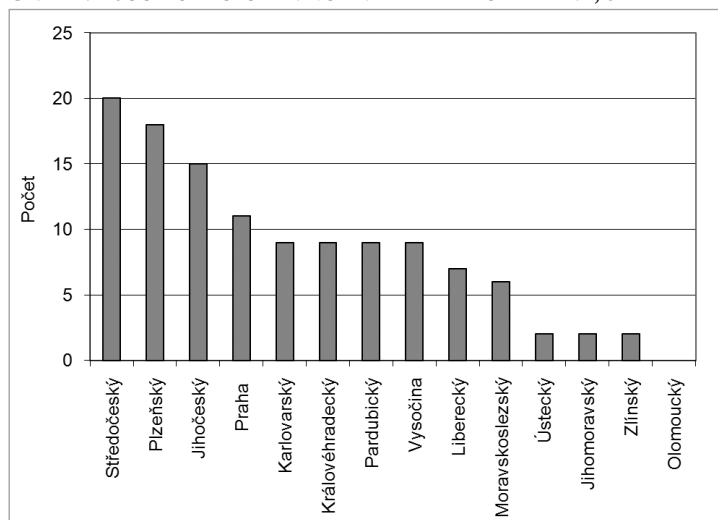
Poznámka: Jako cizinky jsou kvůli větší přehlednosti zařazeny všechny sestry narozené mimo oblast Čech, Moravy a rakouského Slezska, byť Rakušanky a Maďarky před rokem 1918 a Slovenky po roce 1918 patřily do stejného státu.

Pramen: AKŠS Hradec Králové, *Nástiny*, I.–IV, nesign.

se školskými františkánkami, katolická Morava pak nabízela široký výběr řeholních kongregací a notredamky zde zůstávaly pouze jedny z mnoha. Horažďovický mateřinec, kde sídlil noviciát, byl navíc odtud dost vzdálený, takže je logické, že si většina děvčat raději vybírala místa blíže domovu. Kandidátky pocházející z Moravy se pravděpodobně hlásily k notredamkám téměř výlučně na základě osobního kontaktu s těmito sestrami.

Česká větev *školských františkánek* vznikla na Chrudimsku, takže velká většina prvních sester pocházela z tohoto regionu (Pardubický kraj), který si vedoucí postavení udržel i v první polovině 20. století. Hodně kandidátek přicházelo ze Středočeského kraje, neboť v Praze a okolí mělo toto řeholní společenství stěžejní oblast působnosti, dále též z nedaleké Vysočiny a z Královéhradecka. Přestože se řeholní domy školských františkánek až do čtyřicátých let vyhýbaly Moravě, Moravanky do této kongregace vstupovaly. Významnou roli v tom sehrál učitelský ústav v Chrudimi, který měl velkou spádovou oblast, a také skutečnost, že z východních Čech není na Moravu tak daleko jako ze západočeského centra sester notredamek. Po založení filiálek na Slovensku (1919) přicházelo do Čech překvapivě mnoho Slovenek (ze 71, které se ve Slatiňanech vystřídaly v letech 1925–1935, bylo 24 slovenské národnosti). Jen výjimečně přicházela děvčata ze severních a západních Čech a také z jihočeského regionu se hlásily kandidátky zřídka. Většina řeholnic byla českého původu, do kongregace vstoupilo pouze

GRAF 2: PŮSOBIŠTĚ SESTER NOTREDAMEK PODLE KRAJŮ

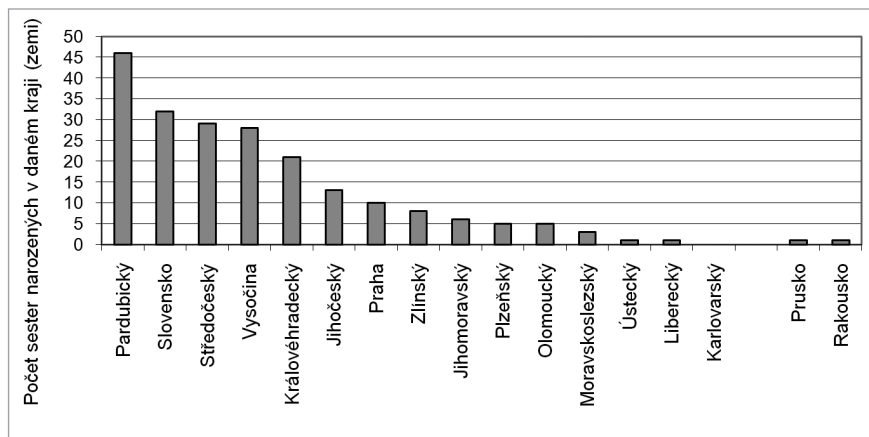
Poznámka: Ve větších městech (Brno, České Budějovice, Hradec Králové, Liberec, Plzeň atd.) existovalo řeholních domů více, v grafu je však každá obec započítána pouze jednou, s výjimkou Prahy, která tvoří samostatný územní celek a nespadá do žádného kraje. U všech tří kongregací jsou započítány pouze řeholní domy existující před rokem 1940; působiště vzniklá ve zmatcích druhé světové války jako náhradní činnost za zrušené školy (práce na farách, v kancelářích, nemocnicích apod.) by statistiky zkrlesovala, zejména v sudetském území v případě sester notredamek.

Pramen: AKŠS Č. Budějovice, *100 let Kongregace Chudých školských sester de Notre Dame (1853–1953)*, nesign.

několik Němek, pocházejících často z okolí Koclířova, kde školské františkánky působily. Pouze dvě z nich se narodily mimo oblast českých zemí, jedna v Rakousku a jedna v Prusku.

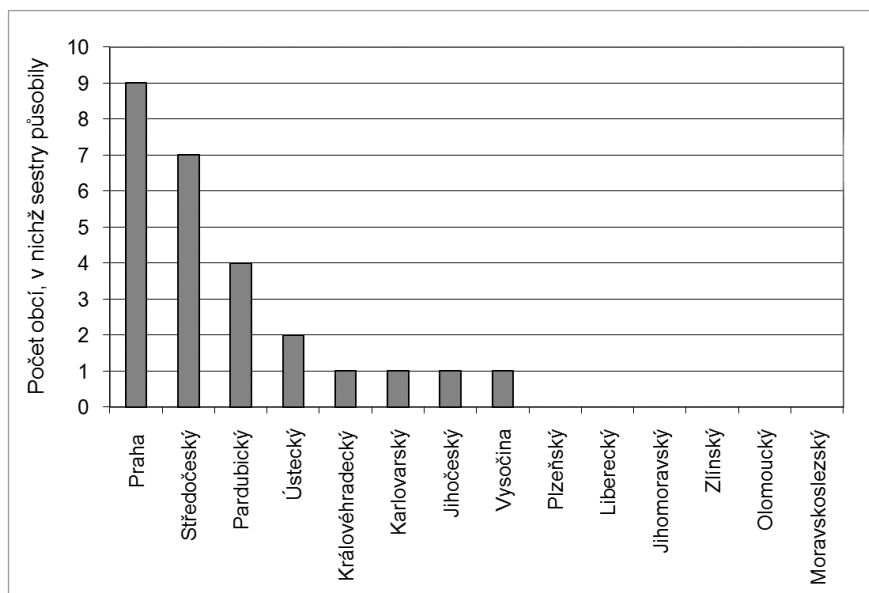
Chudé školské sestry, které za Bismarckova kulturního boje natrvalo zakotvily v rakouském Slezsku a politický vývoj je později donutil k přijetí československého občanství, byly zpočátku téměř bez výjimky Němky narozené v pruském Slezsku, případně v jiné části Německa. V menší míře byly mezi nimi zastoupeny také Polky a v řadě případů není možné určit, které řeholnice patřily k německé a které k polské národnosti. Později, v souvislosti s rozvinutím činnosti v rakouské části Slezska, přicházely též Němky z okolí Javorníka, Krnova a karvinského hornického regionu, odkud pocházelo také několik polských sester. Teprve po několikaletém působení německých řeholnic v jihomoravském Slavkově se začala hlásit česká děvčata. Spádová oblast jižní a střední Moravy však zůstala nepřekročena a i zde platila výše popsaná přímá úměrnost, ovšem v opačném smyslu. Menší ochota k zakládání tří až čtyřčlenných filiálek, rozestých po kraji (typická pro notredamky), a soustředěnost na budování malého počtu větších středisek, měla

GRAF 3: ROZLOŽENÍ RODNÝCH OBCÍ ŠKOLSKÝCH FRANTIŠKÁNEK PODLE KRAJŮ
(U CIZINEK POUZE PODLE ZEMÍ)

Pramen: AKŠS OSF Praha–Břevnov, *Seznamy sester*, I.–IV., nesign.

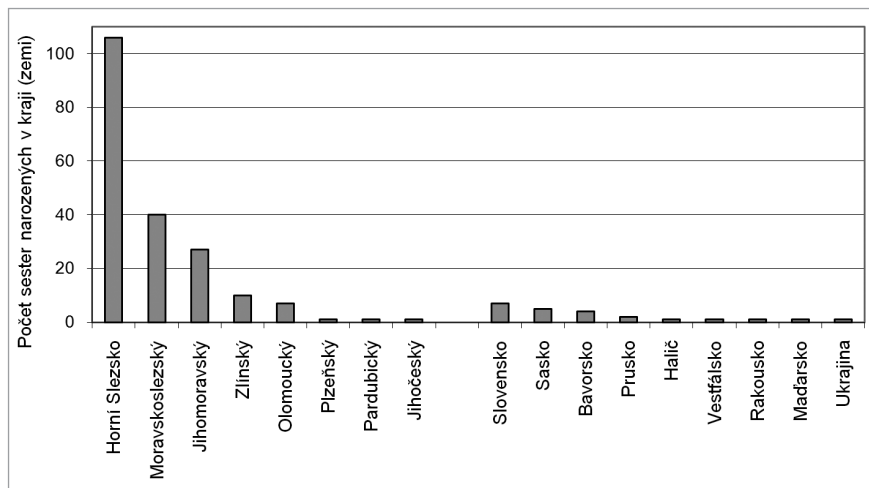
GRAF 4: PŮSOBIŠTĚ ŠKOLSKÝCH FRANTIŠKÁNEK PODLE KRAJŮ

Pramen: Marie Blažena FABÍKOVÁ a kol., *Stoletá cesta. Školské sestry III. regulovaného řádu sv. Františka*. Řím – Ostrava 1992.

GRAF 5. ROZLOŽENÍ RODNÝCH OBCÍ CHUDÝCH ŠKOLSKÝCH SESTER PODLE KRAJŮ (U CIZINEK POUZE PODLE ZEMÍ)

Pramen: Archiv Kongregace Chudých školských sester Naší Paní (dále AKCHŠS) Berlin, *Professbuch der Schlesischen Ordensprovinz*, Band I.–II., nesign; AKCHŠS Slavkov u Brna, *Personalien der Schwestern in Weiswasser*, nesign; Tamtéž, *Seznam sester od roku 1929*, nesign; Tamtéž, *Verzeichnis der Konvents-Mitglieder der Filiale Weiswasser*, nesign.

negativní dopad na početnost řeholního dorostu. Z celkového počtu 241 sestry, u nichž byl původ zjišťován, bylo čtyřicet čtyři prokazatelně české národnosti, přičemž třicet osm pocházelo z jižní a střední Moravy, dvě z českých vesnic na severní Moravě, jedna přišla ze sirotčince sester notredamek z východních Čech a u tří není rodiště známo. Sedm sester pocházelo ze Slovenska, ale tři z nich měly německá příjmení a narodily se v převážně německé Handlové. Ostatních 189 řeholic bylo německé, případně polské národnosti a téměř dvě třetiny z nich se narodily v pruském Horním Slezsku (graf 5).

Činnost kongregace chudých školských sester zůstala omezena převážně na území dnešního Moravskoslezského kraje (sedm domů), po jednom domě bylo založeno také v Jihomoravském a Zlínském kraji.^[17]

Kongregace neměly bližší vztah pouze k některým regionům, ale i ke konkrétním rodinám. Sesterské dvojice a trojice nebyly mezi členkami institutu ničím výjimečným a občas se daly najít i čtveřice. Opakující se názvy vesnic ukazují, že do stejného řeholního společenství neodcházeli pouze sourozenci, ale i kamarádky či sousedky. Tento jev lze pozorovat především u notredamek: v některých vsích se zřejmě stalo přímo tradicí, že místní dcerky odcházely ke školským sestrám,

[17] Martin RÁJA – Jan RÁJA, *Dějiny Československé provincie kongregace Chudých školských sester Naší Paní*. Nepublikovaný rukopis.

neboť stejná příjmení i názvy obcí se objevují v několika generacích řeholnic. Nejzřetelněji se to projevilo v „kolébce“ kongregace Hyršově a nejbližším okolí (Chalupy – Friedrichstal, Pomezí – Springenberg, Brúdek u Všerub), kde se některá příjmení rodin místních starousedlíků stala v tomto řeholním společenství pojmy (Grall, Seidl, Wittmann, Zipperer, Singer, Simmet, Bohmann, Kölnhöfer a další). Několikanásobné praneteře sester, které v roce 1853 jako první vstoupily do nově vznikajícího společenství, byly mezi těmi, jež po druhé světové válce opustily starou vlast, a ještě v současné době v mateřinci bavorské provincie v Auerbachu dožívá několik řeholnic těchto příjmení.^[18] U ostatních dvou společenství se ve vzorku, který je k dispozici, žádná obdoba Hyršova v tomto smyslu neobjevila a pravděpodobně v takto vyhraněné formě ani neexistovala, ale i zde se dají nalézt stejné rodné vesnice u řeholnic různých příjmení.

Je tedy zřejmé, že podnětem pro vstup do řeholního společenství byl nejčastěji přímý kontakt se sestrami, případně že kněží doporučovali ve svých farnostech dívkám, které projevíly zájem o zasvěcený život, ty sestry, o nichž věděly, že v okolí působí, nebo je sami osobně znali. Z hlediska nárůstu členské základny se tak ukázala být nejhodnější strategie zakládání velkého počtu malých filiálek v různých, často i hodně vzdálených regionech, pro niž však musely být příznivé okolnosti v podobě dostatečné poptávky po řeholnicích jako kvalifikovaných pedagogických silách. Příznivou situaci dokázaly velmi dobře využít notredamky, které měly výhodu první školské kongregace na území Čech a přišly v době, kdy se dívčí školství a především dětské opatrovny teprve rozvíjely a řeholnice byly někde jedinou, jinde zas nejlevnější a nejschůdnější variantou učitelek a vychovatelek. Školské františkanky přišly o pětatřicet let později (1888), kdy situace ve školství byla ve srovnání s obdobím Bachova absolutismu výrazně lepší a navíc vzrostly protikatolické nálady ve společnosti, takže jejich výchozí pozice již tak snadná nebyla. Chudé školské sestry měly v českém prostředí handicap německé kongregace, domy v rakouském Slezsku a především konvent v jihomoravském Slavkově se potýkaly s nedostatkem domácího dorostu i s finančními problémy, které jim znemožňovaly rozšiřování působnosti do dalších oblastí, což se zpětně odráželo na malém početním nárůstu členek.

---

[18] Roku 1945 byly sestry mariánskolázeňské provincie odsunuty do Bavorska, kde vznikla bavorská provincie s centrem v hornofalckém městečku Auerbach. Nezanedbatelný počet sester původem z okolí Hyršova dosvědčuje i hyršovská kronika, když v těžkých letech první světové války i krátce po ní zmiňuje, že během prázdnin přišla do Hyršova celá řada zdejších rodaček, aby si od příbuzných vyprosily potraviny pro své komunity, nebo aby si s nimi jen promluvíly. V roce 1924 jich přišlo třicet tři, kronika je jmenovitě uvádí. Srov. AKŠS Auerbach, *Hauschronik Hirschau*, rok 1924. V této kronice je vlepený také novinový výstřížek s článkem o lidových misiích v Hyršově 14.–21. února 1937, který informuje o počtu duchovních povolání vzešlých z této farnosti: „*Die Pfarrei Hirschau schenkte der Kirche über 20 Priester und mehr als 60 Ordensschwwestern.*“ Pro zapadlou vesničku v chodském pohraničí jde o číslo neobvykle vysoké a svědčí o tom, jak silně byl Hyršov ovlivněn tím, že se stal místem vzniku nejrozšířenější české kongregace.

Sociální původ řeholnic

Důležitou informaci přináší rovněž zjištění velikosti obcí, z nichž řeholnice pocházely, neboť jestliže je dodnes alespoň částečně patrný rozdíl v mentalitě městského a venkovského obyvatelstva, tím spíše to platilo v době, kdy do života lidí ještě nezasahovaly hromadné sdělovací prostředky. Kvůli statistické zhodnotitelnosti jsou lokality v biogramech zařazovány do tří skupin podle počtu obyvatel: vesnice (do 2 000 obyvatel, jsou sem započítány i městyse, které ve sledovaném období měly až na výjimky zcela venkovský charakter), malá města (2 000–10 000 obyvatel) a velká města (nad 10 000 obyvatel). Zjištěné výsledky jsou velmi výmluvné. Z 634 sester notredamek, u nichž bylo místo narození sledováno, se pouze 47 narodilo ve velkém městě a 74 ve městě menším. Šest případů nebylo možné zjistit, zbývá tedy 507 řeholnic venkovského původu, které v kongregaci jednoznačně dominovaly (81 %). Zároveň je patrné, že městské dívky přicházely více v prvních desetiletích činnosti kongregace, tedy v dobách habsburské monarchie, a po roce 1918 se jejich procento ještě snížilo (grafy 9 a 10). U školských františkánek byla situace velmi podobná: z 212 sester pocházelo 22 z velkého a 22 z malého města, což je procentuálně podobné zastoupení jako u notredamek (20 % – graf 8). Poněkud jiné výsledky vykazují údaje chudých školských sester, které působily převážně na území rakouského Slezska a v českém prostředí se nacházel pouze konvent ve Slavkově u Brna (a od roku 1930 ještě malá filiálka v Břestu u Hulína). Ze 42 českých řeholnic, které vstoupily do slavkovského konventu a jejichž rodiště je známé, pocházelo z vesnic 37. U německých a polských sester se však projevovalo, že jejich domovinou byla průmyslová oblast Slezska, kde byla urbanizace ve srovnání s téměř všemi kraji Čech a Moravy výrazně pokročilejší. Řeholnice z větších i menších měst zde zaujímaly 41%, tedy dvojnásobek „městské populace“ notredamek a školských františkánek.

Výsledky pro oblast Čech a Moravy jsou velmi vyhraněné. Kongregace působily ve městech i na venkově a s řeholnicemi měla možnost přicházet do kontaktu městská i venkovská děvčata, přesto byl zájem o řeholní život u prvně jmenovaných velmi malý. Je zde možné spatřovat jeden z dokladů probíhajících sekularizačních procesů, o nichž se hovoří v souvislosti se společenskými změnami od poloviny devatenáctého století.^[19] Provedená sonda potvrzuje, že tyto procesy byly dlouhou dobu patrné především ve městech, kde se rozvíjely nové myšlenkové proudy, zatímco českomoravský venkov dlouho vzdoroval tomuto náporu a stoletá tradice konzervativního katolictví, v němž ještě doznávaly prvky barokní zbožnosti, byla vyvrácena až násilnou kolektivizací v padesátých letech

---

[19] Srov. např. Lukáš FASORA aj. (eds.), *Sekularizace českých zemí v letech 1848–1914*. Brno 2007; Jiří HANUŠ (ed.), *Vznik státu jako proces sekularizace. Diskuse nad studií Ernsta Wolfganga Böckenfördeho*. Brno 2006; Hugh McLEOD, *Sekularizace v západní Evropě (1848–1914)*. Brno 2008.

dvacátého století. Také nárůst počtu venkovanek navzdory postupující urbanizaci, patrný u notredamek po vzniku republiky, kdy národ žil v duchu hesla „*Pryč od Říma!*“, tuto skutečnost potvrzuje. Odlišná situace v pruském Slezsku byla kromě vyššího stupně urbanizace způsobena především odlišnými politickými a náboženskými podmínkami, kdy proti sobě stály katolický a protestantský tábor a konfesní příslušnost silně určovala identitu každého člověka.^[20] Katolická církev zde nebyla „služkou nenáviděných Habsburků“ a ztělesněním zpátečnického konzervatismu, jak ji stavěla lidem před oči česká vlastenecká propaganda; po skončení kulturního boje byla naopak částí společnosti vnímána jako hrdinka, jež se ctí obstála v dobách pronásledování, jehož hlavní oběti představovaly právě řeholní instituty.

TABULKA 2: SKLADBA ŘEHOLOVIC PODLE VELIKOSTI MÍSTA PŮVODU

Typ sídla podle velikosti	Notredamky			Školské františkánky	Chudé školské sestry	
	celkem	po 1918	před 1918		Slavkov	Slezsko
vesnice	507	140	366	167	37	113
malé město	74	14	61	22	4	37
velké město	47	7	40	22	1	41
celkem	628	161	467	211	42	191
v %						
vesnice	80,7	87,0	78,4	79,1	88,1	59,2
malé město	11,8	8,7	13,1	10,4	9,5	19,4
velké město	7,5	4,3	8,6	10,4	2,4	21,5
celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Pramen: Srv. poznámky č. 5–7.

Potvrdila to i zaměstnání otců, roztríděná do devíti kategorií: 1. zemědělci (rolníci, sedláci, chalupáři, domkáři) a ostatní venkovská zaměstnání (zejména hajný a pasekář), 2. řemeslníci, 3. intelektuální a podnikatelské profese (tj. profese vyžadující určité vyšší vzdělání – učitelé, úředníci, lékaři, policisté, vojenští hodnostáři, továrníci apod.), 4. služby (železničáři, listonoši, dozorcí apod.), 5. obchodníci a hostinští, 6. měšťané (někdy uváděno jako zaměstnání, je sem zařazen i jeden šlechtic), 7. dělníci, 8. pomocné pracovní síly, 9. matky samoživitelky (v jednom případě je do této kategorie zařazen i úplný sirotek). U všech tří kongregací v domech na území Čech a Moravy jednoznačně dominovaly dcery zemědělců a teprve daleko za nimi stály na druhém místě dcery řemeslníků. Postupem času se snižovalo procento v kategorii intelektuálních profesí a rozdíl mezi polovinou 19. století a první republikou je jasně

[20] Olaf BLASCHKE, *Argumenty pro zavedení pojmu „druhé konfesní období“*. Teologický sborník 4, 2001, s. 8–24.

patrný; stejně tak ubývalo ostatních „prestížních“ profesí a přibývaly nemanželské dcery. Dělnické prostředí zůstalo zastoupeno pouze minimálně.

TABULKA 3: ZAMĚŠTNÁNÍ OTCŮ ŘEHOLNIC

Zaměstnání otce	Notredamky		Školské františkánky	Chudé školské sestry	
	před 1918	po 1918		Slezsko	Slavkov u Brna
zemědělci	303	106	112	69	23
řemeslníci	69	23	38	55	14
intelektuální profese	37	3	10	27	–
služby	13	10	13	7	1
pomocné práce	11	4	3	4	1
obchodníci a hostinští	12	3	9	12	–
matky samoživitelky	3	5	8	–	4
měšťané	8	–	–	5	–
dělníci	–	6	4	5	2
nezjištěno	13	5	15	–	–
celkem řeholnic	469	165	212	184	45
v %					
zemědělci	64,6	64,2	52,8	37,5	51,1
řemeslníci	14,7	14,9	17,9	29,9	31,1
intelektuální profese	7,9	1,8	4,7	14,7	–
služby	2,8	6,1	6,1	3,8	2,2
pomocné práce	2,3	2,4	1,4	2,2	2,2
obchodníci a hostinští	2,6	1,8	4,2	6,5	–
matky samoživitelky	0,6	3,0	3,8	–	8,9
měšťané	1,7	–	–	2,7	–
dělníci	–	3,6	1,9	2,7	4,4
nezjištěno	2,8	3,0	7,1	–	–
celkem	100	100	100	100	100

Pramen: Srv. poznámky č. 5–7.

Jinak to vypadalo u členek slezské provincie chudých školských sester, kde svou roli sehrálo i to, že jsou k dispozici pouze údaje pro řeholnice narozené mezi léty 1840 a 1910.^[21] Rolníci a sedláci zaujímali pouze 37 %, přibližně stejný počet

[21] V knihách životopisů chudých školských sester slezské provincie nebylo zaměstnání otce uváděno pravidelně, je ale zaznamenáno ve dvou knihách vedených v konventu v Bílé Vodě u Javorníka, původně provizorním provinčním mateřinci po nuceném vystěhování z Pruska,

tvorily dcery řemeslníků nejrůznějšího druhu (odrážel se zde zřetelně hornický charakter regionu), u nichž je často navíc uveden titul mistr. Celých 22 % připadlo na intelektuální, úřednické a podnikatelské profese, často poměrně prestižní (hutní inspektor, ředitel dolu, továrník, ředitel školy, ředitel kůru, lékař, daňový kontrolor, správce panství, ředitel kanceláře, soudní sekretář, císařský zemský rada apod.). Pomocných pracovních sil bylo naopak velmi málo.

Zaměstnání otců řeholních sester koresponduje s výsledky zjištěnými v oblasti vývoje velikosti domovských obcí. Kromě jednoznačné převahy rolnických dcer je zde vidět zejména celkový posun do nižších společenských vrstev v průběhu desetiletí, který lze vysledovat jak v různých obdobích u sester notredamek, tak při srovnání jejich struktury s později založenou kongregací školských františkánek a s ještě pozdějším seznamem slavkovských sester československé provincie. Zároveň je zřetelný rozdíl mezi českomoravským prostorem a pruským Horním Slezskem, kde se podle všeho odchod dcery do řeholní kongregace zdál být (v katolickém konfesním táboře) společensky o něco přijatelnější i pro vyšší sociální vrstvy, zatímco v Čechách a na Moravě zůstával stále více záležitostí venkova, kde se řeholní stav často těšil jisté prestiži, zatímco všeobecná nálada ve městech se k němu stavěla spíše nedůvěřivě či nepřátelsky.

Věk dívek při vstupu do řeholního společenství

Uchazečky o řeholní život musely splňovat celou řadu kritérií,^[22] která se mimo jiné týkala také jejich stáří. Minimální věk pro vstup do noviciátu stanovilo

---

později jedné z filiálék československé provincie. Jedná se ale pouze o údaje o řeholnicích starší generace. AKCHŠS Slavkov u Brna, *Verzeichnis der Konvents-Mitglieder der Filiale Weiswasser*; Tamtéž, *Personalien der Schwestern in Weiswasser*.

[22] Pravidla přijímání řeholních kandidátek se u všech tří kongregací dost shodují. Chudé školské sestry ve Stanovách z roku 1865 vyžadovaly původ z dobrého manželství a poctivých rodičů, dobré zdraví a vnější vzhled bez nápadných tělesných nedostatků, čistý posudek, schopnost k určené práci, milou a přejícnou povahu, lásku a náklonnost k řeholnímu životu, schopnost navazovat kontakty s jinými lidmi, ochotu a poslušnost k přijetí práce každého druhu, volnost od manželských závazků, dluhů a povinnosti péče o chudé rodiče. Na závěr je ještě uvedeno, že by tyto dívky neměly předtím náležet k nějakému jinému řeholnímu společenství, a pokud jde o konvertitky od „bludného učení“, mohou být přijaty teprve po dlouhé zkoušce. Podobně i Stanovy z roku 1903 sester notredamek určovaly o necelé půlstoletí později jasná kritéria, podle nichž se uchazečky třídily ještě před přijetím za kandidátky: „*Hleďíc k povolání Chudých Školských Sester, buďtež připuštěny jenom manželské dcery spořádaných křesťanských rodičů, duševně i tělesně zdravé, bez nápadných vad tělesných, mírné a veselé povahy, vůbec dívky, ježto si žádají vstoupiti do kongregace z úmyslu čistého, a nikoli pouze, aby zaopatřeny byly.*“ (odst. 12). Bylo také určeno, kdo nesmí být přijat: „*Nikterak přijaty nebudtež žadatelky, u kterých se jeví náklonnost k záumčivosti a hypochondrii, jež byly stíženy nějakou nemocí duševní nebo padoucníci.*“ (odst. 14) Upravené Stanovy z roku 1930 k tomu ještě přidaly dívky „*příliš duševně úzkostlivé*“ a ty, „*které musí podporovati příbuzné: rodiče, bratry, sestry, dědečka, babičku, kteří jsou postaveni ve velké nouzi; a takové dívky, jež byly k vstou-*

kanonické právo na patnáct let,^[23] horní hranici si každé společenství určovalo samo a mělo ji uvedenou ve stanovách. Chudé školské sestry a notredamky přijímaly žadatelky do 27 let a školské františkánky do 30 let. Starší dívky mohly být v prvních dvou kongregacích přijaty jen výjimečně, „*lze-li se do nich nadíti, že přijetí jich pro zvláštní schopnosti neb jiné okolnosti bude kongregaci ke značnému prospěchu.*“^[24] Školské františkánky se k věci stavely poněkud méně kategoricky: horní věkovou hranici povolovaných výjimek stanovily až na čtyřicet let a tyto uchazečky měly mít „pouze“ „*ostatní žádoucí vlastnosti*“, generální představená je ovšem měla přijímat jen zřídka a z rozumných důvodů.^[25] Údaje v knihách životopisů ukazují, že v celé řadě případů se řeholními kandidátkami stávaly dívky velmi záhy, často již kolem čtrnáctého roku věku. Mnoho z nich navštěvovalo kongregační školy nebo penzionáty a z bývalých žákyň a chovaneček se „rekrutovalo“ největší množství řeholního dorostu. Sestry preferovaly přijímání mladších kandidátek, které byly lépe formovatelné a měly méně příležitostí nakazit se „světským“^[26] smýšlením. Starší uchazečky, které zpravidla neprošly klášterní výchovou, byly posuzovány mnohem opatrněji. Za takovou „starší“ kandidátku, jejíž příchod byl považován za něco ne zcela obvyklého, byla již pokládána například třiatřicetiletá Žofie Wronová ve Slavkově u Brna, neboť kronikářka zaznamenala, že „*už měla 23 let.*“^[27] Pokud dívka překročila věkovou hranici požadovanou ve stanovách a vedení kongregace uznalo, že by mohla být přijata, muselo se nejprve zažádat do Říma^[28] o tzv. dispens od věku.^[29] Nijak proto nepřekvapí, že

---

pení do kongregace přinuceny.“ (odst. 14). V některých zvláštních případech, které byly původně zcela odmítány (vdovy, řeholnice z jiného institutu, nemanželské dcery, vdané a zadlužené osoby), musela být nyní pro jejich vstup vyžádána dispens z Říma.

[23] *Codex iuris canonici*, 1917, odst. 555.

[24] *Stanovy kongregace Chudých Školských Sester pod ochranou Matky Boží (d.N.D.) mateřince Horažďovického v diecesi Česko-budějovické*. Horažďovice 1903, odst. 13.

[25] *Konstituce Kongregace Školských sester třetího regulovaného řádu sv. Františka*. Praha Břevnov 1934, odst. 18.

[26] Výraz „světský“ je zde chápán jako protiklad k „duchovnímu“ světu za klášterní branou, který řeholnice velmi schematicky a někdy téměř až dualisticky oddělovaly, jak vyplývá například z okružních listů sester notredamek nebo ze zápisků novickek, které si zaznamenávaly probíranou látku. Tímto tématem se autorka podrobněji zabývá v připravované dizertační práci. Dana JAKŠIČOVÁ, *Dcery své doby? Školské sestry sv. Františka, chudé školské sestry Naší Paní a školské sestry de Notre Dame v českých zemích v letech 1851–1938(1950)*. Rukopis disertační práce Historického ústavu Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích.

[27] AKCHŠS Slavkov u Brna, *Kronika kláštera slavkovského* (český strojopisný překlad), nesign., s. 39.

[28] V případě, že se jednalo pouze o institut biskupského práva, stačilo požádat příslušného diecézního biskupa.

[29] Několik těchto dispensí se nachází v korespondenci generalátu sester notredamek s biskupským ordinariátem v Českých Budějovicích, která je uložena v SOA Třeboň. Častěji než kvůli

průměrný věk skládání prvních řeholních slibů je velmi nízký. Přestože církevní právo umožňovalo vstup do noviciátu již patnáctiletým, pouštěly školské sestry k obláčke^[30] většinou až sedmnáctileté či osmnáctileté dívky, resp. dívky s ukončeným vzděláním (kandidátky učitelství až po maturitě), takže některé byly řeholními kandidátkami čtyři i více let. Noviciát měly chudé školské sestry a školské františkánky roční, notredamky dvouletý.^[31] Po jeho uplynutí skládaly novicky, které se osvědčily, poprvé řeholní sliby, ostatní byly propuštěny.^[32] Věk, kdy sestry přistupovaly k této první profesi, zachycuje tabulka 4.

Zatímco u notredamek a školských františkánek má nejvyšší zastoupení věk mezi dvaceti a dvaceti čtyřmi lety, u chudých školských sester leží těžiště mezi dvacátým čtvrtým a dvacátým šestým rokem, což posunulo i výslednou hodnotu průměru. Tento průměr se nicméně pohybuje u všech tří kongregací kolem pětadvacátého roku věku a vyvrací tezi o tom, že do kláštera vstupovaly převážně starší dívky, kterým se nepodařilo provdat. Většina děvčat se pro zasvěcený život rozhodla ještě před dvacátým rokem věku nebo krátce po něm, zároveň ale nelze přehlédnout ne zcela zanedbatelná čísla u věkové kategorie kolem třicítky. Je zřejmé, že starší dívky přicházely také, byť v menším počtu, a dá se předpokládat, že u některých z nich šlo o pozdější rozhodnutí, které vyplynulo ze skutečnosti, že léta ubíhala a ženich se stále nehlásil. Řada těchto sester byla ovšem podle záznamů v knihách životopisů v kontaktu s řeholnicemi již dříve, pracovaly u nich jako služky nebo dělaly hospodyně na farech.

Z údajů týkajících se sester notredamek vyplynul velmi jednoznačně ještě jeden závěr. Školské sestry byly rozděleny na dvě ne zcela rovnoprávné skupiny – sestry učitelky a sestry domácí.^[33] Budoucí učitelky si institut vychovával zpravidla od mládí a tyto sestry vstupovaly do noviciátu záhy po ukončení požadovaného vzdělání, tedy ve velké většině případů kolem dvacátého roku věku. Přihlásila-li se starší uchazečka, představené ji již neposlaly studovat, ale přijaly ji pouze jako sestru domácí pro manuální práci.^[34] Domácí sestry neměly celou řadu práv, kte-

---

věku byla ovšem žádána dispens pro nemanželské dcery. SOA Třeboň, Biskupský archiv, Ženské kláštery – Školské sestry de Notre Dame, inv. č. VI-d-9, kart. 1672–1674.

[30] Obláčka je obřad přijímání řeholního oděvu a vstupu do noviciátu.

[31] U chudých školských sester měly některé řeholnice také dvouletý noviciát, ale stanovy hovoří pouze o ročním.

[32] Dočasné sliby se skládaly na různě dlouhou dobu, nejčastěji na jedno tříletí, někdy ale byly po roce obnovovány. Zpravidla po třech až šesti letech dočasných slibů následovaly sliby doživotní.

[33] Jedná se prakticky o stejné dělení jako ve starých řádech, kde byly rozlišovány chůrové a laické sestry.

[34] Mezi domácími sestrami ovšem nebyly jen tyto starší osoby, ale i dívky, které nechtěly nebo nemohly studovat a pro „kariéru“ domácí sestry se rozhodly brzy po ukončení povinné školní docházky.

TABULKA 4: VĚK SKLÁDÁNÍ PRVNÍCH ŘEHOLNÍCH SLIBŮ

Věk	Chudé školské sestry	Notredamky	Školské františkánky
17	–	–	1
18	–	4	4
19	1	13	12
20	2	27	21
21	2	81	9
22	15	85	22
23	17	75	16
24	38	55	19
25	34	38	10
26	27	34	12
27	20	42	10
28	15	31	5
29	12	30	7
30	8	23	6
31	8	27	4
32	1	9	2
33	3	8	4
34	3	12	1
35–39	8	14	4
40–44	–	1	1
45–49	–	2	–
Průměrný věk*	26,7	25,5	24,8

* v dokončených letech

rými disponovaly učitelky, mimo jiné se nesměly stát představenými, takže později přijaté kandidátky zpravidla zůstávaly spíše „řeholicemi druhé kategorie“.^[35] Velmi zřetelně je rozdíl mezi dobou skládání slibů učitelek a domácích sester vidět na průměru vypočítaném pro dvě působišť notredamek: v bechyňské opatrovně, kde byla komunita až na několik výjimek tvořena učitelkami, je průměrný věk skládání prvních slibů 23,3 roku, zatímco v českobudějovickém chlapeckém semináři U sv. Václava, kde notredamky vedly domácnost a pracovaly zde pouze domácí sestry, činí průměr 30,0 roku. U ostatních dvou kongregací není rozdíl tak nápadný, ale vysledovat jej lze také.

[35] Neznamená to ovšem, že by se s nimi muselo hůře zacházet. Kromě toho mohly existovat i výjimky.

PŘÍLOHA: PŘÍKLAD TABULKY BIOGRAMŮ PRO PŮSOBIŠTĚ NOTREDAMEK V BECHYNI – OPATROVNĚ

Řeholní jméno a příjmení	Rodišťe		Ná- rod- nost	Zaměstná- ní otce	Datum narození	Profes	Funkce	V Bechyňi opatrovně		Následující působišťe	Pozn.	
	obec	kraj						velikost	pobyt v letech			počet let
Patricia Jiranová	Přístín	JČ	ves.	č.	nem. dcera	25.3.1865	28.8.1886	opatr.,před.	1889–92	3	Horáždovice	
Christiana Růthová	Velechvín	JČ	ves.	č.	hospodář	15.8.1867	21.8.1889	opatr.,před.	1889–1903	14	Horáždovice	
Kampiana Nápravníková	Kamenice n. L.	VY	m.m.	č.	kameník	11.12.1873	13.8.1893	opatr.	1892–94	2	Poděbrady	nov.
Vincetia Chroustová	Příbram	SČ	v.m.	č.	zámečník	13.3.1871	14.8.1894	opatr.	1894–1905	11	Horáždovice	nov.
Oktaviana Olžbutová	Munice	JČ	ves.	č.	nem. dcera	5.3.1860	16.8.1881	opatr.,před.	1903–19; 1927–28	16+1	Horáždovice	ind.uč.
Benjamína Netopilová	Smržice	OL	ves.	č.	zedník	13.6.1872	14.8.1894	opatr.	1904–23; 1923–24	20	Horáždovice	vyst.
Egberta Šimánová	Sedlště	PL	ves.	č.	hospodář	10.2.1877	10.8.1898	opatr.	1923–26	3	Bechyně-út.	před.
Robertina Ježková	Lazec	SČ	ves.	č.	hospodář	11.6.1875	9.8.1899	opatr.	1928–29	1	Horáždovice	
Bernadetta Dušková	Svojetice	SČ	ves.	č.	kameník	22.5.1874	10.8.1898	opatr.	1923–29	6	Zásmuky	
Blandina Příbová	Slavěnice	JČ	ves.	č.	učitel	7.11.1868	6.8.1891	opatr.	1929–33	4	Praha	před.
Alexandra Bransovská	Vladyčín	JČ	ves.	č.	rolník	11.3.1894	7.8.1919	opatr.	1930–32	2	Sušice	
Alfonsia Němcová	Žižkovo Pole	VY	ves.	č.	rolník	24.4.1903	1.8.1929	opatr.	1932–34	2	Třešť	
Pulcherie Hradecká	Kejnice	PL	ves.	č.	hospodář	31.5.1866	26.8.1888	opatr.,před.	1933–36	3	Horáždovice	
Ivona Hájková	Malá Lhota	HK	ves.	č.	ponocný	7.5.1900	9.8.1922	opatr.	1934–35	1	Kard. Řečice	
Věruše Pulcová	Olešník	JČ	ves.	č.	lesní	17.2.1910	23.8.1934	opatr.	1935–38; 1944–50	3+6	Příbram, Broumov	
Ludviga Malá	Záhornice	VY	ves.	č.	domkář	20.4.1892	7.8.1919	opatr.,před.	1937–38	1	Vrané	
Lojola Čechová	Velké Záblatí	JČ	ves.	č.	ekonom	23.3.1873	14.8.1894	opatr.,před.	1939–47	8	Horáždovice	
Regina Zitková	Pechova Lhota	JČ	ves.	č.	rolník	29.6.1901	7.8.1923	opatr.,před.	1939–49	10	Příbram	
Ligorie Kvízová	Nová Ves	VY	ves.	č.	rolník	12.11.1869	13.8.1893	dom.s.	1938–41	3	Kard. Řečice	
Luitgardis Fantová	Jelmo	JČ	ves.	č.	rolník	11.1.1908	23.8.1934	dom.s.	1941–43	2	Sušice	
Augustella Hošnerová	Č. Budějovice	JČ	v.m.	č.	dělník	5.4.1899	5.8.1920	uč.	1942–45	3	Plzeň	
Otilie Harásková	Čečelovice	JČ	ves.	č.	rolník	12.12.1896	6.8.1918	opatr.	1943	1	Klatovy	
Josefka Novotná	Krásnice	HK	ves.	č.	rolník	18.1.1886	6.8.1912	dom.s.	1943–50	7	Broumov	
Kvirina Karvánková	Krašovice	JČ	ves.	č.	domkář	27.8.1895	7.8.1917	opatr.	1949–50	1	Broumov	

VYSVĚTLIVKY:

Kraje:

HK – Královéhradecký kraj

JČ – Jihočeský kraj

OL – Olomoucký kraj

PL – Plzeňský kraj

SČ – Středočeský kraj

VY – kraj Vysočina

Rodiště:

ves. – vesnice

m. m. – malé město

v. m. – velké město

Národnost:

č. – česká

Funkce a poznámka:

dom. s. – domácí sestra

ind. uč. – industriální učitelka

nov. – novicka (na filiálku přišla jako novicka)

opatr. – vychovatelka v opatrovně

před. – představená (v kolonce poznámka znamená, že byla na další působiště přeložena jako představená)

uč. – učitelka

út. – útulek

vyst. – vystoupila

Pramen: AKŠS Č. Budějovice, *Kronika bechyňské opatrovny, 1889–1949*, nesign.; AKŠS Hradec Králové, *Nástiny, I.-IV.*, nesign.

SUMMARY

Social and regional origin of nuns in the nineteenth and in the first half of the twentieth century on the example of three congregations of school sisters

The article dedicates to the results of prosopographic study of three female conventual congregations. Especially, the places of their birth were ascertained, in relation to the geographical expansion of the institute, as well as at what age they entered the congregations. A source for statistical processing constituted the biograms of more than a thousand nuns from three congregations of school sisters, active in the Czech Lands in the second half of the nineteenth and the first half of the twentieth century (school sister of Notre Dame, poor school sisters of Our Lady, school sisters of St Francis). On the example of these three female conventual congregations, whose original conditions for the activities on our territory were markedly different, is being proved that young girls entered the institute mainly as a result of personal contact with the sisters (their place of birth corresponds to the localization of the houses of congregations). Of great relevance

was also the degree of religiosity of the region and, in some cases, the competition of other congregations. For girls from towns the conventual life was much less attractive than for girls from the country, even though the schools of the sisters were located mostly in the towns and precisely here was greater chance to get in personal contact with them.

The majority of the sisters came from lower classes, especially from among the peasants, while there were few workers, intellectuals or other prestigious professions from among the fathers of the nuns. There is a marked difference among the periods before and after the year 1918. There was a marked increase of the number of peasant girls among the nuns and the decline of prestigiousness of their activities. This was due to the advancing secularization, especially in the towns. Equally interesting is the comparison with the poor school sisters, coming from the Prussian Upper Silesia. In comparison with Bohemia and Moravia there was a twofold share of nuns born in towns and markedly higher share of more prestigious professions. Besides greater degree of urbanization was of consequence the specific religious situation in Prussia. Here, the affiliation to confessional communities cutting across classes played much greater role than in the Czech Lands during the last decades of the Habsburg monarchy and during the regime of the First Czechoslovak Republic.

Girls decided to enter congregations usually between fifteenth and twentieth year of age and the average age of making the first vows was, in all three congregations, around 25 years. This refutes the popular image that most of the girls who entered cloisters were spinsters who did not succeed in contracting marriages. Nuns who entered congregations at advanced age were in considerable minority and they usually dedicated to manual service in household keeping or in management as so called „domestic sisters“.

PODÍL ŽEN NA STÁVKOVÉM HNUTÍ V RAKOUSKÉM SLEZSKU NA PŘELOMU 19. A 20. STOLETÍ

Stanislav Knob

Participation of women in labor strikes in Austrian Silesia at the turn of the nineteenth century

ABSTRAKT: The present study focuses on the participation of women in labor strikes in Austrian Silesia at the turn of the nineteenth century in the light of the most important source: the statistics of the labor strikes that was published in the years 1894–1914. The article presents some interesting data and also discusses the methodology of using such source.

Historická demografie, 2010, 34:2:197–207

KEY WORDS: labor strikes, women and labor strikes, Austrian Silesia

CONTACT: Mgr. Stanislav Knob, Centrum pro hospodářské a sociální dějiny při Filozofické fakultě Ostravské univerzity, Reální 5, 701 03 Ostrava, mail: stanislav.knob@osu.cz.

Stávkovému hnutí bylo věnováno poměrně hodně pozornosti v zahraniční i v naší literatuře.^[1] Pokud je mi známo, tak však neexistuje žádná studie, která by se věnovala stávkovému hnutí z pohledu ženské účasti na těchto hospodářských bojích. Ani tato práce nemůže pokrýt tuto problematiku zcela, ale může nastínit alespoň možnosti, které lze vyčerpát z nejdůležitějšího pramene pro stávkové hnutí v Předlitavsku v období před 1. světovou válkou. Tímto pramenem jsou statistiky stávek a výluk, které byly vedeny od roku 1891, podrobněji od roku 1894.

V samotné zprávě, kterou statistický úřad vyhotovoval vždy pro jeden kalendářní rok, můžeme najít pouze jediný údaj o účasti žen na stávkách. Ve formuláři, který vyplňovaly příslušné úřady první instance (okresní úřady a obecní magistráty statutárních měst) na základě zpráv z jednotlivých podniků a policejního hlášení, muselo být uvedeno, zda stávkovalo velkopodnikové^[2] nebo malopodnikové dělnictvo, zda se jednalo o vyučené nebo nevyučené dělníky a zda se jednalo o muže nebo o ženy. Do tabulek oficiální statistiky však byly tyto údaje zachyceny

[1] Historiografii k problematice stávek naleznete např.: Jana MACHAČOVÁ, *Výzkum stávek z 19. a 20. století v československé historiografii. Přístupy českých a slovenských historiků*. Studie k sociálním dějinám 2(9), 1998, s. 139–151. Stanislav KNOB, *Prameny a literatura ke stávkovému hnutí ve Slezsku v letech 1848–1890*. Historie/Historica 15/2008. Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity 238/2008, s. 193–209. TÝŽ, *Allgemeine Charakteristik der Streikbewegung in den cisleithanischen Städten an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert*. Prager wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen. Prague Economic and Social History Papers, 9, 2009, s. 65–92.

[2] Za velkopodnik byl ve statistice označen závod továrního typu s více než 20 zaměstnanci.

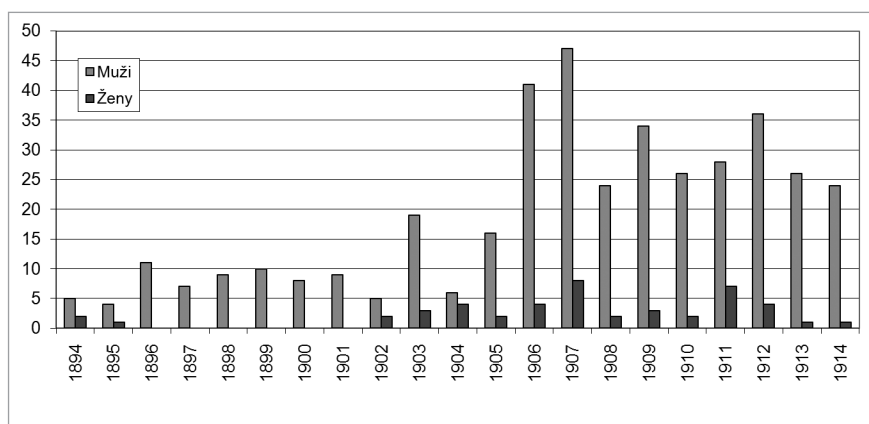
TABULKA 1. STÁVKY PODLE POHLAVÍ ÚČASTNÍKŮ V RAKOUSKÉM SLEZSKU V LETECH 1894–1914 NA ZÁKLADĚ ÚDAJŮ OFICIÁLNÍCH STATISTIK (PĚTILETÉ PRŮMĚRY)

Prevažují	1895–1899	1900–1904	1905–1909	1910–1914
Muži	8,2	9,4	32,4	28
Ženy	0,2	1,8	3,8	3
Celkem	8,4	11,2	36,2	31

Poznámka: K četnosti zastoupení mužů a žen srvn. text.

Pramen: *Die Arbeitseinstellungen im Gewerbebetriebe in Österreich während des Jahres 1894–1914*. Wien 1895–1916.

GRAF 1. STÁVKY PODLE POHLAVÍ ÚČASTNÍKŮ V RAKOUSKÉM SLEZSKU V LETECH 1894–1914

Poznámka: K četnosti zastoupení mužů a žen srvn. text a poznámku 3.

Pramen: *Die Arbeitseinstellungen im Gewerbebetriebe in Österreich während des Jahres 1894–1914*. Wien 1895–1916.

zvláštním způsobem. Do kolonky stávky s účastí žen byly zapsány pouze stávky, ve kterých podíl žen přesahoval počet mužů nebo se jednalo o všechny dělnice dané kategorie.^[3] Takový údaj je ale, podle mého názoru, pro nás v podstatě nepoužitelný.

[3] Zum Verständnis der Tabelle 1 wäre noch zu erwähnen, dass in Fällen, wo weibliche Arbeiter beschäftigt oder an dem Ausstand beteiligt waren, in den Columnen 3 und 4 stets die Anzahl derselben angegeben erscheint, und in den Fällen, wo alle Arbeiter einer gewissen Kategorie strikten, dies ausdrücklich erwähnt wird. Auch sonst werden nach Möglichkeit nähere Mittheilungen zur Charakterisierung der in Frage kommenden Arbeiterschaft (durch Angabe der Berufsbranche oder darüber, ob aussehhalb der Werkstätte des Unternehmers beschäftigt) gemacht. Citováno dle

TABULKA 2. STÁVKA 47 SOUKENICKÝCH TOVÁREN V BÍLSKU ZAZNAMENANÁ V KATEGORIÍCH CELKOVÉHO SOUPISU STÁVEK POUŽÍVANÉHO PRO CELÉ PŘEDLITAVSKO V LETECH 1894–1914.

Doba trvání stávky		10. 8.– 19. 9. 1907
Počet a druh podniků postižených stávkou		47 soukenických továren
Místo stávky (okres)		Bílsko
počet	zaměstnaných/ z toho žen/nevyučených	4927/ 1361
	stávkujících/ žen/nevyučených	3794/ 1271
Průměrná a) mzda b) délka pracovní doby		a) vyučení muži 8–20, ženy 6,50–15 v úkolu, nevyučení 8,37 ženy 7,20 v časové mzdě, b) 10,5–11 h
Příčina stávky		nespokojenost s pracovní dobou
Požadavky		1. 10h pracovní doba 2. zrušení práce v noci 3. odškodnění práce na horším materiálu 4. zvýšení mezd o 20 %
Výsledek		1. vyhověno 2.–3. nevyhověno 4. zvýšení mezd o 10 %
Poznámka		všichni stávkující přijati zpět do práce, stávky se účastnila odborová organizace

Pramen: Srvn. poznámku 3.

Bylo tedy nutné zpracovat data ze soupisu stávek, který byl k oficiálním statistikám přiložen.^[4] Jak vypadá takový soupis, je možné vidět v tabulce 2 na jednom příkladě. V soupisu bylo uvedeno datum počátku a konce stávky, druh a počet stávkou zasažených podniků, místo stávky, počet zaměstnanců stávkou zasaženého podniku popř. podniků s uvedením počtu žen a nekvalifikovaných, počet stávkujících opět s uvedením počtu žen a nekvalifikovaných, dále průměrná mzda a délka pracovní doby a v neposlední řadě příčina, požadavky a výsledek stávky. V rubrice poznámka se objevují informace o tom, zda se stávky zúčastnila dělnická organizace nebo státní orgány, zda došlo k výtržnostem a zatčení stávkujících a následnému odsouzení, kolik stávkujících bylo propuštěno z práce, kolik odešlo dobrovolně a kolik nových zaměstnanců bylo přijato. U hornických stávek je v této rubrice uveden také počet prostávkovaných směn. Zpracovat všechna tato data v tak širokém časovém rozmezí pro celé Předlitavsko by bylo záležitostí na samostatnou knihu, nikoliv jeden článek. Vybral jsem si proto region Rakouského Slezska, který je mi také z mého profesního působení blízký.

Viktor MATAJA, *Arbeitseinstellungen und Aussperrungen im Gewerbebetriebe*. Statistische Monatschrift, Wien 1895, s. 10.

[4] Stanislav KNOB, *Statistika stávek a výluk*. In *Prameny k hospodářským a sociálním dějinám novověku 1*, Milan MYŠKA aj. (eds.), Ostrava 2008. s. 164–183.

Pokud jsem zpracoval data na základě soupisu,^[5] zjistil jsem, že počet stávek z účasti žen, v tomto případě jakékoliv stávky, které se účastnila alespoň jedna žena, vykazuje mnohem přesněji úlohu stávkujících žen. Kromě roku 1897 se nevyskytl žádný rok, kdy by se ženy nepodílely alespoň na jedné stávce. Největší stávka z účasti žen se odehrála v roce 1907 v Bílském okrese, kde se stávky účastnilo 47 soukenických továren s 4 926 zaměstnanci, z toho byla 1361 žena. Z tohoto počtu zaměstnanců stávkovali 3 794 lidé, z toho 1271 žena. Zatímco žen stávkovala 93 procenta z celkového počtu zaměstnaných žen v těchto podnicích, tak mužů „jen“ 70 procent. Naopak tomu bylo při velké hornické stávce roku 1900, kdy sice stávkovalo 615 žen z téměř 2 000 žen zaměstnaných ve 29 dolech a jedné koksovně, které stávka zasáhla, ale mužů se jen v těchto dolech účastnilo stávky téměř 19 000. To samozřejmě zcela jasně odpovídá struktuře zaměstnanosti v dolech, jak o tom ještě bude řeč níže. Nicméně i podíl stávkujících žen na počtu zaměstnaných žen byl v tomto případě nižší (stávkovalo 615 žen z 1 953, tj. asi 31 procento, zatímco mužů 19 289 z 27 177, tj. asi 71 procento). Celkově, jak je možné si všimnout v tabulce 1 o základních údajích stávek žen, je patrné, že téměř ve všech letech byl podíl žen na počtu stávkujících percentuálně vyšší než podíl žen na celkovém počtu zaměstnanců stávkou zasaženého podniku. To znamená, že ženy v tomto ohledu tvořily poměrně nepokojnou část dělnictva.

TABULKA 3. STÁVKY PODLE POHLAVÍ V RAKOUSKÉM SLEZSKU V LETECH 1894–1914 DLE SOUPISU STÁVEK

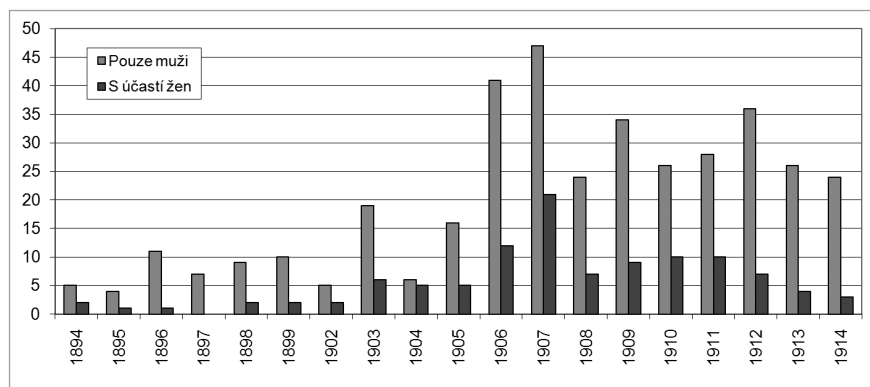
Rok	Pouze muži	S účastí žen	Celkem	Rok	Pouze muži	S účastí žen	Celkem
1894	5	2	7	1906	41	12	53
1895	4	1	5	1907	47	21	68
1896	11	1	12	1908	24	7	31
1897	7	–	7	1909	34	9	43
1898	9	2	11	1910	26	10	36
1899	10	2	12	1911	28	10	38
1902	5	2	7	1912	36	7	43
1903	19	6	25	1913	26	4	30
1904	6	5	11	1914	24	3	27
1905	16	5	21				

Pramen: *Die Arbeitseinstellungen im Gewerbebetriebe in Österreich während des Jahres 1894–1914*, Wien 1895–1916.

[5] Soupis vycházel pro všechny stávky až do roku 1912. Od tohoto roku jsou zaznamenány pouze stávky s více než 500 zameškanými směny. To do jisté míry zkresluje výsledky pro tyto roky. Přesto se stále jedná o nejkompletnější seznam stávek.

GRAF 2. STÁVKY PODLE POHLAVÍ ÚČASTNÍKŮ V RAKOUSKÉM SLEZSKU V LETECH 1894–1914 DLE SOUPISU STÁVEK.

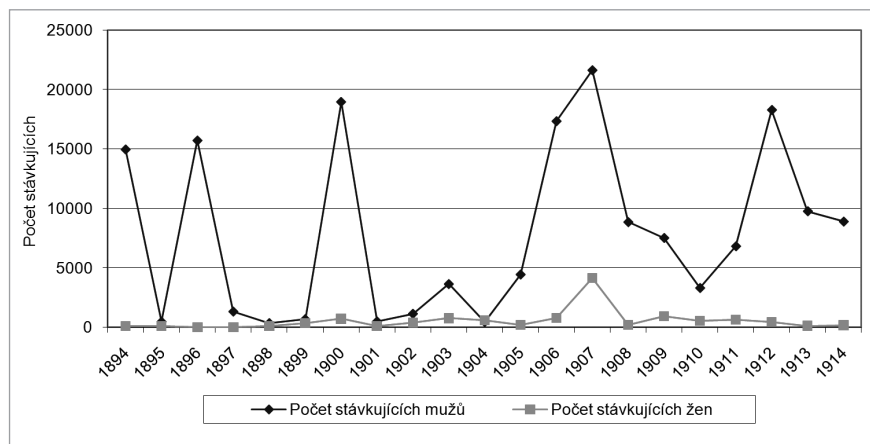

Pramen: *Die Arbeitseinstellungen im Gewerbebetriebe in Österreich während des Jahres 1894–1914*, Wien 1895–1916.

Nyní nás bude zajímat dynamika stávkového hnutí. Na obrázcích 1 a 2 si můžeme povšimnout několika stávkových vln, které jsou, dle mého dosavadního výzkumu, typické pro celou Evropu bez ohledu na jednotlivé regiony nebo sledovaná odvětví. Všeobecně můžeme vyloučit nějaké regionální příčiny, i když i ty samozřejmě hrají svou roli, a musíme se podívat na makroekonomické činitele. Mnoho autorů se shoduje, že oním faktorem jsou hospodářské cykly. V období konjunktur se všeobecně stávkovalo více než v období regresí. V období konjunktur měli dělníci díky poměrnému zvyšování mezd možnost našetřit nějaké peníze pro případný výpadek mzdy v období stávky. Navíc mohli počítat s tím, že pokud budou propuštěni, najdou mnohem snadněji práci. Také případné ztráty, které mohla způsobit stávka, mohly vést zaměstnavatele k smírnějšímu postoji a ochotě se dohodnout.^[6] Osobně se domnívám, že díky zvýšené produkci v období konjunktur, mohlo docházet k vyšším nárokům na intenzitu práce, popřípadě vyšší nároky na práci přes čas. I tento faktor snad mohl vést k vyšším požadavkům na mzdy. Naopak v době regrese nebylo dobré dávat zaměstnavateli záminku k možnému propouštění, protože za vraty závodu čekalo na práci mnoho dalších zájemců. Stávkové vlny kopírují konjunkturální vzestupy na počátku a v polovině 90. let, na přelomu letopočtu, v letech 1905–1907 a těsně před válkou. Ještě patrnější než v počtu stávek je to v počtu stávkujících. Svůj vliv měly i některé další faktory, jako první oslava 1. máje v roce 1890, ohlas revoluce v Rusku 1905 a s ním spojený boj za všeobecné, rovné a tajné hlasovací právo.

[6] Jana MACHAČOVÁ, *Mzdové a stávkové hnutí dělnictva v průmyslových oblastech českých zemí v letech 1848–1914*. Opava 1990, s. 60–61.

GRAF 3. POROVNÁNÍ DYNAMIKY STÁVKOVÉHO Hnutí PODLE POČTU STÁVKUJÍCÍCH V RAKOUSKÉM SLEZSKU V LETECH 1894–1914

Pramen: *Die Arbeitseinstellungen im Gewerbebetriebe in Österreich während des Jahres 1894–1914*, Wien 1895–1916.

Z obrázku 3 můžeme vidět, že zatímco počet stávek s účastí žen tvoří poměrně značný podíl, co se týče počtu stávkujících, nemohou se ženy v tomto regionu mužům rovnat, alespoň v absolutních číslech. Již jsem zmínil výše, že v procentuálním podílu ženy přesáhly svůj podíl na počtu stávkujících oproti počtu zaměstnanců stávkou zasažených podniků. To nás přivádí na důležitou myšlenku, jakým způsobem se ženy prosadily na trhu práce v tomto regionu.

TABULKA 4. EKONOMICKÁ AKTIVITA OBYVATEL SLEZSKA PODLE SČÍTÁNÍ OBYVATELSTVA 1869

	Morava		Slezsko		Ostravská oblast	
	počet	%	počet	%	počet	%
Ekonomicky neaktivní	824462	41,6	228 018	44,6	38313	52,6
do 14 let věku	60884	30,5	164 127	32,1	26079	35,8
nad 14 let věku – muži	15504	0,6	2 629	0,5	468	0,6
nad 14 let věku – ženy	200114	10,0	61 262	12,0	11768	16,2
Ekonomicky aktivní	173435	58,7	283 563	55,4	34423	47,4
Celkem	1997897	100,0	551 581	100,0	72736	100,0

Pramen: Milan Myška, *Dynamika sociální struktury obyvatelstva průmyslové oblasti ve 2. polovině 19. století*. Acta facultatis paedagogicae ostraviensis. Series C–26, 1991, s. 6–9.

Na základě studie Milana Myšky^[7] je patrné, že i ženy v Rakouském Slezsku vykazovaly mnohem menší ekonomickou aktivitu než v jiných oblastech a to zejména v oblasti industrializovaného Ostravska (soudní okresy Moravská Ostrava, Bohumín a Fryštát). Autor uvádí tyto důvody:

- ▶ převaha těžkého průmyslu zejména v Ostravské průmyslové oblasti a s ním spojený zákaz vykonávání některých prací ženami a mladistvými;
- ▶ nižší možnost uplatnění v zemědělství, které muselo ustoupit těžkému průmyslu;
- ▶ poměrně vysoké výdělky mužů v těžkém průmyslu.

Podobnou strukturu v oblasti ekonomické aktivity žen předpokládá i pro rok 1900. Přesto i v tomto regionu měly možnost pracovního uplatnění zejména v tradičních centrech textilního průmyslu: Jeseník, Bruntál, Krnov, Frýdek a Bílsko. Také v hornictví ženy pracovaly, i když samozřejmě pouze na povrchu jako třídičky nebo pradleny uhlí, popř. jako narážečky apod. Poměrně vysoký počet žen pracoval ve stavebnictví. Ostatní průmyslová odvětví, ve kterých pracovaly ženy, se ve stávkovém hnutí výrazně neprosadila.

Celkově se 52 procent stávek a 54 procent stávkujících rekrutovalo z oblasti textilního a oděvního průmyslu. V hornictví to bylo 29 procent stávek a 18 procent stávkujících. V případě celkového počtu stávek v Rakouském Slezsku se textilní průmysl podílel 30 procenty na počtu stávek, ale jen 11 procenty na počtu stávkujících, zatímco hornictví dosahovalo s podílem 42 procent stávek 81 procent všech stávkujících. Významnou měrou se na tom podílely velké stávky z let 1894, 1896, 1900 a stávková konjunktura let 1906–1907. Ostatní odvětví průmyslu jako stavebnictví, hutnictví, dřevozpracující průmysl a těžba kamene hrály podstatně méně důležitou roli jak ve stávkách celkově, tak zejména ve stávkách z účasti žen.

Odvětví stávek určilo také regionální rozložení stávek podle jednotlivých okresů. Zatímco v okresech Bílsko, Bruntál, Krnov, ale také Opava se odehrály převážně stávky v textilním průmyslu, tak v okresech Fryštát a Frýdek, pod který spadal soudní okres Polská Ostrava, se odehrály převážně stávky v hornictví.

Co se týče délky stávek žen v Rakouském Slezsku ve sledovaném období, můžeme říci, že polovina stávek skončila do 5 dní, tři čtvrtiny do dvou týdnů. Poměrně vysokých 12 procent zaznamenal také interval 21 až 50 dní.

---

[7] Milan MYŠKA, *Dynamika sociální struktury obyvatelstva průmyslové oblasti ve 2. polovině 19. století*. Acta facultatis paedagogicae ostraviensis. Series C–26, 1991, s. 8–9.

TABULKA 5. REGIONÁLNÍ VÝSKYT STÁVEK ŽEN V LETECH 1894–1914
V RAKOUSKÉM SLEZSKU

Okres/město	Počet stávek celkem	Z toho stávek		
		v textilu	v hornictví	ve stavebnictví
Bilovec	4	4	–	–
Bílsko	21	15	–	1
Bruntál	16	14	–	–
Frydek	13	2	9	–
Fryštát	29	0	27	2
Jeseník	3	2	–	–
Krnov	20	18	–	1
Opava	11	6	–	1
Celkem	117	61	36	5

Pramen: *Die Arbeitseinstellungen im Gewerbetriebe in Österreich während des Jahres 1894–1914*, Wien 1895–1916.

TABULKA 6. DÉLKA TRVÁNÍ STÁVEK ŽEN V RAKOUSKÉM SLEZSKU
V LETECH 1894–1914

Rok	1–5 dní	6–10 dní	11–15 dní	16–20 dní	21–50 dní	51 a více dní
1894	2	–	–	–	–	–
1895	1	–	–	–	–	–
1896	–	1	–	–	–	–
1897	–	–	–	–	–	–
1898	1	–	–	1	–	–
1899	–	–	–	1	1	–
1900	4	–	1	–	–	1
1901	2	–	–	–	–	–
1902	2	–	–	–	–	–
1903	4	–	–	1	–	1
1904	3	–	1	–	1	–
1905	–	1	–	–	4	–
1906	5	3	1	1	–	2
1907	9	7	1	–	3	1
1908	3	1	–	1	2	–
1909	6	–	3	–	–	–
1910	4	1	3	1	1	–
1911	7	1	–	1	1	–
1912	3	2	1	1	–	–
1913	3	–	–	1	–	–
1914	–	2	–	–	1	–
Celkem	59	19	11	9	14	5

Pramen: *Die Arbeitseinstellungen im Gewerbetriebe in Österreich während des Jahres 1894–1914*. Wien 1895–1916.

Nejčastější příčinou (79 ze 117 případů, tj. dvě třetiny) stávek žen byly platové poměry, druhou nejčastější příčinou (13 ze 117 případů, tj. 11 procent) byla nespokojenost s pracovní dobou. Ostatní příčiny, jako nesrovnalosti v pracovním řádu, osobní příčiny (neshody mezi zaměstnanci, mezi nadřízenými a podřízenými, propouštění, perzekuce vůdců dělnických organizací apod.) se objevují zřídka, některé další obvyklé příčiny (např. oslava 1. máje) se neobjevují vůbec.

Srovnáme-li údaje o mzdách žen a mužů podle údajů ve stávkové statistice dojdeme k následujícímu zjištění:

- ▶ textilní průmysl – zhruba 2/3 až 4/5 platu muže,
- ▶ hornictví – zhruba 1/3 platu předního havíře, zhruba 1/2 platu vozače,
- ▶ koksárenství – zhruba 1/3 platu muže,
- ▶ stavebnictví – asi 1/2 platu muže.

K těmto číslům je samozřejmě třeba dodat, že je důležité, jakou práci žena vykonávala. Zatímco v textilním průmyslu mohla žena dělat práci přibližně stejné náročnosti, tak jsou platy poměrně vyrovnané, naopak v hornictví, koksárenství a stavebnictví žena vykonávala méně honorované práce, a tedy získávala značně nižší plat než muži. To samozřejmě neznamená, že by práce žen v těchto odvětvích nebyla také velmi obtížná, navíc zcela jistě zdravotně velmi riziková a tím pravděpodobně také podhodnocená.

Ve 24 případech byly stávky žen zcela úspěšné, v 58 částečně úspěšné a ve 34 zcela neúspěšné. Nejvíce zrazující je údaj o částečně úspěšných stávkách, který obsahuje všechny výsledky, kdy ženy dosáhly splnění alespoň jednoho požadavku bez ohledu na jeho důležitost. Některá částečně úspěšná stávka tak mohla být úspěšnější než stávka, která skončila zcela úspěšně, ale s jediným nebo s méně významným výsledkem, naopak některá částečně úspěšná stávka s jediným, navíc nepřilíživě důležitým požadavkem, by mohla být subjektivně hodnocena také jako neúspěšná. Mezi částečně úspěšné stávky je možné zařadit také stávky, v jejichž případě bylo přislíbeno splnění alespoň jednoho požadavku. Přes tyto výhrady se zdá, že počet úspěšných a částečně úspěšných stávek více než dvakrát převyšuje počet stávek neúspěšných, což odpovídá evropskému průměru^[8] spíše pro kvalifikované dělnictvo, které bývá úspěšnější. V tomto případě je to možné vysvětlit převahou stávek v textilním průmyslu, kde pracovalo převážně kvalifikované dělnictvo včetně žen.

Tato práce poskytla celou řadu statistických dat k problematice, ale autor je si vědom, že je nutné je doplnit řadou dalších poznatků. Nezohledňuje například podíl žen na stávkách pracujících manželů, kdy se ženy často stávaly impulsem pro vypuknutí stávky. Zejména v období krizí, kdy se výrazně zhoršily životní poměry

---

[8] Maximilian MEYER, *Statistik der Streiks und Aussperrungen im In- und Auslande*. Leipzig 1907.

rodin, stávaly se ženy radikálními zastánci bojů za zvýšení mezd a poskytování některých výhod (např. deputátní uhlí, levnější zboží v závodních konsumech apod.). Ambicí také nemohlo být zachytit některé důležité jevy, které se váží na ženskou práci. Například Vilém Jičínský si stěžuje ve svých *Bergmännische Notizen* na neschopnost mladých pracujících žen stát se dobrými hospodyněmi, což viděl jako důležitou součást zdravého a spokojeného života dělnických rodin. Za finanční podpory Vítkovického horního a hutního těžířstva a Severní dráhy Ferdinandovi tak vznikla škola pro mladé dívky, kde se měly učit vše, co bylo potřebné ke správnému vedení domácnosti. ^[9]

Stávkové hnutí v oblasti Rakouského Slezska před 1. světovou válkou bylo výrazně ovlivněno strukturou průmyslu a obyvatelstva v oblasti. Vzhledem k poměrně vysoké stávkové aktivitě v hornictví a hutnictví, ve kterém se prosadily ženy mnohem méně, je podíl žen na stávkovém hnutí zejména v počtu stávkujících velmi nízký. Přesto se zejména v textilním průmyslu odehrála celá řada i poměrně velkých stávek, které svědčí o jisté aktivitě žen na poli hospodářských bojů mezi zaměstnanci a zaměstnavateli, které jsou důležitým předpokladem modernizace společnosti. To naznačuje také údaj o vyšším procentuálním přínosu žen na počtu stávkujících než na počtu zaměstnanců daného podniku zasaženého stávkou. Pod vlivem nepokojů a sílící organizace dělnictva musela rakouská vláda přistoupit k budování sociálního zákonodárství, které vytvořilo základy pro dnešní dobu. I na tom se bezpochyby podílely také ženy, ať už pracující v průmyslu nebo ženy „v domácnosti“ revoltující za své manžele.

---

[9] Wilhelm JIČÍNSKÝ, *Bergmännische Notizen aus dem Ostrau-Karwiner Steinkohlenrevier gesammelt vom Jahre 1856–1898*. Mährisch Ostrau 1898, s. 155–158.

SUMMARY:

Participation of women in labor strikes in Austrian Silesia at the turn of the nineteenth century

Labor strikes in Austrian Silesia before the Austrian Silesia World War I were greatly influenced by the structure of the industry and the population structure in the region. Given the relatively high occurrences of labor strikes in mines and metallurgy, where women were in considerable minority, the numerical share of women in labor strikes is rather low. However, especially in the textile industry there were many cases of relatively great labor strikes that were characterized by a certain activity of women in the field of economic competition among laborers and employers that represented an important precondition for the modernization of society. Women, as well as men, usually acknowledged low pay as the principal cause for their participation in labor strikes. According to the statistics of the labor strikes the women reached in mining a one-third of pay of qualified miner and one-half of pay of young (unqualified) miner (hauler). In coking plants they were also paid about one-third of the salary of men and in textile industry about two-thirds. To this we should add that in heavy industry women were allowed to carry on only unqualified, and therefore poorly paid tasks. This, however, did not mean that their workload was not extremely heavy. In the textile industry women could be employed also as qualified workers and men's salaries were generally lower. Therefore, women could reach higher proportion of men's salary.

More than 50 per cent of the labor strikes took less than five days. About 70 per cent of strikes were thoroughly or partially successful.

MATERIÁLY

Závěrečné práce z problematiky historické demografie a dějin rodiny na katedře historie Ostravské univerzity v Ostravě v letech 1991–2010

Radek Lipovski

Problematika vývoje historických populací byla na katedře historie v Ostravě zkoumána i po zřízení Ostravské univerzity v roce 1991, na čemž měli hlavní zásluhu Lumír Dokoupil a Ludmila Nesládková. Pod jejich vedením povstaly další desítky diplomových, rigorozních a dizertačních prací, které vycházely metodicky z historické demografie a příbuzných oborů. V souladu s celkovým vývojem v české historiografii se objevila nová témata, která se více či méně dotýkala obyvatelstva. S uvolněním výzkumu po pádu totalitního režimu lze sledovat určitý odklon od statistických metod a používání metod sociologických, psychologických apod. I historičtí demografové se začali stále více zajímat nejen o statistické vyjádření demografických procesů a struktur, ale také o pozadí a okolí těchto jevů. Do popředí zájmu se dostaly sociální dějiny, dějiny každodennosti, dějiny rodiny a v posledních letech kulturní dějiny.

Nové trendy byly reflektovány rovněž na katedře historie Ostravské univerzity, což způsobilo určitý problém výběru závěrečných prací do tohoto přehledu. Co zařadit mezi práce důležité pro historického demografa současnosti? Rozhodujícím prvkem se stala statistika. Na katedře historie OU sice vznikla řada prací z dějin každodennosti, gender history apod., ale většinou byly založeny na výzkumu pramenů vyprávěcí povahy, krásné literatury nebo tisku. Přestože nepochybně mají pro historického demografa cenu jako zdroje informací o způsobech chování, jednání a životních zkušenostech obyvatel, nebyly zařazeny do následujícího přehledu. Jedinou výjimku tvořily dějiny rodiny, protože rodina patřila a v zásadě stále patří mezi základní kameny procesu reprodukce obyvatelstva. Práce na téma rodiny tedy byly v přehledu zmíněny bez rozdílu pramenného materiálu, ze kterého vycházely. Ostatní témata byla vybrána pouze v případech použití statistického pramene a statistického vyhodnocení demografických jevů. V tomto směru se ještě objevovaly třeba práce z hospodářských dějin, které sledovaly vývoj osazenstva průmyslových podniků.

Přímý historickodemografický výzkum navazoval částečně na předchozí témata a částečně se začal nově orientovat na specifické skupiny obyvatel. Vznikaly práce zabývající se vývojem základních reprodukčních procesů a demografických struktur v období starého demografického režimu, za průmyslové revoluce a za demografického přechodu zpracované agregativní metodou a metodou rekonstrukce rodin. Jejich četnost ovšem podstatně poklesla a zájem o tuto zásadní

historickodemografickou problematiku se snížil na minimum zejména v posledních letech. Méně se prosazovala tematika vývoje úmrtnosti, zato větší důraz se kladl na otázku vývoje sňatečnosti, což souviselo jednak s celkovým zájmem historické demografie o dopad sňatečnosti na úroveň reprodukce obyvatelstva, jednak s vlivem sociálních a kulturních dějin. Použití základních metod práce podpořilo velké výzkumné téma populačního vývoje židů na Moravě, které prosadila a prováděla Ludmila Nesládková. Její péčí vzniklo na katedře historie OU množství závěrečných prací, které historickodemografickými metodami sledovaly populační aspekty židovského obyvatelstva tradičních jihomoravských center jako Boskovice, Holešov, Strážnice, Uherský Brod, Uherské Hradiště apod. Zároveň se výzkum zaměřil na jedno centrum nového typu – Moravskou Ostravu, což souviselo s dlouhodobým záměrem katedry historie zkoumat genezi průmyslové oblasti Ostravska. Vývoj židovského obyvatelstva v Moravské Ostravě byl řešen v sadě diplomových prací zabývajících se etapou od 2. pol. 19. stol. do období první republiky a nejen židovské obyvatelstvo Moravské Ostravy bylo v centru zájmu diplomantů katedry historie. Populace Moravské Ostravy byla zkoumána z více hledisek a podobně se rozvinulo bádání na poli dalších měst v prostoru severovýchodní Moravy a Slezska.

1) DIPLOMOVÉ PRÁCE:

DVOŘÁKOVÁ, Hana: *Formování osazenstva dolu Betina v letech 1856–1890. Ostrava 1992, 89 s.*

Problematika formování průmyslových oblastí stála za vznikem této diplomové práce. Statistické analýzy prováděla Hana Dvořáková na základě specifického pramene – knih osazenstva dolu (Mannschaftsbuch). Tento pramen umožnil zkoumat nejen hospodářské záležitosti, ale i demografické charakteristiky, např. teritoriální původ zaměstnanců dolu, věk osazenstva při vstupu a výstupu ze zaměstnání, profesní složení apod. Naprostá většina zaměstnanců dolu Betina pocházela z lokalit ve vzdálenosti do 10 km (88,5%). Byla zde poměrně malá fluktuace zaměstnanců.

KRÁLOVÁ, Lenka: *Vývoj obyvatelstva Frýdlantu n. O. před I. světovou válkou. Ostrava 1992, 81 s.*

Autorka navázala na předchozí historickodemografické diplomové práce věnované tomuto hutnímu středisku I. Kurdzielové a M. Jandové, které se zabývaly populačním vývojem této obce do r. 1869. Lenka Králová si zvolila analýzu sčítacích operátů z r. 1910 a na jejich základě zkoumala biologické, kulturní a socioekonomické struktury a teritoriální původ obyvatelstva. Z těchto operátů si navíc vypsalala jména manželských dvojic a rekonstruovala jejich rodiny z matričních údajů. Metodou rekonstrukce rodin tak získala data o 204 frýdlantských rodinách.

KANTOR, Miroslav: *Záhuba těšínských Židů. Ostrava 1994, 123 s.*

Miroslav Kantor se pokusil ve své práci postihnout válečné dějiny a holocaust Židů na historickém území Těšínského Slezska se zaměřením na část tohoto území náležející k ČR a její nejvýznamnější komunitu v Těšíně (resp. Českém Těšíně). Zaměřil se na literaturu a vzpomínky na transport do Niska a další události za 2. světové války. Využil archivy vzpomínek v Památníku Terezín, v Yad Vashem archivu a v Městském archivu v Ostravě. Nahlédl také do sčítání lidu z r. 1930.

HASOŇOVÁ, Marcela: *Příspěvek k dějinám holešovské židovské náboženské obce od sklonku feudalismu do roku 1918. Ostrava 1995, 60 s.*

Holešovská židovská obec patřila mezi nejvýznamnější obce tohoto typu na Moravě v období platnosti familianstského zákona. V druhé polovině 19. stol. však zažila výrazný úbytek obyvatel a Marcela Hasoňová se zajímala o proměny biologických, kulturních a socioekonomických struktur v souvislosti s touto depopulací. Ke své analýze použila data ze sčítání lidu v l. 1890 a 1910. Cenzy ukázaly prohlubující se feminizaci židovské komunity v Holešově před 1. světovou válkou a poměrně nízké zastoupení dětské složky obyvatelstva (méně než 20% v obou letech sčítání), což představuje regresivní typ populace. Sledováním teritoriálního původu židů autorka konstatovala převahu místních rodáků nebo osob narozených v sousedních lokalitách.

ŠEBESTÍKOVÁ, Marta: *Hornická kolonie dolu Odra a její obyvatelstvo v letech 1908–1928. Ostrava 1995, 153 s. + 58 příloh (včetně vzpomínek).*

V této práci lze nalézt informace o stavebním vývoji a obyvatelstvu jedné z hornických kolonií v ostravské průmyslové aglomeraci. Kolonie dolu Odra se nacházela v obci a později městské části Přívoz. Pro sledování stavebního vývoje vycházela Marta Šebestíková z dochovaných stavebních plánů a žádostí. Demografický vývoj se snažila postihnout na základě excerptce sčítacích operátů z l. 1910 a 1921, přičemž musela vybrat domácnosti hornické kolonie podle popisných čísel. Zabývala se teritoriálním původem obyvatel, biologickými a kulturními strukturami, příslušností k ekonomickým odvětvím, ale i bytovou kulturou, každodenním životem v kolonii, hygienickými a zdravotními poměry, rodinou, stravováním, sousedskými vztahy atd. Tyto každodennostní záležitosti studovala s využitím denního tisku a vzpomínek pamětníků.

FERENZOVÁ, Michaela: *Obyvatelstvo farnosti v protostatistickém období. Ostrava 1996, 68 s.*

Autorka si pro svou historikodemograficky zaměřenou práci zvolila farnost Kravaře na Hlučínsku. Sledovala její populaci v období od 60. let 17. stol. do poloviny 19. stol. Na základě excerptce církevních matrik autorka zkoumala dynamiku přirozené měny obyvatelstva a podrobně se věnovala zejména vývoji úmrtnosti s důrazem na demografické krize, skladbu zemřelých a úmrtnost kojenců

a mladších dětí věkové skupiny 1–4 roky. Zkoumala rovněž sezonní průběhy jednotlivých reprodukčních jevů.

KOLÍNKOVÁ, Tařána: *Proměny životního stylu uherskobrodské židovské obce v letech 1890–1930. Ostrava 1996, 118 s.*

Tařána Kolínková pracovala se sčítacími archy dochovanými pro židovskou obec a židovské obyvatelstvo města Uherský Brod z l. 1890, 1900, 1910 a 1930. Protože židovské obyvatelstvo žilo nejen v obci, ale i rozptýlené ve městě, musela prohlédnout všechny sčítací archy, avšak pro rok 1910 se dochovaly jen archy židovské obce, což nebylo zcela dostatečné pro komparaci. Uherskobrodská židovská komunita zařila v daném období nejdříve pozvolné a poté rychlejší ubývání členů z 879 (1890) na 493 osob (1930). Tařána Kolínková se při tom zajímala o změny biologických, kulturních a socioekonomických struktur této skupiny obyvatel a pokusila se zachytit také změny aktuální skladby rodiny a domácnosti. Před první světovou válkou vykazovala židovská komunita v Uherském Brodě mírnou maskulinitu a teprve v roce 1930 převažovaly mírně ženy. Populace byla progresivní, ale za první republiky se změnila v regresivní typ.

MAZGAJ, Radek: *Obyvatelstvo farnosti v protostatistickém období (Oldřiřov). Ostrava 1996, 106 s.*

Obec Oldřiřov se nacházela na Hlučínsku, což byl region se specifickým vývojem. Za slezských válek byl připojen k Prusku, takže i oldřiřovská populace se vyvíjela mimo habsburské soustátí, ale v jeho bezprostřední blízkosti. Radek Mazgaj zkoumal vývoj této populace na základě údajů z církevních matrik, které zpracovával agregativní metodou. Sledoval tedy dlouhodobé řady úmrtí, sňatků a narození v l. 1687–1849, zkoumal věkové složení zemřelých, sezonnost atd.

LIŠKOVÁ, Veronika: *Vývoj obyvatelstva ve farnosti Vrchy v letech 1700–1850. Ostrava 1997, 63 s.*

Agregativní metodou zpracovaná práce na podkladě církevních matrik se zaměřila na výzkum základních reprodukčních jevů úmrtnosti, porodnosti a sňatečnosti ve farnosti Vrchy na Fulnecku. Autorku zajímal vývoj reprodukčních jevů se zohledněním demografických krizí a sezonních výkyvů. Úmrtnost sledovala z hlediska věku a pohlaví zemřelých, zvláštní pozornost věnovala kojenecké a dětské mortalitě. Specifické jevy, tzn. věk, pohlaví apod. zkoumala také v případě porodnosti a sňatečnosti.

LUBOJACKÁ, Martina: *Proměny životního stylu představitelů židovské minority z Moravské Ostravy od doby vzniku Židovské náboženské obce do konce první republiky. Ostrava 1997, 199 s.*

Diplomová práce Martiny Lubojacké byla první, která se pokusila prozkoumat z historického a demografického hlediska židovskou minoritu v městě Moravské

Ostravě v období prudké industrializace ostravského regionu. Autorka záměrně vybrala židovské rodiny usídlené na ulicích v centru města a studovala jejich demografické struktury na podkladě údajů ze všech cenzů mezi l. 1880–1930. Biologické, kulturní a socioekonomické struktury zkoumala rovněž u služebnictva a podnájemníků v židovských rodinách. Navíc využila dochování všech tří řad židovských matrik pro Moravskou Ostravu z let 1924–1939 a pro toto období se pokusila o statistiku přirozené měny. Při rekonstrukci obrazu životního stylu místních židů se opřela o vyprávění pamětnice Hildy Jiráskové a na podkladě všech zmíněných pramenů rekonstruovala rodiny Moritze Krasného, dr. Leopolda Katzera, Michaela Korngolda a Salomona Reschowského.

ŠEVČÍKOVÁ, Lenka: *Vývoj sňatečnosti ve Fulneku v letech 1630–1850. Ostrava 1997, 94 s.*

Lenka Ševčíková se ve své práci věnovala do té doby méně sledovanému jevu, který však měl v minulosti velký význam na demografické procesy. Historičtí demografové si všimli, že ve starém demografickém režimu výkyvy ve sňatečnosti ovlivňovaly vývoj porodnosti, protože zcela převažovala manželská plodnost. Zvolená lokalita navíc patřila k centrům textilní protoindustriální výroby, kde existoval předpoklad vyšší sňatečnosti. Autorka založila svůj výzkum na excerpci oddacích matrik. Sledovala počty sňatků, typy sňatků, věk snoubenců a věkové rozdíly mezi snoubenci, teritoriální původ snoubenců, sociální mobilitu nebo také dopad demografických krizí na průběh sňatečnosti. Autorka potvrdila tezi Ludmily Fialové o vyšším sňatkovém věku ve městech než na venkově. Zhruba polovinu sňatků uzavřeli snoubenci rovného sociálního postavení a převažovali samozřejmě zástupci textilních řemesel.

PŘÍHODOVÁ, Galina: *Kapitoly z dějin strážnické židovské minority v letech 1869–1939. Ostrava 1998, 159 s.*

Jednu z významných židovských komunit na jižní Moravě si pro svou diplomovou práci zvolila Galina Příhodová. Na podkladě dat ze všech sčítání lidu mezi l. 1869–1939 stanovila vývoj demografických struktur místní židovské populace, skladbu jejich služebnictva a podnájemníků. Sledovala také přirozenou měnu židovského obyvatelstva v letech 1874–1939 na základě excerpcí matrik dochovaných v SÚA Praha. U vybraných rodin dr. Ignatze Robitscheka, Leopolda Reisse, Nathana Siebenscheina a Herzela Weinera se pokusila o jejich rekonstrukci, k čemuž kromě cenzů a matrik použila také nápisy na náhrobcích nebo podpisy na smlouvách.

BALOUCHOVÁ, Kateřina: *Historickodemografická charakteristika židovské minority Moravské Ostravy na přelomu 19. a 20. století (židovská populace městského „city“ a města Mor. Ostravy). Ostrava 1999, 123 s.*

Populaci Moravské Ostravy se věnovalo více diplomových studií. I místním židovským obyvatelstvem se zabývalo více studentů katedry historie FF OU.

Kateřina Balouchová excerpovala data k této skupině obyvatel ze sčítání 1900 a zaměřila se na konkrétní městské čtvrti. Zkoumala biologické, kulturní a socioekonomické struktury, teritoriální mobilitu, úroveň bydlení, služebnictvo v židovských domácnostech a jeho demografické struktury, podobně také podnájemníky v židovských domácnostech a na závěr postavení židovských žen ve společnosti, např. postavení ženy v židovském manželství a židovské komunitě. Židé žijící ve zkoumané oblasti se živili převážně obchodem a pohostinstvím, popř. řemeslem. Jen několik jedinců vykazovalo vyšší sociální postavení (lékaři, právníci, učitelé).

HUDEČKOVÁ, Silvie: *Historicko-demografická analýza bzeneckých Židů od druhé poloviny 19. století do první světové války.* Ostrava 1999, 81 s.

Bzenecká židovská obec čítala na přelomu 19. a 20. stol. kolem 400–500 členů a patřila k nejstarším obcím tohoto typu na Moravě. Silvie Hudečková excerpovala data pro tuto židovskou komunitu ze všech cenzů od r. 1869 do r. 1910. Sledovala teritoriální původ židovského obyvatelstva, biologické, kulturní a socioekonomické struktury a podrobněji se věnovala biologickým a kulturním strukturám služebnictva, zaměstnanců a podnájemníků v židovských domácnostech. Naprostá většina služebnictva a zaměstnanců udávala český obcovací jazyk a nízkou gramotnost v počátcích výzkumu, tzn. ve 2. polovině 19. stol. Židé se sice hodně hlásili k německému obcovacímu jazyku, ale v posledním sčítání 1910 již převažovaly osoby, které uvedly češtinu. V ekonomické sféře se místní židé zabývali zejména obchodem.

KRPCOVÁ, Petra: *Obyvatelstvo Palkovic před první světovou válkou.* Ostrava 1999, 96 s.

Do rámce výzkumu demografického vývoje zázemí ostravské průmyslové oblasti patří studie Petry Krpcové. Obec Palkovice se nachází nedaleko Místku v podhůří Beskyd. Autorka se zajímala o teritoriální mobilitu a o změny v biologických, kulturních a socioekonomických strukturách obyvatelstva této lokality v době průmyslového rozmachu ostravské aglomerace na přelomu 19. a 20. stol. Využila k tomu údaje ze sčítání lidu 1880 a 1910. Výsledky komparovala s již probádanými lokalitami. Zjistila určitý úbytek dětské složky obyvatelstva a pozvolné stárnutí populace. Industrializace se projevila i v socioekonomické struktuře, v níž do r. 1910 přibýlo kvalifikovaných průmyslových dělníků.

KURKOVÁ, Radomíra: *Vývoj sňatečnosti ve farnosti Dolní Lutyně v letech 1673–1850.* Ostrava 1999, 81 s.

Tato práce byla zaměřena na jeden z důležitých reprodukčních jevů tradiční společnosti – sňatečnost. Radomíra Kurková sledovala sňatečnost na základě excerptce oddacích matrik, ale kromě vytváření dlouhodobých časových řad se zajímala také o typy sňatků, sezonnost sňatečnosti, věk a věkové rozdíly snoubenců,

teritoriální původ a sociální mobilitu snoubenců. Pro tento komplexní pohled na sňatečnost si zvolila populaci farnosti Dolní Lutyně v sousedství dnešního města Karviná.

MATUŠTÍKOVÁ, Radka: *Historicko–demografická charakteristika uhersko-hradištských Židů ve druhé polovině 19. století do první světové války.* Ostrava 1999, 109 s. + 10 s. příloh

Počet židů v Uherském Hradišti stoupal až do konce 19. stol. a teprve na počátku 20. století začal klesat. Radka Matuščíková pracovala se sčítacími archy z let 1869, 1880, 1890, 1900 a 1910. Srovnávala biologické, kulturní a socioekonomické struktury místní židovské populace v těchto letech, tytéž struktury služebnictva a podnájemníků v židovských rodinách a teritoriální původ. Po celé sledované období převažovali v židovské populaci v Uherském Hradišti muži, což autorka vysvětlovala množstvím studentů dojíždějících za vzděláním na místní gymnázium. Už v r. 1869 běžně dva až tři studující chlapci pobývali v židovských rodinách. V tomto roce činilo zastoupení osob v předproduktivním věku 54%, přičemž 33% byli chlapci a 21% dívky. Do roku 1910 však poklesl podíl této věkové skupiny na pouhých 25,6%.

RÝMAŘOVÁ, Pavla: *Moravskoostravští židé na prahu 20. století.* Ostrava 1999, 89 s.

Pavla Rýmařová si rozdělila práci s Kateřinou Balouchovou na výzkumu židovského obyvatelstva v r. 1900 v Moravské Ostravě. Počet židů zde činil v tomto roce 3272 osob, a proto byl výzkum rozdělen. Výsledky obou prací mohly být komparovány a navíc bylo možno srovnat je s analýzou M. Lubojacké. Pavla Rýmařová analyzovala biologické, kulturní a socioekonomické struktury pro vybranou část židovské populace, její služebnictvo a podnájemníky a dále sledovala teritoriální mobilitu všech zmíněných skupin. Ze socioekonomického hlediska i v jejím souboru převažovaly osoby živící se obchodem nebo pohostinstvím, v menší míře řemeslem a službami.

EKARTOVÁ, Jaroslava: *Kapitoly z dějin hodonínské židovské minority v letech 1869–1910.* Ostrava 2000, 114 s.

Jaroslava Ekartová zpracovala demografické ukazatele židovské komunity v Hodoníně podobným postupem jako Silvie Hudečková v případě Bzence nebo Radka Matuščíková v případě Uherského Hradiště. Rovněž excerpovala data k židovským domácnostem ze všech sčítání lidu mezi l. 1869–1910 a zjišťovala demografické struktury židovské populace. Teritoriální původ, biologické, kulturní a socioekonomické struktury stanovovala také pro služebnictvo a podnájemníky v židovských domácnostech. Na počátku věnovala několik stran informacím o nejvýznamnějších židovských rodinách v Hodoníně.

HORTIG, Pavel: *Demografický vývoj Kopřivnice v letech 1790–1910. Ostrava 2000, 123 s.*

Historickodemografická studie sledovala populační vývoj obce patřící k širšímu zázemí ostravské průmyslové oblasti od konce 18. století do první světové války. Kopřivnice patřila k menším ohniskům ostravské průmyslové aglomerace, kde sídlila továrna na kočáry a později vagony a automobily. Základním pramenem se autorovi staly církevní matriky, ze kterých excerpoval údaje o křtech, pohřbech a sňatcích. Využil také sčítací operáty z r. 1910, na jejichž základě se snažil stanovit biologické, kulturní a sociální struktury obyvatelstva těsně před 1. světovou válkou. Autor se pokusil rovněž stanovit migrační saldo na podkladě údajů o přirozeném přírůstku (úbytku) a počtů obyvatel vypočítaných metodou interpolace.

VEVERKOVÁ, Stanislava: *Populace Vracova od konce 17. století do poloviny 19. století. Ostrava 2000, 126 s.*

Stanislava Veverková se zajímala o populační vývoj jihomoravské obce Vracov (mezi Bzencem a Kyjovem) v období od dochování nejstarší matriky z r. 1684 do pol. 19. stol. Hlavním pramenem se jí tedy staly církevní matriky a agregativní metodou sledovala vývoj počtu narozených, zemřelých a sňatků v této obci. U reprodukčních procesů zkoumala také specifické ukazatele, např. sezonnost, počty a podíly nemanželsky narozených dětí, podíly protogamních a palingamních sňatků, věk snoubenců, podíly zemřelých podle věku a pohlaví, průměrný věk zemřelých, či příčiny úmrtí. Mezi nejzávažnější úmrtnostní krize, které zasáhly vracovskou populaci v tomto období, patřil hladomor 1771–1772, epidemie neštovic na přelomu 18. a 19. stol. a epidemie cholery ve 30. letech 19. stol. Autorka doplnila práci rozsáhlými přílohami tabulek a grafů.

FOBEROVÁ, Věra: *Proměny rodiny v první polovině 20. století očima pamětníků a krásné literatury. Ostrava 2001, 96 s.*

Vzpomínky pamětníků sloužily jako základní pramen této práce na téma dějin rodiny a dějin všedního dne. Autorka využila již publikované vzpomínky, metodou „oral history“ vyzpovídala pět žijících pamětníků ze svého okolí a využila také krásnou literaturu, tzn. knihy takových spisovatelů jako Elišky Horelové, Vlasty Javořické, Oty Pavla, Karla Poláčka, Jana Otčenáška a Věry Sládkové. Na podkladě těchto materiálů se autorka snažila postihnout roli otce, matky, dětí, prarodičů, problematiku stravy, stolování apod. Důležitou otázkou bylo pochopitelně dětství, dětská práce, ale i volný čas, zábava a hry.

HEJKRLÍK, Michal: *Obyvatelstvo Zábřehu nad Odrou do první světové války. Ostrava 2001, 127 s.*

Historickodemografická studie podobně stavěná jako v případě Pavla Hortiga, ale se zaměřením na populační vývoj obce ležící v bezprostředním zázemí ostravské průmyslové oblasti. Časové vymezení od konce 18. století do první světové

války bylo dáno dochovaností základního pramene – církevních matrik. Kromě nich autor excerpoval také sčítací operáty z r. 1910. Sledoval tedy základní demografické ukazatele – přirozenou měnu, mechanickou měnu, teritoriální původ a populační a sociální struktury.

HELEMÍKOVÁ, Jana: *Židovské obyvatelstvo Jevíčka v letech 1857–1938. Ostrava 2001, 123 s.*

Diplomová práce Jany Helemíkové byla zaměřena na populační otázky vývoje židovské komunity ve městě Jevíčko na Malé Hané. Autorka založila svůj výzkum na výsledcích ze sčítání lidu z l. 1857–1930, která se unikátně zachovala všechna. Excerptovala všechny údaje z jednotlivých sčítání a vzájemně je porovnávala. Výjimkou bylo sčítání 1857, které bylo provedeno na základě jiných kritérií než následující cenzu, a proto jeho analýzu provedla autorka zvlášť. Z dalších archivních pramenů využila stanovy jevíčského židovského spolku chevra kadisha a statut židovské náboženské obce z roku 1892. Jevíčko patřilo k malým městečkům a jeho židovská populace se ve sledovaném období zmenšovala. Jana Helemíková zkoumala její biologické, kulturní a socioekonomické struktury, či teritoriální původ. U sčítání 1857 a 1869 zachytila také informace o nepřítomném obyvatelstvu, které využila ke zpracování kapitoly o migraci židů z Jevíčka.

RODAN, Kamil: *Moravskoostravští Židé na počátku první republiky (ke srovnání jejich biologických, kulturních a socioprofesionálních charakteristik za Rakousko-Uherska). Ostrava 2001, 120 s.*

Dosavadní závěrečné práce se věnovaly tématu židovské populace Moravské Ostravy v období před 1. světovou válkou, i když třeba Martina Lubojacká protáhla svůj výzkum až do 30. let. Kamil Rodan se rozhodl zpracovat část sčítání lidu z r. 1921, aby navázal na předchůdkyně a srovnal demografické ukazatele pro židovskou populaci po válce. Zvolil si reprezentativní část židovské populace Moravské Ostravy podle kolegyně Kateřiny Balouchové, takže poněkud rozšířil její studium. Sledoval biologické, kulturní a socioekonomické struktury, teritoriální mobilitu a strukturu domácností židů, demografické struktury služebnictva a podnájemníků v židovských domácnostech a také jejich teritoriální mobilitu. V aktuálních židovských rodinách nastal výrazný pokles zastoupení dětí, převažovaly rodiny bez dětí, popř. jedno- až dvoudětné rodiny. Nadpoloviční většina místních židů se přihlásila k židovské národnosti. Autor doplnil analýzu rozsáhlým tabulkovým a grafickým znázorněním sledovaných demografických ukazatelů.

JEMELKA, Martin: *Křesťanské domácnosti centra Moravské Ostravy roku 1900 (ke srovnání jejich biologických, kulturních a socioprofesionálních charakteristik se zvláštním zřetelem k ženské populaci). Ostrava 2002, 129 s.*

Autor si zvolil práci se sčítacími archy z r. 1900, v nichž si sondážně vytypoval území středověkého jádra města (dříve oběhnaného hradbami). Obyvatelstvo

tohoto města pak zkoumal z hlediska biologických, kulturních a sociálních struktur, přičemž kombinoval tyto ukazatele a vytvářel tak specifické ukazatele. Z názvu jeho studie vyplývá, že zvláštní pozornost věnoval ženské populaci centra Moravské Ostravy, u níž sledoval zase specificky jednotlivé populační a sociální struktury. Mezi ženami bylo tehdy ekonomicky aktivních 37,6%, ale většina z nich se živila pomocnými pracemi v domácnostech (61 %). Autor konfrontoval údaje ze sčítání lidu se statistickými lexikony a repertorii. K otázce náboženského vyznání obyvatel prošel také fond římskokatolického farního úřadu v Moravské Ostravě a zkoumal změny konfese.

ŠEVEČEK, Ondřej: *Moravskoostravští křesťané na přelomu 19. a 20. století. Historickodemografická sonda do křesťanských domácností centra Moravské Ostravy. Ostrava 2002, 147 s.*

Ondřej Ševeček se zabýval v zásadě stejným souborem obyvatel jako Martin Jemelka, ale svou práci zaměřil na studium skladby domácnosti, postavení vůči přednostovi domácnosti, specifické členy domácností, tzn. služebnictvo, zaměstnance, nocleháře a podnájemníky, přičemž zároveň zjišťoval bytové poměry, teritoriální mobilitu členů, biologickou, kulturní a socioekonomickou skladbu obyvatel. Celkově zachytil 383 křesťanských domácností. Ve sledovaném souboru zcela převažovali katolíci, jen 4% zjištěných obyvatel vykazovalo evangelickou víru a čtyři osoby byly bez vyznání. Přestože se jednalo o obyvatelstvo centra Moravské Ostravy, vykazovalo poměrně nízkou úroveň gramotnosti, což autor připisoval vlivu přistěhovalectví zejména z Haliče. I zde totiž bydlelo cca 14% osob s rodištěm v Haliči.

BÁRTOVÁ, Leona: *Boskovičtí Židé a křesťané z bývalého ghetta a náměstí ve světle výsledků sčítání lidu na počátku 20. století. Ostrava 2003, 108 s. + 20 příloh.*

Diplomová práce Leony Bártové byla zaměřena na další z tradičních židovských obcí na jižní Moravě, ale autorka se nezajímala pouze o židy v Boskovicích, ale také o část místního křesťanského obyvatelstva. Zpracovala sčítání lidu z r. 1910 pro židovskou obec a město a 1921 pro město. Z části město si vybrala pouze domy na boskovickém náměstí. Sledovala biologické, kulturní a socioekonomické struktury se zvláštním zřetelem na ekonomické postavení žen, teritoriální mobilitu a strukturu cenzové domácnosti. Porovnávala rozdíly ve strukturách mezi židy a křesťany pro rok 1910. Také Boskovice postihl odliv židovského elementu na přelomu 19. a 20. stol. podobně jako většinu tradičních židovských sídlišť na jižní Moravě. Stěhovali se do průmyslových měst i z židovské obce do reprezentativnějších částí města Boskovice. Naopak křesťanské obyvatelstvo se zakupovalo v ghettu pro levnost tamních bytů.

HOLUBOVÁ, Michaela: *Sňatečnost obyvatelstva farnosti Dobruška do roku 1869.* Ostrava 2003, 168 s.

Michaela Holubová se věnovala studiu sňatečnosti v úctyhodném počtu 25 vsí dobrovické farnosti ve středních Čechách. Tato farnost se sice v průběhu sledovaných let zmenšovala, ale autorka se stále zabývala všemi obcemi, které patřily původní farnosti na konci 17. stol. Takto rozsáhlý soubor mohla podrobit nejen analýze vývoje počtu sňatků, sezonního průběhu sňatečnosti, typů sňatků nebo sňatkového věku snoubenců, ale také geografické a sociální mobility snoubenců. Zajímala se také o náboženství snoubenců a sňatky nekatolíků po roce 1781. Z hlediska geografické mobility byla většina sňatků uzavřených v dobrovické farnosti ve sledovaných letech 1780–89, 1820–29 a 1860–69 endogamních, ale jejich podíl postupně klesl ze 74% na 58,9%. Ze sociálního hlediska sice po celé období převažovaly homogenní svazky, ale vzrůstal podíl nižších sociálních vrstev.

LEMBASOVÁ, Eva: *Křesťanské a židovské obyvatelstvo Moravské Ostravy na počátku první republiky (srovnání dvou náboženských skupin).* Ostrava 2003, 102 s.

Cílený výzkum židovského etnika v Moravské Ostravě pokračoval touto prací Evy Lembasové, která navázala tentokrát na soubor Petry Rýmařové a zpracovala sčítání lidu 1921. Zkoumala opět biologické, kulturní a socioekonomické struktury, aktuální domácnost a teritoriální mobilitu židů vymezeného souboru, demografické struktury a teritoriální mobilitu služebnictva a podnájemníků v židovských domácnostech. Výsledky srovnávala nejen s výzkumem Kamila Rodana, ale také excerpovala data pro křesťanské obyvatelstvo obývající vymezené ulice Moravské Ostravy a ta srovnala s údaji pro židovskou populaci. Práci doplnila o rozsáhlé přílohy tabulek a grafů.

ŘEHÁNKOVÁ, Pavlína: *Kapitoly z dějin Bolatic: Mikrohistorická sonda do dějin rodiny a každodennosti zemědělské populace.* Ostrava 2003, 162 s.

Pavlína Řehánková zpracovala téma dějin rodiny a její každodennosti zčásti metodami historické demografie a zčásti metodou oral history. První část práce věnovala analýze výsledků sčítání obyvatelstva v hlučínské obci Bolatice v roce 1921 a druhou výzkumu rodinného cyklu, ženského světa, každodennosti žen a mužů (stravě, odívání, bytům a úrovni bydlení, zdraví, hygieně, volnému času apod.) či mentální charakteristice (způsobu života, hodnotovému systému, religiozitě, kulturnímu zázemí apod.). Hlučínsko mělo svá specifika vzhledem k dlouhé existenci v rámci Pruska (Německa), a proto se autorka zaměřila také na problém tzv. Moravců a na odcházení obyvatel za prací do Německa. Tato druhá část byla vytvořena na podkladě výpovědí bolatických pamětníků. Autorka položila všem osmi zvoleným pamětníkům stejné otázky podle předem připraveného schématu. Navíc využila další písemné prameny vyprávěcího charakteru, např. kroniku obce Bolatice a materiály nalezené ve věži bolatického kostela. V demografické části

poukázala např. na vysokou úroveň gramotnosti ženské populace, ekonomickou aktivitu žen atd.

LIPOVSKI, Radek: *Obyvatelstvo města Frýdku od konce 17. století do poloviny 19. století. Ostrava 2004, 129 s.*

Agregativní metodou autor zpracoval údaje církevních matrik města Frýdku v l. 1654–1848. Sledoval vývoj přirozené měny populace tohoto textilního střediska v období protoindustrializace, zkoumal specifické jevy úmrtnosti, porodnosti a sňatečnosti včetně nemanželské porodnosti, příčin úmrtí nebo sezonnosti. Kromě církevních matrik využil také sňatkových smluv a testamentů k bližšímu poznání událostí, které doprovázely sledované reprodukční jevy.

KARKOSZKA, Tomáš: *Obyvatelstvo města Hlučína od konce 17. století do poloviny 19. století. Ostrava 2007, 95 s.*

Diplomová práce Tomáše Karkoszky patří k nejnovějšímu trendu studia historické demografie na katedře historie Ostravské univerzity pod vedením Lumíra Dokoupila, zaměřenému na městské populace. Základním pramenem byly autorovi církevní matriky, na základě nichž vytvářel dlouhé časové řady přirozené měny obyvatelstva tohoto města. Jednotlivé reprodukční procesy sledoval z hlediska specifických ukazatelů, tzn. teritoriálního původu snoubenců, sňatkového věku, typů sňatků, podílu nemanželských dětí, vícečetných porodů, úmrtnosti podle věku a pohlaví, sezonnosti apod. Bohužel hlučínské matriky vykazovaly podstatné cezury. Scházely zejména úmrtní záznamy pro větší část 18. stol. a také v rodných záznamech se objevila cezura pro l. 1764–1792. Tyto mezery se autor pokusil nahradit excerpční dochovanými opisů matrik, které ovšem vykazovaly určité nedostatky, např. v opisech rodných matrik zřejmě nebyly vedeny děti zemřelé brzy po narození. Autorovi se ovšem podařilo objevit v nejstarší matrice soupis duší města a některých dalších obcí farnosti (60. léta 17. stol.). Celý tento soupis přepsal a vložil do příloh. Mohl na jeho základě stanovit počet obyvatel města, podíl mužů a žen, počet obyvatel na jeden dům (zhruba 4–5 obyvatel), věkové rozdíly mezi manžely atd.

KOLBABA, Jiří: *Demografická charakteristika přerovských Židů v etapě plné emancipace po roce 1867. Ostrava 2007, 114 s.*

Stěžejní část diplomové práce Jiřího Kolbaby tvoří demografická analýza skladby židovské populace města Přerova v letech 1880–1910. Základním prameným materiálem byly cenzy 1880 a 1910, jejichž excerpční autor získal data pro srovnání biologických, kulturních a socioekonomických struktur, teritoriálního původu židů a aktuálního složení domácností. Analýza byla doplněna o demografické struktury a teritoriální původ služebnictva a podnájemníků v židovských domácnostech. Přerov sice patřil k městům s průmyslovým rozvojem, který podnítila zejména Severní dráha Ferdinandova, ale ve srovnání s Moravskou Ostravou nebo Brnem

nezaznamenal tak dynamický hospodářský vývoj, což mělo za následek odliv židovského elementu z města. Ve sledovaném období došlo k poklesu počtu židů v Přerově z 669 na 415 osob. Změnila se např. věková struktura místní židovské populace, v níž stoupalo zastoupení osob v postproduktivním věku.

KOŠŤÁLKOVÁ, Veronika: *Demografické charakteristiky olomouckých židů ve druhé polovině 19. století. Ostrava 2007, 97 s.*

Sečítání obyvatelstva z r. 1880 se stalo stěžejním pramenem Veronice Košťálkové pro analýzu demografických struktur židů ve městě Olomouci. Pokusila se stanovit biologickou, kulturní a socioekonomickou skladbu této etnické skupiny v jednom z největších center Moravy. Na základě údajů z cenzu dále analyzovala teritoriální původ židů. Svě závěry porovnávala s podobně laděnými závěrečnými pracemi pro lokality Strážnice, Jevíčko a Hodonín. Poslední kapitola autorka věnovala tématice židovských žen. V místní židovské komunitě převažovali muži (o 8 %) a silné zastoupení měli mladí lidé, jednalo se tedy o progresivní typ populace. Naprostá většina užívala německý jazyk (97 %) a společenství bylo gramotné (99 %). Autorka začlenila tuto demografickou situaci do historického vývoje židovské komunity v Olomouci. Zaměřila se na hospodářskou a spolkovou aktivitu místních židů.

2) RIGOROZNÍ PRÁCE:

JEMELKA, Martin: *Na Šalomouně. Společnost a každodenní život v největší moravskoostravské hornické kolonii (1890–1938). Ostrava 2004, 183 s.*

V práci „Na Šalomouně“ se Martin Jemelka věnoval podrobněji jedné z významných hornických kolonií v Moravské Ostravě u dolu Šalomoun. Touto kolonií se již částečně z historickodemografického hlediska zabývala ve své diplomové práci Jana Skříčilová (1982), ale zaměřila se pouze na haličskou populaci. Martin Jemelka se pokusil o komplexní pohled na vývoj osady od jejího založení do počátku 2. světové války. Zajímal se o počátky výstavby kolonie, další stavební rozmach, vývoj populace, společnosti, způsob života v kolonii, kulturu a myšlení obyvatel této osady. Autor čerpal informace zejména ze sčítání lidu 1890, 1910 a 1930, které mu umožnily zkoumat nejen populaci kolonie, tzn. změny biologických, kulturních a sociálních struktur, ale i bytové a hospodářské poměry. Ve snaze rekonstruovat stavební vývoj osady se autor opřel o stavební spisy a pro nahlédnutí do každodenního života v osadě využil dobový tisk, vzpomínky pamětníků a fotografický materiál. Touto studií si Martin Jemelka vytvořil podklad pro následnou disertační práci a v r. 2008 vydal monografickou publikaci pod stejným názvem.

ŠEVEČEK, Ondřej: *Zrození Bařovy průmyslové metropole. Populační vývoj města Zlína v letech 1880–1938. Ostrava 2004, 121 s.*

Ondřej Ševeček si ve své rigorozní práci vytvořil demografickou část pro svou následnou disertační práci. Studium teritoriální mobility, populačních a sociálních struktur založil na sčítáních lidu 1921, 1930 a místním přehledu ze sčítání lidu 1880. Pramenná základna se tedy nedochovala v ideálním stavu, ale přesto mohl autor nastínit demografické změny v souvislosti s přechodem od agrárního městečka k průmyslovému městu. Cenzus z roku 1880 totiž zachytil Zlín ještě s tradičními populačními poměry. Cenzus z r. 1921 autor zpracoval celý, ale s cenzem z r. 1930 pracoval metodou náhodného výběru 800 z celkového počtu 3170 cenzových domácností. Kromě sčítání lidu využil Ondřej Ševeček také různé nepublikované statistiky, které vznikly činností městské samosprávy nebo firmy Bařa. Analyzoval také seznamy voličů do Obchodní a živnostenské komory v Olomouci za l. 1902, 1905, 1908 a 1911, nebo nahlédl do zápisů ze schůzí městského zastupitelstva a městské rady. Zlínská populace měla v předindustriálním období mírnou převahu žen, ale s industrializací získali mírnou převahu naopak muži. Dlouhodobě se zvyšoval také podíl produktivní složky populace.

3) DIZERTAČNÍ PRÁCE:

JEMELKA, Martin: *Obyvatelstvo ostravských dělnických kolonií (1850–1950). Ostrava 2005, 270 s.*

Martin Jemelka se ve své disertační práci zaměřil na historickodemografický a sociální výzkum specifických ostravských sídlišť – hornických kolonií. Teritoriálně vymezil svůj výzkum Moravskou Ostravou a Vítkovicemi. Základním pramenem se mu stala sčítání lidu z l. 1890, 1910 a 1930. Ve vytváření typologie dělnického bydlení a v procesu rekonstrukce stavebního vývoje dělnických osad se opřel o stavební spisy. Dále se zajímal o pohled dobového tisku na hornické kolonie a život jejich obyvatel. Pracoval s dělnickými týdeníky *Nazdar*, *Odborné listy*, *Práce*, *Zájmy dělníků*, *Spravedlnost*, *Dělník* a účelově také s orgánem sociálnědemokratické strany *Duchem času*. V neposlední řadě využil autor vzpomínek pamětníků dochovaných v psané podobě v rukopisech, v tisku i v diplomových pracích a na magnetofonových páscích. Osobně udělal interview s několika pamětníky, přičemž pracoval metodou „oral history“. Prameny vyprávěcí povahy ještě doplnil informacemi z beletristických děl. První část práce Martin Jemelka věnoval teoretickému nástínu původu dělnických kolonií v českých zemích a přímo v ostravské průmyslové oblasti, v druhé části rozebral biologické, kulturní a sociální struktury obyvatelstva zkoumaných kolonií, či teritoriální původ těchto obyvatel, následně se zabýval společenským, spolkovým a politickým životem v koloniích a v poslední kapitole každodenností obyvatel kolonií. Vykreslil obraz kolonií v období dynamicky se rozvíjejících sídlišť před 1. světovou válkou a v době

meziválečné stabilizace. Sledoval rozdíly ve skladbě zdejšího obyvatelstva i změny v jeho chování a životních postojích.

ŠEVEČEK, Ondřej: *Zrození Bařovy průmyslové metropole. Továrna, městský prostor a společnost ve Zlíně 1900–1938.* Ostrava 2005, 324 s.

Problematika vývoje Zlína jako centra obuvnické výroby láká české historiky pro mnohá specifika. Ondřej Ševeček se zajímal o urbanistický rozvoj této lokality v období největšího industrializačního i populačního rozmachu. Snažil se objasnit podmínky a procesy, které formovaly a ovlivňovaly podobu a směr rozvoje města po nástupu industrializace. Kvantitativní analýzy a rozsáhlé demografické šetření podložil výzkumem sčítacích operátů z let 1921 a 1930. Předválečné cenzy se nedochovaly, ale autor využil alespoň místní přehled ze sčítání v r. 1880. Dále pracoval s výpověďmi zlínských pamětníků dochovanými jednak ve formě tiskem publikovaných pamětí, jednak nepublikovaných rukopisů a rozhovorů získaných a zpracovaných metodou „oral history“. V práci se zabýval ekonomickým vývojem města, proměnami městského prostoru, tzn. budováním moderní infrastruktury, urbanizací a změnou sociální a prostorové organizace města, bytovou otázkou a poměry a demografickou charakteristikou, v níž analyzoval městskou populaci z hlediska teritoriální mobility, biologických, kulturních a socioekonomických struktur. Podrobněji se také zajímal o strukturu aktuální rodiny a domácností, služebnictvo, zaměstnance, podnájemníky a nocleháře. Zlín označil za pozoruhodný případ snahy o budování „model company town“. Za jeden z klíčových faktorů považoval přímo osobnost Tomáše Bati.

LIPOVSKI, Radek: *Populační vývoj frýdecko-místecké aglomerace od poloviny 17. století do završení průmyslové revoluce.* Ostrava 2008, 327 s. + 76 s. příloh

Frýdecko-místeckou aglomeraci představovala v této práci města Frýdek a Místek doplněná o osadu Koloredov, která ekonomicky splynula s těmito městy ještě před správním začleněním. Autor navázal na svou diplomovou práci, kterou rozšířil časově do konce 19. století, takže agregativní metodou zpracoval vývoj přirozené měny obyvatelstva obou měst komparativně od 17. století do r. 1900. Vzhledem k náboženské diferenciaci obyvatelstva v 2. polovině 19. století se pokusil zachytit také vývoj protestantské a židovské populace měst, ale obě tyto náboženské skupiny tvořily malý soubor. Určité možnosti výzkumu umožnily prameny farních úřadů, hlavně změny konfesí. Autor doplnil výzkum také o analýzu sčítacích operátů pro Místek z l. 1880 (nekompletní) a 1900. Pro Frýdek se údaje od cenzu 1880 dochovaly v rakouské statistice, a proto excerpoval pouze sčítání 1869. Na jejich základě se pokusil stanovit bytové poměry, ekonomickou aktivitu obyvatel, biologické, kulturní a sociální struktury. Využil rovněž doposud opomíjený pramen vceňovací operáty stabilního katastru, v nichž bylo možno zjistit např. obživu obyvatel, stupeň hospodářského vývoje a řadu topografických údajů k předindustriálnímu období.

RECENZE

Milena LENDEROVÁ – Božena KOPIČKOVÁ –
Jana BUREŠOVÁ – Eduard MAUR (eds.),
Žena v českých zemích od středověku do 20. století.

Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2009, Edice Česká historie sv. 21, 853 s. ISBN 978-80-7106-988-1.

Systematické, široce koncipované studium, které obrací pozornost k ženě a jejímu postavení v rodině a společnosti v dobách minulých, bylo donedávna doménou zahraniční historiografie na západ od nás. Není třeba opakovat, že od 90. let 20. století se i na stránkách domácích odborných periodik a monografií objevují příspěvky, které se vyslovují k pozici žen v různých obdobích, a to vedle jiných badatelských oblastí, která byla dříve historiky méně vyhledávána. Vzhledem k současné situaci v české historiografii je však důležitý následující moment. Ukazuje se, že takto zaměřené studium postupuje do svých dalších metodologicky a koncepčně náročnějších fází. Dokladem jsou na jedné straně teoreticky koncipované studie věnující se reflexi ženství v minulosti, kde je třeba zmínit především práce D. Tinkové, J. Ratajové a L. Storchové. Na druhé straně jsou jím první pokusy o syntézu dějin žen a reflexi ženství v českém prostředí. Za vydáním publikace *Žena v českých zemích od středověku do 20. století* (2009) stojí téměř dvacetičlenný autorský kolektiv (vedený hlavní editorkou M. Lenderovou), jejímž prostřednictvím byly zveřejněny výsledky tříletého výzkumného projektu podpořeného Grantovou agenturou České republiky.

V kontextu vývoje domácí historiografie lze předpokládat, že od prvního synteticky pojatého díla o dějinách žen v českých zemích bude mnoho očekáváno. Jak se představovaná publikace s nezáviděníhodným úkolem vypořádala?

Pestrost zpracovaných námětů a pohledů je neoddiskutovatelná. S definicemi genderu a s přehledem o dosavadním bádání v této oblasti u nás i v zahraničí jsme seznámeni v úvodu knihy. První ze sedmi kapitol práce se věnuje proměnám genderové identity v průběhu času. Životní cyklus z pohledu ženy je obsahem následující části. „Dualistické“ pojetí následujících dvou kapitol řeší problematiku duše a těla a dále domova a světa. Právě prostředí světa mimo domov, do kterého ženy aktivněji zasahovaly, je dále rozpracováno v kapitole páté (Práce, profese a politika). Zhruba ve stejných intencích je koncipována kapitola další, tj. přesah činnosti žen do oblasti kultury a umění. Poslední, sedmá kapitola se naopak zabývá ženami pohybujícími se na okraji společnosti.

Je třeba ocenit, že fenomén ženství a jeho reflexe v minulosti je v recenzované knize představen z širšího hlediska. Feminita zde není nazírána jen a pouze jako protikladný element k maskulinitě. Naopak, tento poněkud jednostranný pohled

je rozšířen o seznámení s konstrukty feminity z hlediska filosofie, práva či lékařství nebo o reflexi ženství v pramenech osobní povahy či beletrie 19. století. Tento přehled doplňuje pohled na ženu z pozice středověké teologie a filosofie, stejně jako je nastíněn další vývoj v období raného novověku až po dobu moderní spjatou s ženskou emancipací.

V knize se čtenář dostává například do prostředí salonů a korzujících návštěv dodržujících pravidla chování dle „společenských katechismů“, ale i do soudních síní k procesům s ženami, které zabily své vlastní dítě. Pozornost je věnována práci a životu služek, kojných či dělnic coby „žen bez kvalifikace“, dále ženám vykonávajícím řemeslo, porodním bábám, stejně jako úřednicím, učitelkám a podnikatelkám a pod. Z tohoto zástupu pak vystupují jednotlivé ženy, které se prosadily na poli kultury, umění, vědy a politiky či byly jejich mecenáškami: ať to byly české kněžny a královny, šlechtičny a měšťanky či později Božena Němcová, Karolina Světlá, Teréza Nováková, Bohumila Kecková a mnohé další. Mimoto jsou diskutována témata jako zdraví a tělovýchova, ženská sexualita, oděv a móda, ale též mystika a projevy zbožnosti. Vyzdvihnout lze i množství detailů a konkrétních příběhů, kterými jsou obecněji pojaté pasáže protkány, ale i bohatství použitých pramenů.

Knize však lze vytknout disproporci v rozvržení textů, přičemž tuto nerovnoměrnost shledává vnímavější čtenář na vícero úrovních. S rozvržení kapitol je zřejmé, že studovaný předmět je nahlížen z významového, tematického hlediska. V rámci podkapitol a jejich dílčích částí postupují autorky a autoři knihy sice v mnoha případech chronologicky, ovšem ne důsledně. Vkládány jsou vícestránkové tematicky zaměřené rozbor, poté je opět víceméně volněji pokračováno v chronologickém výkladu. V případě tak rozsáhlého díla, které sleduje proměny určitého jevu napříč všemi stoletími od středověku po 20. století, je podle mého mínění jasnější časové vymezení nutností. Poměrně zmatečně působí členění kapitol, jejichž úvodní části nesou zřetelné chronologické označení „středověk“ („*Oděv jako obal ženského těla, proměny oděvní módy: Středověk*“; „*Domov a svět: Středověká domácnost*“; „*Práce, profese, politika: Středověk, ...*“), ovšem pokračování kapitol se již striktního časového rozdělení nedrží.

Pro názornost uvádím některé konkrétní výhrady. Část nadepsaná V zdravém těle zdravý duch, pojednávající o jinak zajímavém fenoménu ženské tělovýchovy, je zařazen mezi pojednání o ženském oděvu a módě, ač se zde otázky sportovního oblečení týká několik málo řádek (s. 273). Mnohem spíše by bylo vhodnější zařadit jej k rozboru vztahu k ženskému tělu, zdraví a hygieně. Všimněme si dále závěrečných pasáží kapitoly o životních cyklech ženy. O postavení vdovy je tu pojednáno ve třech chronologicky odlišených textech („*Středověká vdova*“, „*Vdova v raném novověku*“, „*Cesta k ‚moderní‘ vdově*“), což je jistě v pořádku. Nepoměr lze však zaznamenat u rozboru postavení vdovy v 19. a 20. století vůči předešlým dvěma obdobím. Cestám vedoucím k „moderní“ vdově jsou věnovány pouhé dvě stránky, ač v tomto časovém rozmezí můžeme předpokládat významné proměny

zasluhující si naši pozornost. Kapitola pokračuje analýzou ženina stáří, o změnách v čase jsme zde informováni průběžně. Zmiňovanou kapitolu uzavírá dílčí téma „Neprovdané ženy“, kde se však začíná pojednáním situace v 18. století, ale mnohem spíše pouze ve století 19. a 20., bez povšimnutí situace v předešlých epochách.

Mimoto, jména autorek a autorů jsou psána souhrnně pro celé kapitoly (tj. o rozsahu např. 100 stran), přitom čtenář by měl zvláště v případě tak rozsáhlé studované látky právo znát autory dílčích částí.

Ráda bych se též dotkla otázky spojené s výzkumem mateřství a výchovy dětí v minulosti. Mateřství a jeho atributům je věnováno pouze osm stran v rámci výkladu o životních cyklech ženy (s. 126–133). Většího prostoru se problému mateřství a s ním spojené péče o dítě dostává v poslední kapitole. Jak napovídá její název, tato oblast studia je zde řešena prioritně na základě informací o životě žen žijících na okraji společnosti, které v kritických okamžicích mnohdy sahaly k radikálnímu řešení situace. Svobodné matky, potraty či infanticidia jistě patří k čtenářsky vyhledávaným tématům a zaslouží si pozornost odborníků i vzhledem k tomu, že jim dosud bylo věnováno minimum pozornosti. V této „společnosti“ však jakoby zanikal fakt, že se rodily i děti chtěné a očekávané, a to dříve či později sezdáným partnerům. V tomto ohledu nenalzáme tolik „exkluzivnosti“, zato zde existuje několik důležitých momentů, které si zaslouží zájem odborníků. Jakým způsobem se matky vyrovnávaly s časným a častým úmrtím svých dětí? Lze vypořádat změny chování matek v těchto situacích v měnícím se čase? Jak působila konkrétně osoba matky na výchovu synů na jedné straně a dcer na druhé? Je též na zvážení skutečnost, že v závěru práce o dějinách žen v období překračujícím několik staletí čtenář nenachází žádné z rejstříkových hesel, jakými jsou mateřství, výchova či dítě/děti. A to ani v případě, že by se hesla týkala mateřství či dětí „významných“ žen, natož žen „bezejmenných“.

Můžeme zpřesňovat a upravovat, škrtnat či doplňovat, zpochybňovat i kritizovat. Ale také bychom měli docenit skutečnost, že v české historiografii je dnes genderu poskytován prostor v míře v domácím prostředí dosud nepoznané. A této možnosti se valnou měrou i díky citovanému autorskému kolektivu skutečně využilo. M. Lenderová se ostatně v úvodu knihy vyslovuje podobně k posunu ve vnímání těchto záležitostí: „... i česká společnost došla konečně k pochopení obsahu feminismu, ...“ (s. 14). Česká *women's history* tedy nabídla prostřednictvím předložené publikace obrázků o životě žen na území českých zemí od středověku po 20. století. Žen a matek žijících v prostředí šlechtickém, městském či vesnickém, žen svobodných, vdaných a vdov, řeholnic, svobodných matek, mecenášek, prostitutek, vražednic, umělkyní atp. Výsledný dojem však kazí nevyváženost v rozvržení a koncepci textu, díky čemuž působí kniha jako celek poněkud nekompaktně.

Pavla Jirková

Milan MYŠKA – Aleš ZÁŘICKÝ (vedoucí autorského kolektivu),
Prameny k hospodářským a sociálním dějinám novověku I.

Ostrava, Ostravská univerzita v Ostravě 2008, 235 s. ISBN 978–80–7368–5850.

Pracovníci nově založeného Centra pro hospodářské a sociální dějiny při Filozofické fakultě Ostravské univerzity vydali jako jednu z prvních publikací své instituce učební text, jehož cílem je prezentovat studentům historie základní a nejčastěji frekventované prameny hospodářských a sociálních dějin novověku, aby jim usnadnili proniknout do nich a uspořít si dlouhé hledání vhodné metody jejich zpracování. Ke zpracování prvního dílu se sdružilo dvanáct autorů pod vedením Milana Myšky a Aleše Záříckého. Autoři jsou vesměs aktivní badatelé v oboru hospodářských a sociálních dějin, případně pomocných věd historických, kteří vycházejí ze svých bohatých zkušeností s těmi typy pramenů, jimž jsou věnovány jednotlivé kapitoly. Ty jsou koncipovány podle jednotného vzoru. Autoři se v nich snaží charakterizovat dobovou funkci pramene, příčiny a způsob jeho vzniku, dochování a dnešní uložení, dále problémy, k jejichž řešení může popisovaný pramen sloužit, metody a techniky jeho zpracování, problémy interpretace a kritiky a příklady využití pramene v historickém bádání. Součástí každé kapitoly je zhruba jednostránková bibliografie. Práce má celkem 15 kapitol, odpovídajících patnácti různým typům pramenů. Předmětem výkladu jsou pozemkové knihy (Jiří Stibor), církevní a státní matriky (Lumír Dokoupil), sčítací operáty z moderních sčítání obyvatel (Ludmila Nesládková), nobilitační listiny a nobilitační spisy (Jan Brnovják, Tomáš Krejčík), vceňovací operáty stabilního katastru (Milan Myška), schematismy velkostatkářské držby a statistická ročenka ministerstva zemědělství (Kamil Rodan), prameny statistické povahy pro výzkum železniční dopravy do roku 1945 (Petr Popelka), montanistická statistika, knihy osazenstva dolů a průmyslových závodů a matriky bratrských pokladen (Milan Myška), statistika stávek a výluk a zprávy živnostenských inspektorů (Stanislav Knob), městské adresáře (Andrea Pokludová), statistická řada Österreichisches Städtebuch (Pavel Kladiwa) a ročenka Compass (Aleš Zářícký). Jde vesměs o prameny statistické povahy nebo prameny vhodné ke statistickému zpracování, většinou z 19. a 20. století, některé kapitoly však jdou i hlouběji do minulosti, do raného novověku (např. výklad o matrikách nebo pozemkových knihách). Autorům se většinou daří do velkého prostoru umístit maximum informací. Cenné jsou přitom zejména metodické návody, vycházející z praxe jednotlivých autorů, protože v takové úplnosti u nás dosud nikdy nebyly publikovány.

Pokud lze knize něco vytknout, pak snad především fakt, že jednotliví autoři se dosti liší v teritoriálním záběru svých příspěvků. Zatímco někteří pojednávají o svém předmětu v rámci celé dnešní České republiky, někdy dokonce s rakouskými či evropskými přesahy (matriky, různé statistiky), jiní se omezují jen na Moravu s hlavním důrazem na severní Moravu a Slezsko (pozemkové knihy),

aniž by ale v úvodu bylo toto zúžení pohledu zmíněno a zdůvodněno. Je to škoda. Příručka je sice určena především ostravským posluchačům, ale i ti by jistě uvítali širší pohled, nehledě na to, že po příručce sáhnou nejen posluchači jiných univerzit, ale i jejich učitelé.

Následující řádky jsou věnovány kapitolám, které pojednávají o takových typech pramenů, které mohou s užítkem exploatovat historičti demografové, respektive které jsou využívány především jimi. Na prvním místě jsou to matriky. Dokoupilův výklad o nich je fundovaný a velmi dobře koncipovaný, což je dáno nejen obsáhlou starší naší i zahraniční literaturou, o niž se mohl autor opřít, ale i jeho dlouholetou badatelskou zkušeností s tímto typem pramenů. Upozornil bych jen na tři drobné nepřesnosti. Výklad o počátcích matrik se opírá o starší literaturu, novější výzkumy posouvají výskyt prvních matrik ještě hlouběji do minulosti (do 13. stol.). Sbírkou matrik pro střední Čechy nespravuje Národní archiv v Praze, ale Státní oblastní archiv Praha (sídlící ovšem s Národním archivem v téže budově), navíc existuje sbírka pražských matrik uložených v Archivu hlavního města Prahy, již autor neuvádí. A čtenáři asi nemělo být zatajeno, že velká část matrik byla příslušnými archívy digitalizována a jsou nebo záhy budou badatelům přístupny po internetu. Dodal bych ještě, že těsně po vydání příručky podala velmi zevrubnou, téměř vyčerpávající informaci o zpracování matrik českými historiky Miroslava Melkesová v 32. ročníku HD (2008), kterou ovšem již autor nemohl registrovat. Stejně zdařilý jako příspěvek Dokoupilův je i mimořádně instruktivní výklad Ludmily Nesládkové o sčítacích operátech, kterému je navíc předeslána poměrně rozsáhlá informace o nejružnějších soupisech obyvatelstva v českých zemích od poloviny 17. století. Jisté připomínky mám jen k bibliografii. Je škoda, že autorka neuvádí edice soupisů obyvatelstva, alespoň celozemských, tedy Dvořáčkovu a Sekerovu (ta je uvedena jen v poznámce pod čarou, ale není jasné, že jde o edici), a že se autorka kromě jednotlivých lexikonů obcí nezmiňuje i o souborném zpracování výsledků sčítání pro jednotlivé obce v Retrospektivním lexikonu ČSSR (1978) a v Historickém lexikonu obcí České republiky (2006). Ne zcela přesná pak je informace, že od roku 1992 vychází edice soupisu podle víry (1651). Edice již byla dokončena, a to r. 2003, v současnosti vycházejí jen dotisky již vydaných svazků. To jsou však vesměs jen drobnosti. Stejně zdařilé jako obě zmíněné kapitoly jsou i výklady Milana Myšky o vceňovacích operátech stabilního katastru a továrních, resp. bratrských matrikách. I zde je dobře patrné, že autor píše o pramenech, kterým již dříve věnoval řadu prací včetně několika metodických návodů. Upozornil bych jen na jedno drobné nedopatření, mapy stabilního katastru pro Čechy nebyly zhotoveny v období 1853–1856, ale již v letech 1824–1843. Vítaná by byla rovněž informace, že tyto mapy jsou přístupné v digitalizované podobě na internetu. V pátém „demografickém“ příspěvku Pavel Kladiwa v pojednání o statistické řadě Österreichisches Städtetbuch užitečně upozorňuje na dosud přehlížený pramen, který vycházel od roku 1887 do roku 1910 pro celé Předlitavsko a přinášel detailní zprávy o vývoji celkem 29 měst na území dnešní České republiky.

Ve srovnání s výše zmíněnými kapitolami je podstatně hůře zpracována kapitola o pozemkových knihách. Její autor Jiří Stibor se omezil v podstatě jen na severní Moravu a Slezsko, výjimečně s celomoravským přesahem, ale jen nepatrně přihlédl k celku českých zemí. Kapitola přináší řadu informací, které souvisejí s tématem jen volně (např. o typologii rolnických usedlostí nebo o poddanských platech), zato jeho metodické návody jsou dosti obecné a řada věcí v nich chybí. Mnohá jeho tvrzení a formulace jsou přitom přinejmenším sporné, ne-li přímo chybné. Např. zdaleka ne všichni nově přijetí měšťané přicházející odjinud „si koupí privilegovaného domu zajistili místo v řadách městského patriciátu“, jak se tvrdí na s. 2, to platilo jen o těch opravdu nejbohatších (nehledě na to, že dnes je historiky zpochybňován i samotný pojem patriciát). Podobně desky zemské nesloužily jen evidenci převodu šlechtického majetku, ale i spornému soudnictví, záznamu sněmovních snesení apod., což se čtenář nedozví. Při typologizaci usedlého venkovského obyvatelstva autor zná jen moravskou typologii sedlák – zahradník – chalupník, ale nezmiňuje se, že v Čechách, zejména vlivem berní ruly, se prosadila jiná: chalupník tu byl držitelem větší usedlosti (ca do 15 str.) než zahradník (majitel domku bez půdy), pro něhož se záhy začalo používat názvu domkář. Z formulace na str. 8 neznalý čtenář musí vyvodit, že veškerý majetek zapsaný v purkrechtních registrech se nazýval šosovní, ač tento výraz označoval jen specifický typ majetku z bezprostředního okolí měst. Postrádám rovněž informaci, že zápis do gruntovních knih se týkal jen tzv. zakoupených poddaných. Tato otázka je jasně vyložena v pracích Vladimíra Procházky a Josefa Tlapáka (u něho dokonce i pro Moravu), jež autor přehlíží. Zmíněna mohla být i tereziánská unifikace pozemkových knih, stejně jako vedení tzv. konšelských knih. Tvrzení, že zřejmě ještě v 16. stol. byly pozemkové knihy uloženy v obecních truhlách, je příliš apodiktické, situace je spíše nejasná. Příliš generalizující je i formulace o desetiprocentním laudemiu. Ne zcela přesné je tvrzení, že pozemkové knihy „stojí neprávem na okraji zájmu odborné i laické veřejnosti“. Naopak, v poslední době naše pozemkové knihy poutají značnou pozornost historiků, nejen našich, ale i zahraničních, a to hned v několika směrech, ovšem autor jejich práce buď nezná, nebo přehlíží. Proto také jeho výklad o možnostech jejich využití je dosti nekonkrétní. V bibliografii překvapí především neuvedení jedinečné monografie Vladimíra Procházky, která je pro naši problematiku dílem základní povahy, a studií Josefa Tlapáka. Autor neuvádí ani starší práce, které využívaly inventářů z pozemkových knih ke studiu zemědělského nářadí (Míka, Petráň, Kramařík ad.), ani novější práce Bronislava Chocholáče a jeho spolupracovníků o cenách poddanských nemovitostí na Moravě a obchodu s nimi, sledující obecně úlohu peněz v rolnickém hospodářství, ani práce vzešlé v posledním dvacetiletí z mezinárodního projektu *Soziale Strukturen in Böhmen*, věnující se zejména transferu rolnického majetku a s ním spojeným otázkám, jako byl výměnek (J. Grulich, D. Štefanová, A. Velková, H. Zeitlhofer), ani články J. Koumara, čerpající z pozemkových knih z Mělnicka, ani práce britské historičky Sh. Ogilvy,

pokoušející se ze zápisů pozemkových knih čerpat informace o ekonomickém myšlení poddaných. Mlčí i o tom, že pozemkové knihy podávají cennou informaci o rozsahu poddanské samosprávy. Monografie A. Velkové a D. Štefanové sice vyšly až po uzávěrci příručky, autorky ale publikovaly své poznatky již dříve v četných studiích, zejména v Historické demografii. Nemělo zajisté chybět ani Chocholáčovo pojednání o pozemkových knihách v monografii *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert)* z roku 2004, mohla být připomenuta Donthova edice záznamů pozemkových a konšelských knih z Rokytnice nad Jizerou ze 16.–18. století. Již tento výčet ukazuje, že pozemkové knihy dnes zdaleka nestojí stranou zájmu našich historiků, spíše naopak. Stiborovo pojednání je naštěstí v celé příručce jen výjimkou. Jinak má celá publikace vysokou informační hodnotu, je napsána velmi kvalitně, fundovaně, nápaditě. Studentům i dalším zájemcům o hospodářské dějiny se tak dostala do ruky neocenitelná pomůcka, na niž jsme již dlouho čekali.

Eduard Maur

**Alice VELKOVÁ, Krutá vrchnost, ubozí poddaní?
Proměny venkovské společnosti v 18. a první polovině 19. století
na příkladu západočeského panství Štáhlavy.**

Praha, Historický ústav AV ČR 2009, 586 s., ISBN 978–80–7286–151–4.

Kniha *Krutá vrchnost, ubozí poddaní?* je věnována výsledkům studia změn české venkovské společnosti, která je dlouhodobě součástí výzkumu Alice Velkové; autorka se jí zabývala i v rámci kolektivních projektů, především mezinárodního *Soziale Strukturen in Böhmen, 16.–19. Jahrhundert*. Dílčí výsledky bádání byly průběžně publikovány v českých i zahraničních sbornících a časopisech. Předložená práce je založena na všestranné analýze pramenů dochovaných pro západočeské panství Štáhlavy. Autorku zajímaly okolnosti vývoje rodinných a společenských struktur české vesnice probíhající na pozadí modernizačních procesů a změn, které přineslo 18. a první polovina 19. století. Jedním z nesporných přínosů předkládané práce je právě zaměření na toto období, které bývá českými historiky venkova zpravidla opomíjeno. Excerpce dat však zahrnuje všechny dostupné prameny od poloviny 17. století. To autorce umožnilo důkladnou komparaci a především ukotvení výsledků výzkumu do širších souvislostí vývoje českého venkovského obyvatelstva v období po třicetileté válce.

Práce je rozdělena do tří celků. Z úvodních kapitol je třeba ocenit rozsáhlý rozbor literatury a možných metodologických přístupů k tématu, jež je jedním z nejpodrobnějších a nejlepších přehledů bádání o problematice sociálních dějin venkova, které v českém prostředí vyšly. Více pozornosti mohlo být naproti tomu

věnováno pramenné základně. Zejména písemnosti vrchnostenské provenience z přelomu 18. a 19. století se těší velmi malému zájmu badatelů, jejich podrobnější diplomatické zhodnocení by tedy jistě nebylo na škodu. Autorka se dále věnuje charakteristice rodinných typů a sociálních kategorií na panství Štáhlavy. Důležitý soubor otázek představuje téma složení domácností a zastoupení čeledi v souvislosti se specifickými podmínkami oblasti.

Druhá kapitola pojednávající o držbě poddanských usedlostí je uvozena úvahami o vlivu státu a vrchnosti na život venkovského obyvatelstva. Rozsáhle se zabývá důsledky změn v dobovém zákonodárství, důraz je položen i na roli vrchnosti při obsazování usedlostí. Největší pozornost je věnována jednotlivým aspektům držby poddanských gruntů na Štáhlavsku. Ocenění si zaslouží vyvážené užití kvantitativních a kvalitativních metod, se kterým autorka přistoupila ke zkoumání problematiky transferů usedlostí a rodinných strategií spojených především se sňatky dědiců. Opominuta nebyla ani otázka držby poddanské usedlosti ženou a institutu prozatímního hospodáře. Zasloužené pozornosti se dostalo i tématu výměnku a výměnkářů. Všechny tyto aspekty byly zkoumány na pozadí změn v dědickém právu, k nimž došlo na konci 18. století. Autorka dokázala poměrně důslednou recepci nově zavedených úprav jednotlivými sociálními kategoriemi obyvatelstva. Ukázala však také, že se reformy neprosadily ihned, ale až po uplynutí několika desetiletí. Realita rodinných strategií tedy zůstala přibližně o jednu generaci opožděna za skutečností prezentovanou normami.

Třetí část práce se zabývá problematikou životního cyklu venkovského obyvatelstva. Na základě analýzy tří kohort narozených (1691–1700, 1741–1750, 1791–1800) analyzuje možnosti sociální mobility a rozvoje osobních „kariér“ venkovanů. Zkoumána přitom nebyla pouze příslušnost novorozeneckých dětí k jednotlivým sociálním vrstvám, ale i původ jejich otců. Zajímavým aspektem této problematiky je otázka nemanželských dětí a svobodných matek. Závěr kapitoly je věnován důležitým bodům v životním cyklu venkovanů, tedy především čelední službě, uzavření sňatku a období stáří. Publikace je doplněna množstvím podrobných tabulek a grafů, které přehledně dokládají výsledky výzkumu. Opominout nelze ani bohatou obrazovou přílohu, která rozhodně není pouhou „ilustrací“, nýbrž text významným způsobem doplňuje a rozšiřuje. Podobný význam mají také jmenný rejstřík a topografický seznam míst umístěné v závěru práce. Tyto přílohy publikaci obohacují a činí ji atraktivní i pro regionální a prosopografická bádání. Jednou z předností, které knihu Alice Velkové přibližují i ne zcela poučenému čtenáři, je velká čtivost a srozumitelnost, s níž je napsána.

Práce Krutá vrchnost, ubozí poddaní? je založena na pečlivé mikrohistorické analýze velkého množství pramenných informací, jež jsou současně komparovány s výsledky českých i zahraničních badatelů. Obdivuhodné je především propojení důležitých teoretických a metodologických východisek evropského bádání o dějinách rodiny s konkrétními poznatky výzkumu západočeského regionu. Výsledkem

je široký interpretační kontext, do něhož autorka dokázala zasadit příběhy „svých“ venkovanů. Alici Velkové se knihou *Krutá vrchnost, ubozí poddaní?* podařilo nejenom zaplnit mezeru v současné české historiografii, která řadě zmiňovaných témat dosud nevěnovala takřka žádnou pozornost, přesvědčivě také dokázala, že historická demografie nemusí rezignovat na vyprávění a „člověka“ v dějinách, natož aby lidské osudy redukovala na pouhou statistiku.

Markéta Skořepová

**Gertrude ENDERLE-BURCEL, Eduard KUBŮ, Jiří ŠOUŠA,
Dieter STIEFEL (eds.),
„Discourses–diskurse“. Essays for – Beiträge zu Mikuláš Teich &
Alice Teichova.**

Prague–Vienna, Nová tiskárna Pelhřimov 2008, 460 s. ISBN 978–80–86559–90–2.

S jistým zpožděním upozorňujeme na knihu, která by neměla ujít pozornosti historika věnujícího se hospodářským a sociálním dějinám včetně historické demografie, ale ani těm, kteří jsou sice „doma“ v jiných odvětvích historiografie, ale měli to štěstí, že se ve svém životě potkali s manžely Teichovými, ať již za jejich působení v Československu před rokem 1968, nebo za jejich častých návštěv u nás po roce 1989, případně měli možnost setkat se s nimi v zahraničí. Manželé Teichovi jsou mezinárodně uznávanými odborníky, jejichž zájem zahrnuje rozsáhlé badatelské spektrum sahající od přírodních věd přes dějiny vědy, hospodářské dějiny a soudobé dějiny až k politologii. Jejich životní běh přitom byl dost složitý a pestrý. Mikuláš Teich se narodil roku 1918 v Ružomberku, tehdy ještě uherském, jeho manželka o dva roky později ve Vídni. Seznámili se za války ve Velké Británii, kam se na konci třicátých let z rasových i politických důvod uchýlili do exilu a kde studovali, po válce pak působili víc než dvě desetiletí v Československu. Mikuláš Teich po většinu té doby pracoval v Historickém ústavu ČSAV, jeho žena Alice na Vysoké škole politické, resp. na Pedagogické fakultě UK v Praze. Po roce 1968 se vrátili do Velké Británie, kde našli nové působiště, současně však navázali velmi úzké kontakty i s rakouskými a německými historiky, zahrnující i pedagogické působení na vídeňské univerzitě, a po roce 1989 obnovili živou spolupráci i s našimi odborníky, zejména mladší (dnes střední) generace, která trvá dodnes. Recenzovaný sborník vyšel k 90. narozeninám Mikuláše Teicha, je ale věnován stejně tak i jeho manželce. K jeho napsání se spojilo 17 českých, 14 rakouských a 4 slovenští historici, z nichž jeden žije trvale v Německu.

Stati uveřejněné ve sborníku jsou psány zčásti anglicky, zčásti německy. Sborník obsahuje bibliografii obou oslavenců, dvě vzpomínkové stati, obě z pera českých historiků (Jana Englová–Jiří Švec a Milan Otáhal), dvě cenné studie metodologického

charakteru, dále nejrůznější studie k dějinám především Střední Evropy. Týkají se politiky, ekonomiky (zvl. dějin finančnictví), sociálních dějin, dějin techniky a dějin vědy. Jejich autoři patří vesměs k předním odborníkům ve svém oboru. Historického demografa zaujmou zejména čtyři z pěti zde otištěných příspěvků k sociálním dějinám. Vídeňský Josef Ehmer se zabývá problémem dlouhověkosti v raném novověku. V intelektuální prostředí podle něho byl považován (v návaznosti na antickou tradici) za možnou hranici lidského života věk 70. – 80. let, v populárních pojednáních ale byl oblíben věk 100 let a velký zájem budili jedinci, kteří jej údajně překročili, což ovšem vzhledem k nedostatku přesných údajů nelze kontrolovat. Ještě v dílech osvícenců přitom stále přežívala starozákonní tradice, podle níž se nejstarší lidé původně dožívali věku několikanásobně většího. Od 19. století lze pozorovat systematické, téměř rovnoměrné zvyšování naděje na dožití, které vyvolává, jak říká Ehmer, otázku, kde je jeho hranice. Ehmerův kolega Markus Cerman na příkladu panství Liberec a Frýdlant v 18. stol. a zčásti i dalších oblastí zpochybňuje tezi o neslučitelnosti protoindustrializace s relativně vysokým robotním zatížením a zároveň se kriticky vyrovnává s mechanickým označováním celé východní střední Evropy a východní Evropy jako vnitřně nediferencované oblasti tzv. gutsherrschaft. Velmi zajímavý je pramenně bohatě fundovaný příspěvek Milana Hlavačky a Jana Němce o vydávání pasů v Čechách v první polovině 19. století, který mimo jiné velmi názorně seznamuje s pramennou hodnotou pasů pro studium prostorového pohybu obyvatelstva, jimž až dosud byla u nás věnována minimální pozornost. Autoři ukazují na relativně rigidní praxi při jejich udílení, utuženou za napoleonských válek, a dospívají k závěru, že získání pasu mělo v celé době předbřeznové exkluzivní charakter. Stať velmi dobře doplňuje monografii J. Rychlíka, o níž jsme referovali v 32. ročníku *Historické demografie*. Poslední příspěvek dotýkající se demografické problematiky otiskl ve sborníku bratislavský historik Eduard Nižňanský. Zabývá se v něm deportací slovenských Židů za druhé světové války, přičemž jednoznačně podtrhuje odpovědnost slovenských politických elit a návaznost protižidovských akcí ze 40. let na předválečný antisemitismus, široce rozvinutý ve slovenské společnosti. Nejen tyto čtyři, ale i další příspěvky otištěné v „Diskurzech“ mají vysokou odbornou úroveň a sborník jako celek představuje důstojnou počtu manželské dvojici, která byla a je i dnes velmi úzce spojena s českým prostředím.

Eduard Maur

Zpráva o „Canadian Families Project“ (CFP)

Nedávno jsem zde v referátu o anglickém projektu „Victorian Panel Study“^[1] zmínil kanadský projekt sociální analýzy přistěhovalců v Québecu z počátku 19. století. Nedlouho po té jsem narazil na internetu na zprávy o mnohem rozsáhlejší originálním kanadském výzkumu z pomezí historické demografie a sociálních dějin. Jedná se o tzv. „Canadian Families Project“ realizovaný v letech 1995–2000 třináctičlenným výzkumným týmem z oborů antropologie, demografie, geografie, historie a sociologie,^[2] a financovaný Social Sciences and Humanities Research Council of Canada (SSHRC). Vedoucím projektu byl původně Peter Baskerville, nyní profesor na Department of History at the University of Victoria a člen fakulty dějin University of Alberta; vedení projektu však během doby převzal dr. Eric W. Sager, nyní profesor tamtéž.^[3]

Podle uvedených materiálů je CFP, podobně jako VPS založen na analýze dat historického sčítání lidu – v tomto případě jde o Canadian National Census z roku 1901. Na rozdíl od VPS a jiných známých projektů tohoto typu, objektem výzkumného zájmu projektu CFP nebyli jednotliví obyvatelé, ale domácnosti jako celek. Důvodem toho byla údajně především snaha zachytit pestrost forem této instituce v Kanadě. Projekt však nepracoval přímo s daty celého sčítání z roku 1901, ale jen s jeho 5% náhodným vzorkem, zahrnujícím 50 943 domácností/rodin (dwellings) s celkem 265 287 obyvateli – původní celkový soubor obsahoval celkem 1 028 892 domácnosti s 5 371 315 obyvateli. Za velmi informativní pomůcku lze považovat tabulku na str. 27–32 zprávy P. Baskervilla (2000) přinášející přehled všech proměnných/znaků sledovaných nejen ve sčítáních z roku 1901, ale i ve všech následujících až do 70. let 20. století.

Tato základní databáze (5% vzorek) byla v rámci CFP – ve snaze maximálně zohlednit regionální diverzitu země – postupně rozšiřována o kompletní data pro

---

[1] Historická demografie 33, 2009, č.1–2, s. 205–216: Kevin Schürer: Creating a Nationally Representative Individual and Household Sample for Great Britain, 1851–1901–The Victorian Panel Study, in: HSR/HSF No.120, Vol.32 (2007), č.2 (Part II), str. 211–331 (recenzoval Thomas Weiser).

[2] viz Peter Baskerville: The Canadian Families Project, in: Handbook of International Historical Microdata for Population Research. Minneapolis Minnesota, Minnesota Population Center 2000, str. 23–44, (IPUMS – USA, Integrated Public Use Microdata Series), s.23–44, ktp. 3: Canada, zpřístupněné na internetu –viz <http://web.ubic.ca/hrd/cfp/index.htm>

[3] Koncept projektu byl původně představen take ve sb. „The Canadian Families Project and the 1901 Census,“ Historical Methods: A Journal of Quantitative and Interdisciplinary History, vol. 33, no. 4 (Fall 2000), 179–184.; a zejména ve dvou studiích rovněž dostupné na webu: Dr. Eric W. Sager: The National Sample of the 1901 Census of Canada: A New Source for the Study of the Working Class, (1998), 32 str, viz [http://web.ubic/hrd/cfp/publications/Eric W.Sager.pdf](http://web.ubic/hrd/cfp/publications/Eric%20W.Sager.pdf), a Lisa Y. Dillon: Guidelines for the Creation of Historical Microdata (Draft 2) (1998) –30 str.–viz [http://web.ubic/hrd/cfp/publications/Lisa Y Dillon.pdf](http://web.ubic/hrd/cfp/publications/Lisa%20Y%20Dillon.pdf)

14 komunit (měst) různé velikosti z celé Kanady; jedná se o následující lokality: Amherst, Kentville (Nové Skotsko); Campbellford, Dunnville (Ontario); Dauphin (Manitoba); Hague, Wersaskiwin, Hyde, Neudorf, Sintaluta, Wolseley (Severní teritorium); Nelson, Revelstoke a Victoria (Britská Kolumbie). Navíc několik graduovaných studentů (doktorandů) samo sestavilo pro své vlastní diplomové práce databáze dalších komunit.

Na webu (na stránce viHistory.ca) lze též volně nahlédnout (a využít interaktivně jako vyučovací pomůcku!) ukázkou kanadského National Census 1901 obsahující kompletní výsledky sčítání pro jeden vybraný region pro Vancouver Island (Britská Kolumbie). I tento „vzorek“ byl během času rozšířen o data ke 100 000 obyvatelů tohoto ostrova za celé období 1871–1901 (!), obsahující i údaje jako např. daňová přiznání, geografický a etnický původ, dobové ilustrace lokalit, mapy, adresáře, i pro dvě města na ostrově (Nanimo a Victoria).

Konečný výstup projektu představuje jednak databáze sama: data sčítání 1901 a edice podkladů, od roku 2001 přístupna na internetu (in <http://web.uvic.ca/hrd/cfp>). Metodika a realizace databáze CFP je popsána detailně in Eric W. Sager, D.K. Thomson, Marc Trottier: *The National Sample of the 1901 Census of Canada User's Guide. Version 1.0.*, Victoria B.C. 1997 (též k dispozici jako pdf). Podle tohoto zdroje navazuje databáze projektu CFP metodicky na databáze sestavené v rámci amerického projektu IPUMS v Minesota Historical Census Project, jehož pracovníci také kanadským kolegům pomáhali.

Výsledné studie/práce byly publikovány ve sborníku Peter Baskerville – Eric W. Sager (eds.): *Household Counts: Canadian Households and Families in 1901*. University of Toronto Press; 2007, 525 str. Kromě úvodu (Introduction) editorů (s. 3–13), který lze včetně poznámkového aparátu celý číst na internetu (jako náhled knihy na Amazon.com) přináší sborník celkem 14 příspěvků ve čtyřech oddílech. Z nich první tři se zabývají obvyklými tématy historické demografie (domácnosti a rodiny, porodnost, rozdíly mezi formami rodiny ve městě a na venkově, vztahem mladé a staré generace), zatímco část čtvrtá obsahuje příspěvky již více sociálně historicky orientované (E. W. Sager: *Inequality, Earnings, and the Canadian Working Class*, s. 339–370; Lynne Marks: *Leaving God Behind When They Crossed the Rocky Mountains: Exploring Unbelief in Turn-of-the-Century British Columbia*, a P. Baskerville: *Giving Birth: Families and the Medical Market-place in Victoria, Brit. Columbia, 1880–1901*, s. 405–420).

Závěrečná pátá část představuje svým způsobem vyvrcholení. Autoři zde prezentují překvapující pestrost forem rodiny (domácností) existující navzdory tomu, že již počátkem 20. století se i v Kanadě prosadila klasická forma malé/jádrové rodiny jako nejběžnější typ. Právě ony nápadné a významné rozdíly forem rodiny v různých jazykově kulturních a religiózních prostředích (nejen anglofonní a frankofonní, ale i původních indiánských či eskymáckých etnik (Inuité) a dalších menšin jak jazykově, etnicky, tak religiózně vyhraněných lze považovat za typické pro Kanadu jako čistě přistěhovaleckou zemi (tehdy jen velmi řídky obydlenou

(k roku 1901 žilo na území Kanady, rovnající se rozloze téměř celé Evropy sotva 5,4 mil. obyvatel).

Tato pestrost vedla autory k závěru, že „rodina“ není jen sociologický fakt, ale v pravém slova smyslu „kulturní konstrukt“, ne vždy ostře vymezený vůči okolí – často volně se rozplývající do lokálních mikrokomunit, ve kterých se tehdy lidé pohybovali a žili. V kanadském případě proto prý nelze mluvit o nějaké dominantní „tradiční formě“ rodiny, nýbrž o pluralismu koexistujících typů, z nichž každý má svou vlastní historii. Podle autorů vysoká plasticita „rodiny“ (resp. forem domácností) v Kanadě volá nakonec až po kritické reflexi procesu „nation-building“.

Výsledky CFP představují tím nejen významný příspěvek k historické demografii, sociálním dějinám a dějinám rodiny v Kanadě, ale jsou i přínosem z hlediska metodologie práce s historickými sčítáními lidu. A to jak kvůli pečlivé rekonstrukci geneze celého konceptu sčítání – v situaci kdy se originální podklady a instrukce sčítacím komisařům nedochovaly – tak i díky velmi citlivé interpretaci terminologie (kategorií), jimiž sčítání operovalo zohledňující dokonce i jejich regionálně specifickou recepci veřejností vyperparovanou z medií.

Na závěr bych ještě připomněl, že tak jako ve Velké Británii i v Kanadě jsou podklady i výsledky sčítání lidu – počínaje tím prvním z roku 1867 až do sčítání 1901 včetně, již kompletně zpřístupněny veřejnosti i vědeckému bádání. Sčítání pozdější (1901–1961) jsou kvůli dnes obvyklé ochraně dat zatím editována jen formou datových agregátů. Avšak počínaje rokem 1971 jsou sčítání přístupny formou anonymizovaných vybraných vzorků. Tak je i CFP dokladem trendu srůstání historické demografie a sociálních dějin v obor sociálně diferencní historické demografie (P. Horská), jehož datovou základnu představují rozsáhlé integrované databáze vznikající péčí státních či neziskových vědeckých institucí, shromažďující (a tím i pro následující generace zachraňující) v co možná největším rozsahu data týkající se populace území daného státu. Právě díky tomu je dnes již možná strukturální analýza obyvatelstva na úrovni odpovídající metodice soudobých empirických sociálních věd (sociologie, politologie, ekonomie).

Thomas Weiser

